

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 5, Sayı: 1, 2018

Vol: 5, No: 1, 2018

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

ORMER

Ortadoğu Enstitüsü

معهد الشرق الأوسط

Middle East Institute

پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Yayın Dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü, Ortadoğu Enstitüsü, 54187, Serdivan, Sakarya

Tel: (+90) (264) 2953961 **Faks:** (+90) (264) 2953676

Erişim: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

Turkish Journal of Middle Eastern Studies *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Publishing Language: Turkish- English

Turkish Journal of Middle Eastern Studies is a peer-reviewed journal, which is published twice in a year. The papers sent to the journal are reviewed by at least two referees (if necessary a third referee will also review the articles) and after their approval, they will be sent to the editorial board before being published. The editorial board has right to accept or reject submissions that are papers of symposium, congress, news or book introductions etc. without evaluation of an expert of the board.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü, Ortadoğu Enstitüsü, 54187, Serdivan, Sakarya

Phone: (+90) (264) 2953961 **Fax:** (+90) (264) 2953676

E-posta: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

The views expressed in Turkish Journal of Middle Eastern Studies bind exclusively their authors.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Kemal İnat,
Owner of the Journal Kemal İnat on behalf of Middle East Institute of Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Ali Balcı

Editörler / Editors

Kemal İnat, İsmail Numan Telci

Yardımcı Editör / Assistant Editors

Filiz Cicioğlu, Fatma Zehra Toçoğlu, Furkan Polat, Haydar Oruç

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

İsmail Ediz

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi), Doç. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yeşil (Sakarya Üniversitesi)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Euroasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastırmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, CiteFactor ve ROAD tarafından taranmaktadır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies indexed by Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Euroasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Academic Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastırmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, CiteFactor ve ROAD.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi), Prof. Dr. Jürgen Bellers (Siegen Üniversitesi), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı), Doç. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Alev Erkilet (İstinye Üniversitesi), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan Gümüšoğlu (Yalova Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Mehmet Özkan (TİKA)

DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD

Prof. Dr. Mahmut Cüneyt Yenigün (Sultan Qaboos University), Doç. Dr. Mustafa Çalışır (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Murat Yeşiltaş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi), Doç. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Hamdi Genç (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Turan (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Veysel Kurt (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bora Bayraktar (İstanbul Kültür Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Koyuncu (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt Özşahin (Selçuk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Selim Tezcan (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Bağır (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Çağla Gül Yesevi (İstanbul Kültür Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Bozbaş (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şinasi Sönmez (Bülent Ecevit Üniversitesi), Arş. Gör. Cahit Çelik (Sakarya Üniversitesi), Dr. Nebahat Tannıverdi, Arş. Gör. Ömer Behram Özdemir (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. Bilal Yıldırım (Sakarya Üniversitesi), Dr. Hakkı Uygur (İRAM), Arş. Gör. Berkan Öğür (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. İsmail Akdoğan (Sakarya Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
Küresel Sistemde Devletlerarası Ekonomik Rekabetin Belirleyicileri: Körfez Ülkeleri İçin Bir İnceleme <i>Emre Saygın-Tahsin Yamak</i>	13-48
Kötü Yönetim ve Suriye İç Savaşı <i>Mahdi Karimi-Sayed Masoud Mousavi Shafae</i>	49-71
İsrailli Olmak: Kolektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları <i>Tuğçe Ersoy</i>	73-100
Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut <i>Alptuğ Kuduoğlu</i>	101-137
Dış Aktörlerin Rekabetinin Gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci <i>Talha İsmail Duman</i>	139-161
Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İşbirliği mi Rekabet mi? <i>Kevser Aktaş</i>	163-184
Kitap Tanıtımı	185-199

CONTENTS

Introduction.....	x
Determinants of Inter-state Economic Competition in Global System: Analysis for the Gulf Countries <i>Emre Saygın-Tahsin Yamak</i>	13-48
Poor Governance and Civil War in Syria <i>Mahdi Karimi-Sayed Masoud Mousavi Shafae</i>	49-71
Being Israeli: The Difficulties of Developing A Collective Identity <i>Tuğçe Ersoy</i>	73-100
U.S-Egypt Rapprochement After Camp David: Military Dimension <i>Alptuğ Kuduoğlu</i>	101-137
Lebanon in the Shade of External Actors: Saad Hariri's Resignation Process <i>Talha İsmail Duman</i>	139-161
Turkey-Iran Relations Through Syria And Iraq Cases: Cooperation or Competition? <i>Kevser Aktaş</i>	163-184
Book Review.....	185-199

EDİTÖRDEN

Türk dış politikasının son dönemde en yoğun mesai harcadığı bölgelerden olan Ortadoğu bilimsel ve akademik çalışmaların konusu olmayı sürdürüyor. Bu durumun göstergelerinden birisi de dergimize gönderilen çalışma sayısındaki önemli artıştır. Bu durum bizleri fazlasıyla sevindirmekte ve dergimize ilgiyle takip eden tüm yazar ve okuyucularımıza teşekkürü borç biliriz. Ortadoğu'ya yönelik bu artan ilgiyi karşılamak amacıyla ortaya çıkan Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi dokuzuncu sayısı ile okuyucuyla buluşuyor. Daha çok Ortadoğu coğrafyasına dair Türkiye perspektifli analizlere yer veren Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi'nin öncelikli amaçları arasında Türkiye'nin bölgesel politikadaki aktivizmine ışık tutmak, bu aktivizmin anlaşılmasını sağlamak ve kritiğini yapmak yer almaktadır. Bununla birlikte dergimizde Ortadoğu'daki siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri yeni perspektifler getirerek inceleyen orijinal araştırmalar da yayınlanmaktadır. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, ilahiyat, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerden Ortadoğu'ya dair analizleri kabul etmektedir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Türk dış politikası, toplum ve din ilişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu politikası gibi konu bazlı araştırma alanlarının yanında, İran, Irak, Mısır, Levant ve İsrail çalışmaları gibi ülke ve coğrafya merkezli çalışma masalarının bulunduğu, yerli ve yabancı 40 araştırmacıya ev sahipliği yapan Türkiye'nin bu alandaki en büyük kurumu olan Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü tarafından yılda iki kez yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler önce editörler tarafından sonrasında ise en az iki hakem tarafından değerlendirilerek yayın sürecine girmektedir.

Dokuzuncu sayıdaki ilk yazıda Emre Saygın ve Tahsin Yamak Körfez ülkelerinin bölgesel ve küresel ekonomide giderek artan önemini incelemektedir. Saygın ve Yamak, "Küresel Sistemde Devletlerarası Ekonomik Rekabetin Belirleyicileri: Körfez Ülkeleri İçin Bir İnceleme" başlıklı çalışmalarında rantiyer devlet yaklaşımını merkeze alarak uluslararası politik ekonomide yaşanan değişimler ışığında Körfez ülkelerine dair yeni bir yorum getirmektedirler. Bu sayıdaki ikinci çalışmada Mahdi Karimi ve Seyed Masoud Moosavi Shafae'nin kaleme aldığı "Kötü Yönetim ve Suriye İç Savaşı" (Poor Governance and Civil War in Syria) çalışması Arap devrimleri sürecinin en yıkıcı gelişmelerine sahne olan Suriye iç savaşının nedenlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma iç savaşın ortaya çıkmasında adil seçimlerin olmaması, hukuk üstünlüğünün zayıf olması, yüksek düzeyde yolsuzluk, farklı çıkar gruplarının dışlanması ve sosyal adaletin mevcut olmaması gibi

unsurları özellikle ele almaktadır. İsrail toplumundaki kimlik sorununu ele aldığı “İsraili Olmak: Kolektif bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları” başlıklı makalesinde Tuğçe Ersoy, kuruluşundan günümüze İsrail kimliğinin şekillenmesinde dindar-seküler ayrışmasının ne derece etkili olduğunu sorgulamaktadır.

Alptuğ Kuduoglu tarafından kaleme alınan bu sayının dördüncü makalesi “Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut” başlığını taşımaktadır. Çalışmasında Kuduoglu, ABD ile Mısır arasındaki askeri ilişkileri tarihsel olarak ele almakta, özellikle 2011’deki Arap devrimlerini izleyen dönemde bu bağlamda yaşanan gelişmeleri incelemektedir. Beşinci makalede ise Talha İsmail Duman, Lübnan’da son dönemde yaşanan ve özellikle Suudi Arabistan’ın müdahil olduğu siyasi süreçleri kapsamlı biçimde ele almaktadır. Dokuzuncu sayıdaki son makalede ise Kevser Aktaş, Ortadoğu’nun güçlü aktörlerinden Türkiye ve İran arasında son dönemde artan rekabete odaklanmaktadır. “Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği Mi Rekabet Mi?” başlıklı makalesinde Aktaş, iki ülke arasındaki ilişkileri Suriye ve Irak örnekleri üzerinden incelemektedir.

Ortadoğu’ya dair orijinal analizlere ihtiyacın giderek arttığı bir dönemde Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yer verdiği araştırma metinleriyle literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu ve benzeri çabalar hem Türk bilim dünyası hem de Türk dış politikasını yönlendirenler için önemli bir kazanım olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkçe ve İngilizce araştırmalara yer veren Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, sosyal bilimlerin ilgili alanlarında Ortadoğu’ya dair konuların Türkiye perspektifiyle farklı disiplinler aracılığıyla incelendiği tüm yazılara açıktır.

EDITOR'S NOTE

The Middle East maintains an important chapter in academic studies. It has a major share in Turkish Foreign Policy as well. With its new issue, the Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) aims to better make sense of the region and its people. One of its primary objectives is to present analyses about the Middle Eastern affairs from a Turkish perspective by shedding light upon Turkey's now a decade old activism in regional affairs. TJMES publishes academic studies that analyze political, economic and social dynamics and developments of the region. It prefers research written from multi-disciplinary perspectives and from a number of fields: political science, international relations, history, theology, sociology, and economics.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is published biannually by Sakarya University's Middle East Institute which is one of the biggest institutions in Turkey focusing on the region. The Institute houses 40 researchers from Turkey and abroad who teach and study the region's foreign policy, communities, and religious associations as well as Turkey's Middle East policy. In addition, it employs experts on individual country studies such as Iran, Iraq, Egypt, Levant, and Israel. Materials sent to the journal are being peer-reviewed at least by two academic referees before publication.

In the first article of the ninth issue, Emre Saygın and Tahsin Yamak consider the increasing importance of the Gulf states in the regional and global economy. Saygın and Yamak provide fresh insights into the Gulf states through the rentier state googles in the study titled "Determinants of Inter-state Economic Competition in Global System: Analysis for the Gulf Countries." In the second study of the issue, Mahdi Karimi and Seyed Masoud Mousavi Shafae discuss the rationale behind the Syrian civil war in their paper of "Poor Governance and Civil War in Syria." The article written by Tuğçe Ersoy analyzes the identity problem in the Israeli society. In the article of "Being Israeli: The Difficulties of Developing A Collective Identity," Ersoy analyzes the identity formation process of Israel through covering religious-secular bifurcation and its impact on this process.

In the fourth article written by Alptuğ Kuduoglu which is titled as "U.S-Egypt Rapprochement After Camp David: Military Dimension," the historical US-Egyptian military ties are under the scope and the developments since the Arab Uprisings are focused. In the fifth paper, Talha İsmail Duman covers the wide range of incidents that occurred in Lebanon especially with the cases that include Saudi Arabia. In the last article of the Ninth issue, Kev-

ser Aktaş discusses the hardening competition between Iran and Turkey. In her article of “Turkey-Iran Relations Through Syria And Iraq Cases: Cooperation or Competition?,” Aktaş analyzes the bilateral relations through the cases of Syria and Iraq.

TJMES has the purpose of making a substantial contribution to the literature on the Middle East from various perspectives. The Journal also offers both significant types of research to the Turkish and world academia and valuable resources for policy advisors on Turkish foreign policy. TJMES publishes articles both in English and Turkish and welcomes scholars to submit their high standard research in related social sciences.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 13-48
Geliş Tarihi: 16.11.2017
Kabul Tarihi: 18.12.2017
DOI: 10.26513/toecd.354366

Küresel Sistemde Devletlerarası Ekonomik Rekabetin Belirleyicileri: Körfez Ülkeleri İçin Bir İnceleme

Emre Saygın* - Tahsin Yamak**

Öz

Sanayi Devrimi sonrasında başlayıp çeşitli evreler geçiren küreselleşme olgusu, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte özellikle 90'lı yıllarda hız kazanmıştır. Bu süreçte sosyo-kültürel, politik ve iktisadi ilişkiler üzerindeki zaman ve mekân sınırları kalkmış, işlem maliyetleri azalmak suretiyle iktisadi faaliyet daha rekabetçi bir alana kanalize olmuştur. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı ertesinde bağımsızlıklarını kazanmış otoriter-baskıcı monarşiler olarak bilinen Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'ın, ekonomik rekabet gücü performansı açısından küresel ekonomik sistem içerisinde nasıl bir konuma sahip oldukları analiz edilmiştir. Araştırma, Ortadoğu ülkelerinin temel sosyo-politik karakteristiğini açıklayan ve literatürde sıklıkla referans verilen "rantiyer devlet teorisi" etrafında yürütülmüş, bu kapsamda uluslararası ekonomi politikte yaşanan paradigma değişimleri de dikkate alınmıştır. Körfez İş Birliği Konseyi üyesi ülkelerin, "kaynakların laneti" olgusundan uzaklaşabilmek ve fakat aynı düzlemde rantiyer ilişki formlarını da muhafaza edebilmek amacıyla modern altyapı sahibi mekânlar, bilgi toplumuna yönelik sektörler, dinamize edilmiş yerel üstünlükler ve artan faktör verimliliğine dayalı olarak ekonomik rekabet gücü performanslarını anlamlı ölçüde iyileştirdikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Körfez Arap Ülkeleri, Rantiyer Devlet, Rekabet Gücü, Verimlilik.

JEL Sınıflandırması: N15, P48, F63.

* Dr. Emre Saygın, sayginemre@gmail.com

** Dr. Tahsin Yamak, tahsinyamak@gmail.com

Determinants of Inter-state Economic Competition in Global System: Analysis for the Gulf Countries

Emre Saygın* - Tahsin Yamak**

Abstract

The phenomenon of globalization, which began after the Industrial Revolution and underwent several phases, has gained momentum in the 1990s, especially with advances in information technology. In this process, the boundaries of time and space on socio-cultural, political and economic relations have been gone and economic activity has been channeled into a more competitive field by reducing transaction costs. In this study, it will be analyzed how Bahrain, United Arab Emirates, Qatar, Kuwait, Saudi Arabia and Oman, known as authoritarian-oppressive monarchies that gained their independence in the Second World War, have a place in the global economic system in terms of economic competitiveness performance. The research has been conducted around the “rentier state theory,” which explains the basic socio-political character of the Middle Eastern countries and is frequently referred to in the literature, and paradigm shifts in international political economy will be considered in this context. It has been understood that GCC member countries significantly improve their economic competitiveness performance based on modern infrastructure, sectors oriented to the information society, dynamical local supremacy and increased factor productivity in order to be able to move away from the “curse of resources” and retain the ranting relationship forms on the same plane.

Keywords: The Middle East, Gulf Arab Countries, Rentier State, Competitiveness, Productivity.

JEL Codes: N15, P48, F63.

* Dr. Emre Saygın, sayginemre@gmail.com

** Dr. Tahsin Yamak, tahsinyamak@gmail.com

1. Giriş

Küreselleşmenin Rekabetçilik Vizyonu ve Ortadoğu

Küreselleşme politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve sair her boyutuyla gerek makro düzeyde devlet-toplum-piyasa arasındaki etkileşimin gerekse mikro düzeyde insanlar arası ilişkilerin formunu belirleyen etkili ve baskın bir fenomendir. Öyle ki en kapalı/korumalı ekonomiler, katılımcılıktan uzak siyasal yapılar ve/veya kadim/yerleşik kültürel formlar dahi bu süreçten ari kalamamakta, iradi veya gayri-iradi bir surette *evrensel değerler* olarak tanımlanan söz konusu sürecin bir parçası oluvermektedirler.

İyi-kötü, kapsayıcı-dışlayıcı gibi birçok farklı şekilde tanımlanan kurallar, organizasyonlar ve kurumlardan müteşekkil olan devlet-toplum-piyasa ilişkileri açısından *değiştirici* ya da *dönüştürücü* birtakım etkilere sahip olan küreselleşme olgusu, bahsi geçen etkilerin iç ya da dış kaynaklı olması, geçici veya kalıcı etkiler ortaya çıkarması, olumlu ya da olumsuz olarak nitelenmesi gibi tartışmalar bir tarafa bırakılacak olursa, kaçınılmaz bir gerçekliği ifade etmektedir.

Bu gerçeklik, iktisadi veçhesi itibarıyla ekonomik aktiviteye ilişkin ulus devletlerin korumacı politikalarını yumuşattığı yani sınırların gevşediği, ekonomik ve finansal ilişkilerin hızlandığı ve yoğunlaştığı, hatta konjonktürel daralmalar dışında giderek daha da genişlediği bir sistematığı ifade etmektedir. Küresel ekonomik ilişkiler bütünüünün en temel/önemli aktörlerinden olan devletler açısından ise bu durumun en somut çıktısı *artan rekabet ortamı* olmakta; genel olarak verimlilik düzeyini yükselterek rekabetçi özellik kazanabilen devletler vatandaşlarının genel yaşam kalitesini de yükseltmeyi başarabilmektedirler.

Kuşkusuz bu her devletin ulaşmayı amaçladığı bir hedef olmakla birlikte, biraz evvel de belirtildiği üzere, geçmişten süregelen formel ve enformel kurumsal yapılarını değiştirerek/dönüştürerek politik, ekonomik ve sosyal ilişkilerde gri/muğlak alanların en aza indirildiği ve böylece etkinliğin artırılması suretiyle rekabetçi özelliğin geliştirildiği sürdürülebilir bir ivme yakalamak kolay olmayabilmektedir. Mevcut düzenin temellerini atan *Batı* medeniyetinin gelişmiş ülkeleri günümüzde sistemin taşıyıcılığını sürdürmekte ve fakat farklı kurallar ve ilişki formları üzerine kurulan *Ortadoğu* ülkeleri, bahsi geçen değişim/dönüşüm hamlelerini gerçekleştirmekte mahir bir görünüm arz etmemektedirler.

Jeostratejik özellikleri itibarıyla nadide bir konuma sahip olan Ortadoğu ülkeleri, söz konusu özelliklerinin avantajlarından çok dezavantajları ile yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar. Kadim siyaset geleneği, zengin doğal kaynakları ve çoklu kültürel yapılarını kurumsal bir devlet yapılanması, güçlü bir ekonomi ve müreffeh bir toplumsal hayata tahvil edemeyen Ortadoğu ülkeleri otoriter-baskıcı yönetimler, oldukça adaletsiz bir gelir dağılımı ve yüksek işsizlik ile etnik ve dini temelli mikro-kültürel çatışmalar içinde adeta istikrarsızlığın tarihini yazmaktadırlar. Ancak, bu durum karşısında dahi Ortadoğu devletlerinin, politik ve kültürel alanlarda olmasa da ekonomik anlamda mevcut yapılarını, temellerini muhafaza etmek ve fakat bazı rekabetçi unsurlar katıştırmak suretiyle revize ederek kendilerine özel bir rekabet gücü kazanma hamlesine giriştikleri de bilinmektedir.

İşte bu çalışmanın hedefi, sahip oldukları doğal kaynak rezervlerinin yüksekliği nedeniyle enerji merkezli bir ekonomik yapıya mahkûm olduğu bilinen ve devlet-toplum-piyasa ilişkileri genellikle *rantiyer devlet teorisi* etrafında açıklanabilen *Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi* (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf-GCC) üyesi Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'da politik katılımçılık, ifade ve örgütlenme hürriyeti ile diğer temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve etkin yargı sistemi, patrimonyal ilişkiler ve yolsuzluğun kontrolü gibi siyasal ve sosyal kurumlarda belirgin (hatta neredeyse hiç) bir iyileşme görülmemesine rağmen, küreselleşme sürecindeki gelişmelerin de itici etkisi ile iş ve yatırım piyasasına yönelik kapsayıcı düzenlemeler yaparak ve özellikle belirli hizmet sektörlerinde hızlı ve düşük işlem maliyetli işleyen yapı inşa ederek ekonomik kurumlar bağlamında nasıl bir değişim/dönüşüm gerçekleştiğinin, ekonomik rekabet gücü unsurları özelinde analiz edilmesidir.

Bu doğrultuda, zaman zaman literatürde yer alan temel çalışmalara referans verilecek, bazen ise erişilebilen nicel verilerden oluşturulan şekil ve tablolar etrafında açıklamalar sunulacaktır. Araştırmanın temelini oluşturan kurumlar ve rekabet gücü performansına ilişkin göstergeler içinse, ileriki bölümlerde tercih nedenleri sunulmak kaydıyla, Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan *Küresel Rekabet Gücü Endeksi*'nin ana ve alt bileşenleri esas alınacaktır. Öte yandan kısmen Dünya Bankası tarafından hazırlanan *Dünya Yönetişim Göstergeleri* ile çeşitli uluslararası kuruluşlar ya da düşünce kuruluşlarınca ortaya konulan muhtelif kapsamdaki endeks-lere de başvurulacaktır.

2. Ekonomik Rekabet Gücünün Tetikleyici Unsuru: Verimlilik

Sürekli bir gelişim seyri içerisinde bulunan iktisat bilimi içerisinde istikrarlı ekonomik büyümenin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesi ve refah düzeyinin arttırılmasına yönelik politika ve uygulamaların tespit edilmesi esaslı ve merkezi bir yer tutmakta; açıklama ve izahat bekleyen pek çok sorunsal uhdesinde barındıran bu karmaşık alan, bu cihetiyle iktisatçıları inter-disipliner çalışmalara teşvik eden bir nitelik arz etmektedir. Zira ülkelerarası ekonomik büyüme oranı ile kalkınma ve refah düzeyi farklılıklarının sebeplerine dair teorik düzlemde muhtelif kuramsal açıklamalar geliştirilmekteyse de anaakım iktisadi doktrin, özellikle benzer sosyolojik, demografik, coğrafi ve kültürel değişkenlere sahip ülkelerin rekabet güçleri arasındaki ciddi farklılıkların nedenlerinin açıklanması ve bu nedenlerin belirleyici unsurlarının tespiti hususunda yetersiz kalmaktadır. Bu noktada *rekabet gücü*¹ kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması önem taşımaktadır.

Birçok farklı tanımı yapılagelen *rekabet gücü* hakkında Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD), Uluslararası Kalkınma Yönetimi Enstitüsü (International Institute for Management Development-IMD), birbirlerine benzer tanımları esas almakta ve rekabet gücü kavramını, *refah artışına dönüşen piyasa başarısı* olarak ifade etmekte;² Michael Porter ise refah seviyesinin temel belirleyicisinin verimlilik olduğunu öne sürerek rekabet gücü ile verimliliği adeta birbirine denk tutmaktadır.³

Esasen statik bir kavram olan ve en basit anlamda *katma değer üretme becerisi* olarak tanımlanan ya da *çıktı/girdi* oranı olarak ifade edilen ve

- 1 Esasen “rekabet” ve “rekabet gücü” kavramlarını hakkında üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanımın ve yeknesak özellik taşıyan bir kapsamın bulunduğunu söylemek zordur. Bu nedenle, çalışmanın sınırları da dikkate alınarak, anılan kavramlara ilişkin tartışmalara girilmeyecek; analize konu *Küresel Rekabet Gücü* Endeksi'nin ana ve alt bileşenleri ekonomik rekabet gücünün belirleyicileri olarak ele alınacaktır. Konuya ilişkin detaylı bir literatür araştırması için bkz. Emin Çivi, “Rekabet Gücü: Literatür Araştırması,” Yönetim ve Ekonomi 8, no. 2 (2001): 22-38.
- 2 Tai-Yue Wang ve Diğerleri, “A Research Framework for Evaluating the Competitiveness of Developing Countries: An Example of the Philippines,” *Asia Pacific Management Review* 9 no. 2, (2004): 301-21.
- 3 S.M. Gökmenoğlu ve Diğerleri, “Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler,” *Rekabet Dergisi* 13 no. 4, (2012): 5.

rekabet gücünün açıklanmasında da kilit rolü bulunduğu görülen *verimlilik* kavramı, işletme, endüstri ya da ülke düzeyinde ölçülebilmektedir. Bu bağlamda eğitim, kapasite kullanım oranlarının artırılması, çalışma ortamının iyileştirilmesi ve benzeri sebeplerle, mevcut teknolojik imkânlar dâhilinde gerçekleştirilen verimlilik artışlarına *mikro verimlilik*, teknolojik yeniliklere dayalı olarak yeni ürünler ya da üretim yöntemlerine başvurmak suretiyle elde edilen verimlilik artışlarına ise *makro verimlilik* adı verilmektedir.⁴

Her iki tür verimliliğin ölçülmesine yönelik olarak yürütülen araştırmalar da teknolojik gelişim, eğitimin kalitesi, hükümet politikaları, çalışma koşulları ve sair çeşitli faktörlerin verimlilik üzerinde önemli ve anlamlı etkilerinin bulunduğunu ortaya koymakta, böylece verimlilikte meydana gelen artışların *ekonomik rekabet gücünün* geliştirilmesi dolayısıyla ekonomik performansın yükseltilmesi noktasında önemli bir açıklayıcı değişken olduğu görülmektedir.⁵

Buna göre, küreselleşmenin ortaya koyduğu yoğun ve rekabetçi piyasaların dalgalı konjonktürel seyri içerisinde devletlerin, kaynak dağılımında etkinliği sağlayacak, piyasa aksaklıklarını giderecek, pozitif dışsallıklar oluşturabilecek ve belirsizlikleri gidererek işlem maliyetlerini azaltabilecek kapsayıcı kurumsal yapıları oluşturmaları beklenmektedir. Esasen devletlere yüklenen bu sorumluluklar, küreselleşme olgusu ile birlikte devlete biçilen yeni role de yakınlık göstermektedir. Şöyle ki sürdürülebilir kalkınma hamlesinin gerçekleşmesinde yönetimin ortak, hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı bir rolünün bulunduğu gerçeğinden hareketle, ekonomik hayatın canlanması için çeşitli kurallar ve kurumların oluşmasına imkân sağlayarak rekabetçilik özelliğini destekleyen *etkin devlet* modelinin ön plana çıkmakta olduğu söylenebilmektedir.⁶

4 Hasan Gürak, *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi* (Bursa: Ekin Kitabevi, 2006), 45-67.

5 Xavier Sala-i-Martin ve Diğerleri, "Reaching Beyond the New Normal: Findings from the Global Competitiveness Index 2015-2016," *The Global Competitiveness Report 2015-2016*, ed. Klaus Schwab, (2015): 43.

6 Anaakım iktisadi doktrinin güncel ekonomik problemler karşısındaki geleneksel ve soyut tutumunu sorgulayan ve çözüm önerilerini "kurum" kavramı ekseninde oluşturan Kurumsal İktisat Okulu'nun detayları için bkz. Douglass C. North, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002); Öte yandan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında kurumsal kalitenin önemine vurgu yapan bir çalışma için bkz. Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü – Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev. Faruk Rasim Velioğlu (İstanbul: Doğan Kitap, 2013).

Etkin devlet, vatandaşlarının daha müreffeh bir yaşam sürmelerine imkân sunan düzenlemelerde bulunan ve bunu yaparken de temel hak ve özgürlüklerin korunması ile politik katılımcılığın sağlanmasına özen gösteren yönetim biçimini işaret etmektedir. Başta kamu kesimi olmak üzere, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da içeren ve bu organizasyonlar arasındaki yatay ve dikey etkileşimlerin ideal düzeyde bulunması halini ifade eden *yönetişim* kavramı etrafında şekillenen söz konusu tartışmalarda, ekonomik faktör verimliliği ve kaynakların şeffaf ve hesap verilebilir şekilde yönetilmesi ekseninde devletin sınırları adeta yeniden çizilmektedir.⁷

Bu bağlamda etkin devletler, değişen şartları da göz önünde bulundurarak küresel rekabet güçlerini arttırmak amacıyla, beşeri sermayelerini güçlendirmek, mal ve faktör piyasalarının etkinliğini arttırmak, finansal piyasalarını derinleştirmek, teknolojik kapasitelerini arttırmak ve çeşitli inovatif yeniliklerde bulunmak için birçok farklı düzenlemeyi hayata geçirmektedirler. Böylece devletlerin rekabet güçleri yükselmekte, bu durum faktörlerin verimlilik düzeylerini önemli ölçüde arttırmakta, artan faktör verimliliği ile birlikte ekonomik büyümenin artırılması ve bu yolla kalkınma ve refah hamlelerinin yapılması sağlanmaktadır. Adeta bir mekanizmanın dişlilerinin dönmesi şeklinde düşünebileceğimiz bu devinim, çift yönlü etkiler ortaya çıkarmaktadır. Rekabet gücünün artırılması, verimlilik artışına sebebiyet verirken, artan refah ve kalkınma hamlelerinin de verimlilik artışı ile birlikte küresel rekabet gücünün yükseltilmesine katkısı bulunmaktadır. Kısacası bu etkileşim süreci, birbirini destekleyerek çift yönlü etki doğuracak şekilde çalışmaktadır.

3. Rekabet Gücü Performansının Nicel Olarak Ölçülmesi

Kuşkusuz bir ülkenin rekabet gücü sosyal, ekonomik, politik ve sair farklı disiplinlere ait nitel ve nicel birçok parametreyi içerebilir. Bir taraftan bütün bu parametrelerin sayısal verilere dönüştürülmesi, diğer taraftan ise belirli bir sistematik dâhilinde derlenmesi oldukça zor bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda akademik kurumlar, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum ve/veya düşünce örgütleri tarafından, başta anket olmak üzere

⁷ Ahmet Faruk Aysan, “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının İktisat Literatüründeki Yükselişi Üzerine Bir Değerlendirme,” *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi* 1 no. 2 (2007): 30-1.

farklı birtakım metotlar kullanılarak oluşturulmuş, sadece kapsamlı ya da münferit unsurları barındıran kısıtlı muhtelif veri setleri mevcuttur.⁸

Bir sonraki paragrafta kısaca bahsedilecek olan söz konusu endekslerin en önemli özelliği araştırmacılara belirli bir dönem için, düzenli nicel veriler etrafında analiz yapma imkânı sunmalarıdır. Ancak bahsi geçen veri setlerinin, dönemsel etkilerin arındırılmaması sonucu ortaya çıkan *öznellik*, aktörler-arası farklılıkları ihtiva etmemesi nedeniyle oluşabilecek *içsellik* ve işbu endeksleri veri olarak kabul edecek kişilerin yönlendirici hamlelerinden kaynaklanan *yanlılık* gibi sorunları bulunmaktaysa da söz konusu olumsuz etkilerin bir takım ekonometrik ve istatistikî modellemeler yoluyla ortadan kaldırılabileceği bilinmekte, böylece endekslerin güvenilirlik düzeyinde herhangi bir negatif yön bulunmamaktadır.⁹

Ülkelerin küresel rekabet gücüne dair göstergeler barındıran endeksler, mahiyetleri itibarıyla kapsamlı ve kısıtlı olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadırlar. Genel olarak tanımlayacak olursak, kapsamlı endeksler farklı birçok disipline ait göstergelerin bir arada değerlendirildiği çok yönlü veri setini işaret etmekte iken, kısıtlı endeksler ise spesifik bir alana odaklanmak suretiyle tek bir kuruma ve/veya ilgili kurumun alt başlıklarına odaklanan veri setini ifade etmektedir. Literatürde sıklıkla referans verilen endekslerden bazıları; Dünya Bankası'nın hazırladığı *Dünya Yönetişim Göstergeleri*,¹⁰ Dünya Ekonomik Forumu'nca yayımlanan *Küresel Rekabet Gücü Endeksi*,¹¹ Fraser Enstitüsü'nün hazırladığı *Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi*,¹² Freedom House tarafından yayımlanan *Dünya'da Özgürlükler Endeksi*,¹³ Heritage Vakfı ve Wall Street Journal

8 Bu veri setleri arasındaki uyum ve çelişkilerin detaylı olarak incelendiği çalışma için bkz. Steve H. Hanke ve Stephen J. K. Walters, "Economic Freedom, Prosperity and Equality: A Survey," *Cato Journal* 17 no. 2 (1997): 121.

9 Mehmet Uğur, "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans-İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması mı?," *İktisat ve Toplum* no. 9 (2011): 39-40.

10 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Daniel Kaufmann, Aart Kraay ve Massimo Mastruzzi, "The Worldwide Governance Indicators - Methodology and Analytical Issues," *The World Bank Policy Research Working Paper* no. 5430 (2010): 2.

11 Bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanacaktır.

12 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. James D. Gwartney ve Diğerleri, "Economic Freedom of the World: 2010 Annual Report," *Fraser Institute Report* (2010): 1-3.

13 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Freedom House, *Freedom in the World 2013-Methodology*, 21.10.2013, <http://www.freedomhouse.org/report/freedomworld2013/methodology>.

tarafından müştereken hazırlanan *Ekonomik Özgürlükler Endeksi*,¹⁴ Politik Risk Hizmetleri Grubu'nca yayımlanan *Uluslararası Ülke Risk Rehberi*,¹⁵ Dünya Bankası ile Uluslararası Finans Kurumu'nca hazırlanan *İş Yapma Endeksi*,¹⁶ Economist Dergisi'nce yayımlanan *Demokrasi Endeksi*,¹⁷ Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nce hazırlanan *Yolsuzluk Algılama Endeksi*¹⁸ ve Mülkiyet Hakları Birliği'nce yayımlanan *Uluslararası Mülkiyet Hakları Endeksi*¹⁹ gibi veri setleridir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zikredilen endekslerin birçoğuna atıf yapılacak ise de, araştırmanın özü itibarıyla Dünya Ekonomik Forumu tarafından üretilen Küresel Rekabet Gücü Endeksi ayrıca önem ve farklılık arz etmektedir. Şöyle ki veri setinin kapsamı ve analitik yapısı yanında ihtiva ettiği risk ve verimlilik göstergeleri, ülkelerin rekabet gücü performansını anlamlandırmak ve yorumlamak için ideal bir altyapı sunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, adı geçen endeksin teorik altyapısının ve metodolojisinin gözden geçirilmesinde fayda mülhaza edilmektedir.

14 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Terry Miller ve Anthony B. Kim, "Defining Economic Freedom," Index of Economic Freedom 2014, ed. Terry Miller ve Diğerleri (The Heritage Foundation and The Wall Street Journal Report, 2014): 79-86.

15 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. The Political Risk Services (PRS) Group, International Country Risk Guide Methodology, 16.06.2014 http://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2012/11/icrgmet_hodology.pdf, 1.

16 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. World Bank, Doing Business 2014 (2013): 1-2.

17 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Economist Intelligence Unit, Democracy Index 2014- Democracy and Its Discontents (2015): 1.

18 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Transparency International, Corruption Perceptions Index 2013-Brochure (2013).

19 Metodolojisine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Property Rights Alliance, International Property Rights Index 2013 (2013): 8.

Şekil 1: Küresel Rekabet Gücü Performansının Bileşenleri

Kaynak: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed. K. Schwab (2016): 5.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından 1979 yılından bu yana yüze yakın mikro ve makro göstergesi esas almak kaydıyla üretilip *Küresel Rekabet Gücü Raporu* başlığıyla yayımlanan *Küresel Rekabet Gücü Endeksi*, Şekil 1’de de görülebileceği üzere temel olarak; kurumlar, altyapı, makroekonomik istikrar, sağlık ve ilköğrenim gibi *temel gereksinimler*; yükseköğrenim ve eğitim, mal piyasası verimliliği, işgücü piyasası verimliliği, finansal piyasaların gelişmesi, teknolojik hazırlık, piyasa büyüklüğü gibi *etkinlik arttırıcılar*; işletme gelişmişliği, inovasyon gibi *inovasyon ve gelişmişlik faktörleri* olmak üzere üç ana alan etrafında son derece detaylı nicel veriler sunulmaktadır.²⁰

Anılan üç ana alanda yer alan on iki bileşenin genel olarak hangi hususları kapsadığına Tablo 1’de kısaca değinilmiştir.

20 Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan Küresel Rekabet Gücü Raporundaki kavramların Türkçe karşılıkları belirlenirken, Ali Cevat Taşiran ve Burçak Özoğlu tarafından hazırlanan, Kuzey Kıbrıs 2016- 2017 Rekabet Edebilirlik Raporu (Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 2017) içerisindeki kullanımlar esas alınmıştır.

Tablo 1: Küresel Rekabet Gücü Bileşenlerinin Kapsamı

Ana Alan	Alt Faktör	Açıklama
Temel Gereksinimler	Kurumlar	Bu bileşen, kişilerin, firmaların ve devletin refah artışı sağlamak üzere etkileşim içerisinde bulunduğu formal/hukuki ve idari çerçeveyi ifade etmektedir. Yolsuzluğun önlenmesi, ifade özgürlüğü ve hesap verilebilirlik, yönetimin etkinliği ve bürokrasinin basitleştirilmesi gibi unsurlardan oluşan kurumsal kalite doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve endüstriyel planlamalara doğrudan etki ettiğinden dolayı küresel rekabet gücü üzerinde etkili olmaktadır.
	Altyapı	Bu bileşen, yaygın ve kaliteli bir fiziki altyapının, piyasaların birbirine yakınlaşmasını ve böylece ticari faaliyetin hız kazanmasını temin ederek verimlilik ve dolayısıyla rekabetçiliği arttırmasını ifade etmektedir. Ayrıca, bilgi iletişim altyapısındaki gelişmeler sayesinde hızlı ve düşük maliyetli bilgi akışının sağlanması suretiyle elde edilecek rekabet avantajı da bu bileşen kapsamında değerlendirilmektedir.
	Makroekonomik İstikrar	Bu bileşen, fiyat istikrarının sağlanması, etkin borç yönetimi gibi makroekonomik istikrarı destekleyen unsurların iş dünyasını ve girişimciliği etkilediği gibi ülkenin rekabet gücü performansını arttırmak açısından da önemli olduğunu açıklamaktadır.
	Sağlık ve İlköğretim	Bu bileşen, işgücü piyasasının sağlam ve sağlıklı bir yapıda olmasının, rekabet gücü performansı ve verimlilik açısından önem taşıdığı; temel eğitimin ise çalışanların üretkenliğini arttırdığı ve yeni teknolojilere adapte olma kabiliyetlerini geliştirdiğini ifade etmektedir.
Etkinlik Arttırıcılar	Yükseköğretim ve Eğitim	Bu bileşen, yükseköğretim görmüş eğitilmiş işgücünün varlığı sayesinde ülkelerin, küreselleşme süreci ile birlikte değişen ekonomik şartlara uyum sağlayabilme kabiliyetlerinin yükseldiğini vurgulamaktadır.
	Mal Piyasası Verimliliği	Bu bileşen, mal piyasasının sağlıklı olarak işleyebilmesini için uygun bir rekabet ortamının oluşturulması, piyasa etkisizliklerinin giderilmesi ve arz-talep dengesinin uyumlulaştırılması gerektiğini belirtmektedir.
	İşgücü Piyasası Verimliliği	Bu bileşen, ücretlerin esnekliği ile çalışanların verimli oldukları alanda istihdam edilmelerinin sağlanması suretiyle oluşacak işgücü piyasası etkinliğini rekabet gücüne yaptığı katkıyı içermektedir. İşgücü piyasasında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması da bu bileşenin gözettiği faktörlerden birisi olmaktadır.
	Finansal Piyasaların Gelişmişliği	Bu bileşen, iç tasarrufların ve dış mali kaynakların risk odaklı şekilde en etkin olacağı alana yönlendirilmesini ve böylece finansal sistemin beklenen en yüksek katma değeri sağlayacak şekilde işleminin önemine vurgu yapmaktadır.
	Teknolojik Hazırlık	Bu faktör, bir ekonomide endüstriyel verimliliğin artırılabilmesi için mevcut teknoloji düzeyinin ne ölçüde sağlandığını açıklamakta; bu bağlamda toplan verimlilik düzeyinin artırılmasına yönelik yeni teknoloji transferinin önemini vurgulamaktadır.
İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri	Piyasa Büyüklüğü	Bu bileşen, küreselleşme süreci ile birlikte ulusal piyasalarda korumacılık uygulamalarının azaltılması ve firmaların uluslar arası düzeyde ekonomik ilişkilere girişmesinin, ölçek ekonomilerinin oluşmasına fırsat tanıdığı ve böylece verimlilik düzeyini arttırdığını işaret etmektedir.
	İşletme Gelişmişliği	Bu bileşen, kapsamlı/karmaşık iş süreçlerinin/uygulamalarının daha yüksek rekabet gücüne erişilebilmesi bakımından önem teşkil ettiğine; ülkenin iş bağlantılarının yoğunluğu ile firmaların operasyon ve strateji düzeylerinin kalitesinin de bu süreci desteklediğini açıklamaktadır.
İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri	İnovasyon	Bu bileşen, teknolojik buluşların ekonomiler üzerindeki verim-arttırıcı etkileri ışığında, üretim bilgisi (know-how), işgücü yetenekleri ve çalışma şartları gibi teknolojik olmayan faktörlerden ziyade teknolojik gelişmişliğe odaklanmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Kaynak: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed., K. Schwab (2016): 36-7.

Daha sonra, endeks kapsamındaki her bir ülkenin kişi başına düşen milli geliri esas alınmak suretiyle ekonomik gelişme düzeyi belirlenmektedir. Bu şekilde, *faktör-odaklı ekonomi*, *etkinlik-odaklı ekonomi*, *inovasyon-odaklı ekonomi* ve yapısı itibarıyla iki kademe arasında yer alan *geçiş ekonomileri* olmak üzere üç ana ve iki ara kategori de tasnif edilen ülkeler için, dâhil oldukları kategoriye ait ağırlıklandırma katsayıları kullanılmak ve alt endekslerin aritmetik ortalaması alınmak suretiyle 1 ile 7 arasında (1 en kötü, 7 en iyi) küresel rekabet gücü skoru hesaplanmaktadır.²¹

Tablo 2: Ekonomik Gelişme Düzeylerinin Belirlenmesine Dair Milli Gelir Düzeyleri ve Faktörlerin Ağırlıklandırılması

	Düzyey 1: Faktör-Odaklı Ekonomi	Düzyey 1-2: Geçiş Ekonomisi	Düzyey 2: Etkinlik-Odaklı Ekonomi	Düzyey 2-3: Geçiş Ekonomisi	Düzyey 3: İnovasyon- Odaklı Ekonomi
Kişi Başına Düşen Asgari Milli Gelir Düzeyleri (US\$)	<2.000	2.000-2.999	3.000-8.999	9.000-17.000	>17.000
Temel Gereksinimler Bileşeninin Ağırlıklandırılması	%60	%40-60	%40	%20-40	%20
Etkinlik Arttırıcılar Bileşeninin Ağırlıklandırılması	%35	%35-50	%50	%50	%50
İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri Bileşeninin Ağırlıklandırılması	%5	%5-10	%10	%10-30	%30

Kaynak: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed., K. Schwab (2016): 38.

Nihayet bütün bu veriler kullanılmak suretiyle endeks kapsamındaki ülkelerin rekabet gücü performansları belirlenmekte ve iş dünyası açısından en riskli alanlar ile birlikte yıllık olarak Küresel Rekabet Gücü (KRG) Endeksi açıklanmaktadır.

4. Körfez Ülkelerinde Devlet-Ekonomi İlişkinin Arka Planı

Birinci Dünya Savaşı ertesinde belirgin bir hal almakla birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin öncülüğündeki Batı Dünyası ile önderliğini SSCB'nin yaptığı Doğu Bloğu arasında sürekli şekilde

²¹ World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed., K. Schwab (2016): 37-8.

sürdürülen ekonomik, siyasi ve kültürel gerginlik ile sınırlı askeri çatışma atmosferi, literatürde “Soğuk Savaş” olarak tanımlanmakta ve Kapitalist Batı Bloğu ile Komünist Doğu Bloğu arasındaki ideolojik savaşın en ateşli dönemine işaret etmektedir. İki kutuplu bu küresel sistem, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu nihayete ermiş, bahse konu sürekli gerginlik ve çatışma ortamının *galibi* ABD öncülüğündeki Batı Bloğu olmuştur. Bu durum, dünya genelinde ABD’nin küresel egemenliğinin arttığı, ideolojik angajmanın hızlandığı ve uluslararası politikada ABD’nin üstünlüğünün bariz şekilde hissedildiği köklü bir değişimin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.²²

İşte bu hadiseden sonra ortaya çıkan ve baskın bir görünüm arz eden küresel ekonomik sistem, ABD merkezli olarak şekillenen, neo-liberal politikalar perspektifinde oluşturulan ve küreselleşme olgusuyla birlikte ilerleyen iş birliği ve rekabetin ön plana çıktığı serbest piyasa kapitalizmi olmuş, bu durum Doğu Bloğu ülkeleri de dâhil olmak üzere bütün ülkeleri etkisi altına almıştır. Dünya ekonomik sisteminde yaşanan büyük değişim sürecinde, özellikle otoriter yönetimlerin hüküm sürdüğü ülkeler, küresel ekonomik sisteme entegre olmak ve bu ilişkinin sürdürülebilir kılınması amacıyla, ana akım paradigmanın temel gerekliliklerini karşılayacak şekilde büyük bir değişim hamlesinin içerisine girmiş, *şok terapi* ya da *kademeli reform* gibi yöntemlerle sisteme entegre (otoriter özelliklerini sürdürseler dahi) *rekabetçi* bir yapıya evrilmişlerdir.²³

Devletin rolünün ve ekonomik birimler ile olan ilişkilerin yeniden biçimlendirildiği bu reform süreci, kaynakların etkin, ekonomik ve verimli şekilde kullanılması, hesap verme sorumluluğunun temin edilmesi, siyasal hayata toplumsal katılımın güçlendirilmesi, etkin kaynak dağılımının sağlanması, kamu hizmetlerinin sunumunda kalite anlayışının geliştirilmesi ile taleplere hızla cevap verilebilmesi, diğer yandan mal ve hizmetlerin

22 Tayyar Arı ve Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Balkan Politikası,” Alternatif Politika 3 no. 1 (2011): 2-3; Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 63, no. 1 (2008): 208.

23 Steven Levitsky ve Lucan A. Way, “The Rise of Competitive Authoritarianism,” Journal of Democracy 13 no. 2 (2002): 51-2; Özge Özkoç, “Türkiye’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 72 no. 1 (2017): 80; Savaş Çevik ve Erol Turan, “Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden,” Bilig no. 41 (2007): 209-11.

doğrudan sunumu ile değil ve fakat bunlara erişimin kolaylaştırılmasını sağlayan mekanizmalar ile sürdürülebilir ekonomik performansın gerçekleştirilmesini temin eden etkin bir devlet modeli yapılanması öngörülmüştür.²⁴

Devleti küçültüp, karşılıklı ve çok yönlü komplike ilişkiler öngören piyasa ekonomisi odaklı bu reform süreci, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve siyasi anlamda bütünleşmiş ülkeler ile Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin hegemonik bir güç haline gelmesi ve bunun sürdürülebilirliği için gerekli finansal, politik, askeri ve coğrafi koşulların yerine getirilmesi noktasında önem arz eden ülkelerde dönüşümü zorunlu ve gerekli kılmıştır. Ancak, neo-liberal felsefeden beslenen ve iktisadi anlamda piyasa ekonomisini siyasi anlamda ise demokratik yönetim anlayışını ön plana çıkaran etkin bir devlet modeli öngörüsünün, özellikle jeostratejik önemi yüksek ülkelerde teşkil etmesi durumunda bir *kontrol* sorununa yol açıp açmayacağı hususu dikkatle takip edilmiş, işbu ülkelerde küresel ekonomik sisteme entegre bir devlet modeli inşa etmenin gerekliliği, *klasik kapitalist* ülkelerden farklı bir modelin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Bu durum, ekonomik hayatta ulusal ekonomi için kilit rolü bulunan sektörlerin *devlet mülkiyetli şirketler ve ulusal varlık fonları* gibi çeşitli araçlar ile kontrol altında tutulduğu ve fakat bilfiil ekonomik aktivitelerin tamamının kontrol altına alınmadığı, küresel ekonomik sistemle barışık/tümleşik, buna karşılık devletin ve politikacıların ekonomik hayattaki etkilerinin azalmadığı otoriter yönetimlerin iktidar gücünü sürdürdükleri, yeni nesil kapitalist²⁵ ülkeler şeklinde dizayn edilmeleriyle yenedünya düzeni içerisinde bir konum elde etmişlerdir.²⁶

Körfez İş birliği Teşkilatı üyesi ülkeler olan Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman İkinci Dünya Savaşı ertesinde bağımsızlıklarını kazanmış otoriter-baskıcı monarşiler olarak bilinmektedirler. Bir taraftan enerji güvenliği ihtiyacı, diğer taraftan ise

24 World Bank, World Development Report 1997: The State in a Changing World (Washington D.C., 1997): 29-38; Ajay Chhibber, "The State in a Changing World," Finance & Development (1997): 17-20.

25 Yeni devlet kapitalizmi, her ülkede de farklı varyasyonlarla uygulanan ancak politikacıların neo-liberal kapitalizme göre daha fazla güç sahibi olduğu, küresel iktisadi düzene bütünleşmiş bir yapıdır. Detaylı bilgi için bkz. "The Rise of State Capitalism," The Economist, 26.06.2012, <https://www.economist.com/node/21543160>.

26 Orhan Şimşek, Küreselleşme ve Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi (Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2017): 71-9.

İran'ın politik etkinliğini arttırmaya matuf yayılmacı siyaseti karşısında 1981 yılında Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi adı altında bir araya gelen mezkûr ülkeler, stratejik önem haiz coğrafi konumlarının sağladığı avantajlar ve sahip oldukları zengin doğal kaynak rezervlerinin ihracına dayalı ekonomik yapıları sayesinde hızlı bir sermaye birikim sürecine sahne olmuşlardır.

Körfez İş birliği Teşkilatı üyesi ülkelerin bahse konu sosyo-politik yapıları, literatürde *rantiyer devlet* olarak adlandırılmaktadır.²⁷ Rantiyer devlet teorisi, Mahdavy tarafından, 1970'li yıllarda İran'ın sosyo-politik yapısını açıklamak maksadıyla yayımladığı öncü çalışması "Rantiyeci Devletlerde Ekonomik Gelişmenin Yapısı ve Problemleri: İran Örneği"²⁸ adlı makalesinde, *gelirlerinin büyük kısmı düzenli dış kaynaklardan elde eden devletler* şeklinde tanımlanmıştır. Bilahare Beblawi,²⁹ Luciani³⁰ ve Ross'un³¹ katkılarıyla geliştirilerek neredeyse bütün Ortadoğu ülkeleri için kullanılan³² mezkûr kavram, günümüzde doğal kaynaklardan yüksek rant geliri elde eden Ortadoğu dışındaki diğer ülkeler için de sıklıkla kullanılmakta ve gerek iktisat gerekse siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürlerinde kabul görmektedir.³³

27 Ortadoğu ülkelerinde rantiyer yapıların oluşmasının başat faktörü, sahip olunan yüksek miktarlarda doğal kaynakların varlığıdır. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık 2/3'üne sahip olan Ortadoğu bölgesi, dünya petrol üretiminin yaklaşık %30'unu yapmakta ve sadece %10'unu tüketmektedir. Doğalgaz için de benzer bir durum söz konusudur. Bu göstergeler Ortadoğu bölgesinin net petrol ihracatçısı olduğunu göstermektedir ki, bu da oldukça yüksek enerji gelirleri demektir. Detaylı istatistikî bilgi için bkz. BP, Statistical Review of World Energy - 2016 Update, 2017.

28 Hossein Mahdavy, "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran," ed. M. A. Cook, Studies in the Economic History of the Middle East-From the Rise of Islam to the Present Day (Oxford: Oxford University Press, 1970): 428-67.

29 Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World," The Arab State, ed., Giacomo Luciani (London: Routledge, 1990): 85-98.

30 Giacomo Luciani, "Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework," The Arab State, ed., Giacomo Luciani (London: Routledge, 1990): 65-84.

31 Michael Ross, "Does Oil Hinder Democracy?," World Politics 53 no. 3 (2011): 325-61.

32 Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa," Comparative Politics 20 no. 1 (1987): 9.

33 Kavramın uluslararası ilişkiler boyutları hakkında detaylı bilgi için bkz. Engin Sune ve Ali Murat Özdemir, "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme," Uluslararası İlişkiler, Cilt: 9, Sayı: 35, 2012, 3-31; siyaset bilimi literatüründeki yeri ve gelişimine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa," Comparative Politics, Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, 1-18; kavramın ekonomi literatüründeki

Tablo 3: Rantiyer Devlet Teorisinin (RDT) Gelişim Aşamaları

Aşama	Temel Karakteristikler	İlgili Araştırmacı	Zaman Dilimleri
Birinci Aşama: Klasik RDT	Devlet, gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu dış kaynaklardan elde etmektedir. Devlet, vatandaşlarından vergi toplamak gibi bir uygulaması yoktur, yüksek sosyal transfer harcamaları sayesinde 'dağıtıcı' nitelik taşır. Devlet, rant gelirleri üzerindeki tasarruf hususunda toplumdaki bağımsız bir şekilde hareket eder. Devlet ekonomik ya da kalkınma programı yapmaz. Devlette yolsuzluk ve savurganlık/ısrak yüksek seviyelerdedir. Elit kesimin politik ilişkileri neo-patrimonyal ilişkiler doğrultusunda yürütülmekte, aynı zamanda patrimonyal ilişkiler de rantiyer sistemden beslenmektedir.	Mahdavy (1970), Beblawi (1987; 1990), Luciani (1990)	-İran (1960-70'ler) -Körfez Arap Ülkeleri (1950-80'ler) -İrak (1960-80'ler) -Cezayir gibi Diğer Sanayi Ülkeleri (1960-90'lar) -Mısır (1960-90'lar) -Ürdün (1970-80'ler)
İkinci Aşama: Uzmanlaşmış RDT	<i>Uzmanlaşmış RDT</i> (<i>Klasik RDT'nin biraz daha ayrıntılı ve gelişmiş biçimi</i>) Devlet yine 'dağıtıcı' özellik taşır fakat bazı vergi uygulamaları görülür. Devlet, rant gelirleri üzerindeki tasarruf hususunda toplumdaki görece bağımsızdır. Devletin bir ekonomi politikası vardır. Devlet mikro ve makroekonomik ilişkilerde rol sahibidir.	<i>Uzmanlaşmış RDT</i> Crystal (1990), Chaudhry (1997), Hertog (2010), Davidson (2008; 2009)	-Bir veya birkaç Körfez Arap Ülkesi, (Genellikle 1980'ler,1990'lar veya 2000'ler) -Bazı çalışmalara göre ise Suudi Arabistan ve Yemen (1980'ler)
Koşullu RDT	<i>Koşullu RDT</i> (<i>Klasik RDT'nin yeni bakış açılarına açık olmasını gerektirgeni savunan şekli</i>) Devlet, iş dünyası, kamu mali yönetimi, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve benzeri alanlarda diğer teorilere açık olmalıdır. Politika yapımında devlet-toplum bağı nispeten daha fazladır.	<i>Koşullu RDT</i> Herb (1999), Al-Rasheed (2010), Jones (2010), Foley (2010), Schwarz (2008)	-Birçok çalışmaya göre Ürdün ve Fas gibi diğer monarşiler veya zaman zaman zaman da diğerleri
Üçüncü Aşama: Geç Dönem RDT	Devlet, kalkınma ve reform hususlarındaki toplum baskısı ile küreselleşme ve 'kaynakların lanet'i hakkındaki tecrübelerinin getirdiği olgunluk sayesinde daha sorumlu, küresel ilişkilere sahip ve stratejik hareket eden bir yapıya evrilmiştir. Fakat RDT'nin dinamizmini oluşturan ve dönemsel bir karakteristik taşımadığı anlaşılan devlet-toplum ilişkileri daha da gelişmiş bir biçimiyle sürdürülmektedir.	Moore (2004), Hertok (2010) Davidson (2008; 2009), Hvidt (2009; 2011; ve diğerleri	Körfez Arap Ülkeleri olan Bahreyn, BAE, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Umman (1990'lardan günümüze)

Kaynak: Matthew Gray, "A Theory of 'Late Rentierism' in the Arab States of the Gulf," CIRS Occasional Paper no. 7 (2011): 24.

Bu bağlamda Gray, Tablo 3'ten de izlenebileceği üzere, temel olarak *yüksek dış gelirler, vergi yükünün düşüklüğü, transfer harcamalarının genişliği, etkin olmayan ve yolsuz bürokrasi, karmaşık patrimonyal ilişkiler* gibi özellikleri barındıran rantiyeci devlet teorisinin, Ortadoğu bölgesi özelinde, genel olarak üç aşamalı bir dönüşüm süreci izlediğini belirtmektedir.

gelişimini GCC üyesi ülkeler özelinde açıklayan bir çalışma için bkz. Matthew Gray, "A Theory of 'Late Rentierism' in the Arab States of the Gulf," CIRS Occasional Paper no. 7 (2011).

Bu dönemde Körfez Arap ülkelerinin de özet olarak, 1950-1980 yılları arasında *klasik rantiyer devlet*, 1980-2000 yılları arasında *uzmanlaşmış rantiyer devlet* ve 90'lı yılların sonu ile 2000'li yıllarda ise *geç dönem rantiyer devlet* aşamalarından geçtikleri görülmektedir.

1950-1980 dönemini klasik rantiyer devlet perspektifinden bakılacak olursa, elde edilen yüksek enerji gelirlerinin önemli bir kısmı yönetime hâkim olanların elinde kalırken, kalan kısmı da *düşük nüfus-yüksek gelir ilişkisi* bağlamında bir taraftan fiziki ve kurumsal altyapının modernizasyonu, diğer taraftan ise transfer harcamaları şeklinde doğrudan halka dağıtılmakta, kamu finansmanı için vergi talep edilmez iken vergi-temsil dengesi gereği halkın yönetime katılması da mümkün olmamaktadır. Devlet-toplum arasındaki işbu zımni sözleşmenin ortaya koyduğu rantiyer yapı ilk bakışta hem yönetici monarklar hem de halk açısından oldukça cazip görünmekte ve mevcut geleneksel toplumsal ilişkiler formunun devamı için irade gösterilmektedir. Öte yandan rantiyer devlet, enerji fiyatlarındaki konjonktürel dalgalanmaların enerji gelirleri üzerindeki negatif değiştirici etkisi, enerji-merkezli bir yapıya hapsolması nedeniyle sektörel çeşitliliğin bulunmadığı katı/esnek olmayan bir ekonomik yapının mevcudiyeti, politik sistemin katılımcı nitelik taşımaması neticesinde halkın sürekli olarak siyasal haklarını talep etme potansiyelinin bulunması gibi handikapları da her daim bünyesinde barındırmaktadır.³⁴

Bahse konu süreçte ekonomik anlamda enerji-merkezli ekonomik aktivitenin sebep olduğu *Hollanda hastalığı*,³⁵ doğal kaynak üzerindeki kamu mülkiyetinin neden olduğu *dışlama etkisi*, bu özellikler dolayısıyla

34 Simon Murden, “Politik Ekonomi – Modernleşmeden Küreselleşmeye,” Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, ed. Youssef M. Choueiri, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011): 450-1; Sadık Ünay, Kalkımcı Modernlik – Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye (İstanbul: Küre Yayınları, 2013): 317-8; Paul Stevens, “Petrol ve Kalkınma,” Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, ed. Youssef M. Choueiri, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2011): 496.

35 “Hollanda Hastalığı” kavramsal olarak, yeni bir doğal kaynağın keşfedilmesi ve ihracı ile ülkeye yüksek miktarda döviz girişi olması gibi bir nedene dayalı olarak, ülke parasının aşırı değerlenmesi ve ülkenin üretim yapısının değişmesi, buna bağlı olarak özellikle imalat sanayinin rekabet gücünün zayıflaması nedeniyle üretimin ve ihracatın azalması, ithalatın artması olarak tanımlanabilir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Sarvar Gurbanov, *Hollanda Hastalığı: Teori ve Ülke Örnekleri* (İstanbul: Akis Kitap, 2012): 13.

yolsuzluğu meşru gören ayrıcalıklı bir kesimin oluşması ve mevcut yönetim tarzının yerleşik hale gelmesi ile birlikte klasik rantiyer ilişki biçimi Körfez Arap ülkelerinde kurumsallaşmıştır. Nitekim bu durum, 1980’li yılların başından itibaren hızla azalan enerji fiyatları karşısında yönetimleri hem sosyo-ekonomik hem de politik arenada oldukça müşkül bir durumda bırakmıştır. Şöyle ki düşen kamu gelirleri nedeniyle kısılan transfer harcamalarına karşılık, bir taraftan alternatif ekonomi politikaları ve reform ajandaları geliştirilememiş, diğer taraftan da vazgeçilen politik haklar talep edilmeye başlanmıştır. Yüksek düzeye erişen emtia fonlarının/rezervlerinin topluma aktarılması ve güçlü ordular sayesinde sivil inisiyatif potansiyelinin törpülenmesi suretiyle iktidar ilişkilerinin devamı sağlanmış ise de bir taraftan Körfez Arap ülkelerinin mevcut yönetim yapılarının meşruiyetlerinin sorgulanması engellenememiş; diğer taraftan ise anılan bu tecrübeler, rantiyer ilişki biçimlerinin dönüştürülmesi konusunda öğretici olmuştur.³⁶

1990’lı yıllar ile birlikte yaşanan dış borç krizleri ile birlikte, küresel hegemonik sistemin sürükleyici aktörleri olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ekonomik kuruluşlar, bir taraftan devletin ekonomi içerisindeki rolünün küçültülmesine matuf özelleştirme ve deregülasyon ajandaları oluşturulmasını, diğer taraftan ise siyasal katılımcılığın artırılması, hukuk devleti anlayışının içselleştirilmesi, bürokratik etkinliğin sağlanması hususlarına yönelik reform reçeteleri tavsiye etmeye başlamışlardır. Bu süreçte Körfez ülkeleri açısından, özellikle dış ticari faaliyetler üzerinde kısıtlayıcı düzenlemelerin gevşetilmesi bağlamında, vergi hukuku, iş/çalışma mevzuatı, telif/patent haklarına dair reformları da içeren Dünya Ticaret Örgütü’nün tavsiyeleri belirleyici olmuştur. Böylece, artan nüfusa karşılık yeni iş imkânlarının oluşturulması, toplum yararını da gözetecek şekilde ekonomik ilişkilerin daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır.³⁷

Ancak Dünya Bankası’nın 1988-2008 dönemini kapsayan özelleştirme istatistikleri³⁸ incelendiğinde Ortadoğu bölgesinde kamu işletmelerini direkt

36 Ünay, *Kalkınmacı Modernlik – Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*, 318-9; Stevens, “Petrol,” 497-501.

37 Murden, “Politik,” 456-8.

38 World Bank, *Privatization Database (1990-2008)*, 22.07.2017, <http://data.worldbank.org/datacatalog/privatization-database>.

satış, halka arz ve benzeri metotlar dâhilinde kamu kontrolünden çıkarmak hususunda Mısır, Tunus ve Fas'ın başat rolü oynadığı, Körfez Arap ülkelerinin³⁹ ise kapsamlı ve planlı bir özelleştirme gündemlerinin bulunmadığı görülmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte, yine Dünya Bankası tarafından üretilen Dünya Yönetişim Göstergeleri'nin işaret ettiği üzere sosyal ve siyasal kurumlara dair kayda değer gelişmeler gözlemlenmeyen⁴¹ Körfez Arap ülkeleri, kısmi deregülasyon politikaları, finans altyapısının kuvvetlendirilmesi, yatırım ve ticaret ikliminin iyileştirilmesi gibi piyasayı teşvik edici uygulamalar ile birlikte, ekonomik yönü itibarıyla *kaynakların laneti* hakkındaki tecrübelerinin getirdiği olgunluk sayesinde daha sorumlu, küresel ilişkilere sahip ve stratejik hareket eden bir yapıya evrilerek *geç dönem rantiyer devlet*⁴² aşamasına geçmektedirler.⁴³

5. Körfez Ülkelerinde Rekabet Gücü Performansının Ekonomi Politikası

Küreselleşme olgusuyla birlikte ilerleyen, bölgesel ve global iş birliği ve rekabetin ön plana çıktığı *serbest piyasa kapitalizmi* olarak da adlandırılan bu yeni dünya sisteminde, ülkedeki yaşam standartlarını yükseltmek ve vatandaşlarının refah artışı sağlamak devletlerin öncelikli vazifesi haline almıştır. Bunun sağlanmasındaki temel yol ise ülkede *verimlilik* artışının temin edilmesi suretiyle daha yüksek katma değer üretebilme kabiliyeti elde edilmesi, diğer bir ifade ile ülkenin *rekabet gücünün* arttırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu husus, kişisel seçim, mübadele serbestliği, piyasa/pazara giriş, ve rekabet özgürlüğü ile özel mülkiyet gü-

39 Körfez Arap ülkelerindeki özelleştirme uygulamalarına ilişkin kısa birer özet için bkz. Jamal Saghier, "Infrastructure Privatization in the MENA Region," State State-Owned Enterprises in the Middle East and North Africa-Privatization, Performance and Reform (London: Routledge, 2001): 89-127.

40 Adam Hanieh, İsyanın Kökenleri – Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları, çev. Ali Toprak (Ankara: Notabene Yayınları, 2015): 92-6; Murden, "Politik," 456-8.

41 World Bank, World Governance Indicators 1996-2015, 22.07.2017, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>.

42 Bu kavrama karşılık; "Petro-kapitalist Devlet," "Devletin Yönettiği Tekelci Kapitalizm," "Bürokratik Kolektivizm," "Totaliter Devlet Kapitalizmi" gibi çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Şimşek, Küreselleşme ve Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi, 71-3.

43 John Waterbury ve Diğerleri, A Political Economy of the Middle East (USA: Westview Press, Fourth Edition, 2015): 321-2; Gray, "A Theory," 18-24.

venliğinin oluşturulması, kurumlar/birimler/orgazisyonlar arası dayanışma ve uzmanlaşmanın güçlendirilmesi gibi hususların temin edilmesi ile sağlanabilecektir.⁴⁴

Esasen rekabet gücünü etkileyen ve belirleyen çok sayıda faktör olması dolayısıyla, rekabet türlerine de bağlı olarak, rekabet gücü göstergeleri/endeksleri farklılıklar ihtiva etmektedir. Diğer yandan, rekabet gücünü temsil edebilecek faktörlerin başında *verimlilik* geldiği hususu ise genel kabul görmektedir. Bununla birlikte, bir ülkenin rekabet gücünü tek boyutlu bir gösterge ile ölçen çalışmalar olduğu gibi birden fazla boyut ile hatta birkaç yüz göstergeyi birleştirilerek kompozit bir yöntemle ölçen çalışmaların da bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.⁴⁵

Çalışma kapsamında, daha önce de ifade edildiği üzere, ülkelerin rekabet gücü performansını anlamlandırmak/yorumlamak için ideal bir altyapı sunan ve ekonomik performans ile rekabet gücüne her birinin çok önemli ve belirgin katkıları bulunduğu değerlendirilen *temel gereksinimler* (TG), *etkinlik artırıcılar* (EA) ve *inovasyon ve gelişmişlik faktörleri* (İGF) bileşenlerinden oluşan Küresel Rekabet Gücü (KRG)Endeksi verilerine başvurulacak olup, işbu endeks bağlamında rekabet edebilirlik; bir ülkenin üretkenliğini belirleyen bir dizi kurum, politika ve faktör olarak tanımlanmakla, ülkenin üretkenlik seviyesi ise ekonominin ulaşabileceği refah seviyesi olarak tanımlanmış bulunmaktadır.⁴⁶

Körfez ülkeleri de vatandaşlarının refahını ve yaşam standartlarını yükseltmek bununla birlikte yeni global sisteme entegre yapılarını sürdürülebilir kılmak ve hem bölgesel hem de küresel anlamda rekabet güçlerini arttırmak maksadıyla yatırım ortamının iyileştirilmesi ve iş/girişim prosedürlerinin basitleştirilmesi gibi düzenlemelere odaklanarak özellikle bankacılık ve finans, turizm ve diğer bazı hizmet sektörlerinde yoğun reform girişimlerinde bulunmaktadır. Bu noktada, adı geçen ülkelerin, uzmanlaşmış rantiyer devlet aşamasından geç dönem rantiyer devlet düzeyine geçiş sürecinde bahse konu kurumsal dönüşüm çabalarının küresel rekabet gücü performanslarına etkilerinin hazırlanan tablolardan da yararlanmak suretiyle analizi cihetine gidilecektir. Öncelikle, Körfez ülkelerinin küresel rekabet gücü performanslarının gelişim trendleri analize konu edilecek

44 S. M. Gökmenoğlu ve Diğerleri, “Ulusal,” 37; Taşırın ve Özoğlu, Kuzey Kıbrıs 2016-2017 Rekabet Edebilirlik Raporu, 4.

45 Muhittin Adıgüzel, “Küresel Rekabet Gücünün Ölçülmesi ve Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme, Akademik Bakış no. 37 (2013): 2-7.

46 Taşırın ve Özoğlu, Kuzey Kıbrıs 2016-2017 Rekabet Edebilirlik Raporu, 31.

akabinde ise küresel rekabet gücü unsurları (alt bileşenler) bağlamında yapılacak bir değerlendirme ile işbu ülkelerin mevcut performanslarının analizi, temel sorunların tespiti ve çözüm önerilerine dair çikarsamalarda bulunulacaktır.

2008-2017 döneminde Körfez ülkelerinin küresel rekabet skorlarının birbirinden farklı görünüm arz ettikleri ve fakat genel olarak küçük inişler-çıkışlar sergileyen bir trende sahip oldukları anlaşılmaktadır. Katar'ın 2008 yılında 4,8 olan KRG Endeksi puanının 0,4'lük artışla 5,2'ye, aynı dönemde Suudi Arabistan'ın da 4,7 olan skorunun ise 0,1 puanlık artış ile 4,8'e yükseldiği Tablo 4'ten izlenmektedir. Bu süreçte Bahreyn, Kuveyt ve Umman'ın skorlarında herhangi bir artış sağlanamamış, hatta düşüşler gözlenmiştir. 2008 yılı puanlarına göre bölge içi sıralama; Katar-Suudi Arabistan-BAE-Kuweyt-Bahreyn ve Umman şeklinde iken, son yıl puanlarına göre sıralama BAE-Katar-Suudi Arabistan-Kuweyt-Bahreyn ve Umman şeklinde değişmiştir.

Tablo 4: Körfez Ülkelerinin Küresel Rekabet Gücü Performansları (2008-2017)

	Bahreyn				Birleşik Arap Emirlikleri			
	2008-2009		2016-2017		2008-2009		2016-2017	
	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor
KRG	37	4,6	48	4,5	31	4,7	16	5,3
<i>TG</i>	28	5,3	40	5,0	17	5,7	11	5,9
<i>EA</i>	46	4,3	40	4,5	29	4,6	15	5,2
<i>İG</i>	54	3,8	42	4,0	38	4,1	21	4,9
	Katar				Kuveyt			
	2008-2009		2016-2017		2008-2009		2016-2017	
	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor
KRG	26	4,8	18	5,2	35	4,6	38	4,5
<i>TG</i>	21	5,5	5	6,1	39	5,1	36	5,1
<i>EA</i>	31	4,5	21	5,0	52	4,2	70	4,1
<i>İG</i>	35	4,1	18	5,0	52	3,8	79	3,5
	Suudi Arabistan				Umman			
	2008-2009		2016-2017		2008-2009		2016-2017	
	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor
KRG	27	4,7	29	4,8	38	4,6	66	4,3
<i>TG</i>	34	5,2	32	5,2	31	5,2	42	5,0
<i>EA</i>	45	4,3	33	4,7	61	4,1	63	4,2
<i>İG</i>	37	4,1	36	4,1	48	3,9	69	3,6

Not: KRG-Küresel Rekabet Gücü Endeksi Ortalaması; TG-Temel Gereksinimler; EA-Etkinlik Artırmacılar; İGF-İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri.

Kaynak: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2008-2009, ed., Michael E. Porter ve Klaus Schwab (2008); World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016- 2017, ed., Klaus Schwab (2016).

Bu dönemde Birleşik Arap Emirlikleri'nin 4,7 olan KRG Endeksi skorunun 0,6 puanlık artışla 5,3'e yükseldiği ve dünya genelinde 16'ncı sırada bulunduğu, Körfez ülkeleri içerisinde ise en yüksek rekabetçilik performansına sahip ülke konumuna geldiği görülmektedir. Bölge ülkelerine kıyasla daha yüksek sanayileşme oranına sahip olan, imalat, turizm başta olmak üzere diğer hizmet sektörlerindeki gelişim dolayısıyla enerji-odaklı ekonomik yapısını kısmen de olsun dönüştürebilen Birleşik Arap Emirlikleri'nin, 2010 yılında Dubai'de faaliyete başlayan yüksek kapasiteli modern ticaret limanı ile dış ticaret faaliyetlerinin hız kazanmasını temin etmek, 2010-2013 döneminde şirket kuruluş prosedürlerini basitleştirip asgari sermaye koşulunu kaldırarak yabancı yatırımcıları teşvik etmek, 2014-2015 yıllarında sözleşmelerin uygulanabilirliği ve mülkiyet hakları güvencesine dair kolaylaştırıcı düzenlemeler yapmak ve bazı işlem harçlarını kaldırmak suretiyle, küresel rekabet gücü anlamında en büyük gelişimi sağladığı söylenebilmektedir.⁴⁷

Tablo 4'de yer alan verilerden de izlenebileceği üzere, 2008-2017 döneminde *temel gereksinimler* alanında en büyük gelişimi, ekonomik büyümeyi sosyal ve insani kalkınma ile harmanlamayı ve kaynakların sürdürülebilirliğini temin edebilecek çeşitlendirilmiş bir ekonomik yapı inşa etmeyi amaçlayan *2030 Ulusal Vizyonu* kapsamında turizmin gelişmesine de destek olacak ulaşım/taşımacılık ile inşaat sektöründe yüksek oranlı büyüme rakamlarına erişmek, ticari faaliyetlere ilişkin iş ve işlemlerin Ticaret Odası bünyesinde yürütülmesine olanak sağlayacak şekilde entegre etmek, iş yapma/girişim başlatma prosedürlerini basitleştirmek, daha etkin bir kredi mekanizması oluşturmak, dış ticarete dair belgelerin elektronik ortamda sunulmalarına imkan sağlayarak sınır ötesi ticari faaliyetler hızlandırmak, kurumlar vergisi ödeme prosedürlerini basitleştirmek ve benzeri çok sayıda reform gerçekleştirme suretiyle 5,5 olan puanını 6,1 seviyesine çıkararak dünya sıralamasında 5'inciliğe yükselen Katar göstermiş bulunmaktadır. Bu dönemde Katar'ın, özellikle *makroekonomik istikrar* ve *altyapı* alt bileşenlerinde önemli bir gelişim trendi yakaladığını belirtmekte fayda

47 World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2008-2009, ed., Michael E. Porter ve Klaus Schwab (2008); World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed. Klaus Schwab (2016); World Bank, Doing Business 2010, (Washington DC, 2009): 12, 18, 50-51; World Bank, Doing Business 2012 (Washington DC, 2012): 75; World Bank, Doing Business 2015 (Washington DC, 2014): 21, 22, 29, 35, 41, 58, 65, 78.

vardır. İşbu bileşen bağlamında artış sağlayan bir diğer ülke ise kara, deniz ve hava ulaşım altyapısını ciddi ölçüde yenileyen ve bu bağlamda puanını 0,2 arttırarak 5,9'a çıkaran Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Kuveyt ve Suudi Arabistan'da ise herhangi bir gelişim gerçekleşmemiş ve puanları aynı düzeyde kalmıştır. Söz konusu dönemde Bahreyn ve Umman, toplam KRG puanına önemli oranda katkı sağlayan bu bileşen bağlamında azalma yaşamışlardır. Alt bileşenler bağlamında bakıldığında Bahreyn'deki azalışın temel nedeni *makroekonomik istikrar* puanında yaşadığı önemli düşüş olduğu görülmektedir. Umman'ın ise her ne kadar bazı alt göstergeler bağlamında artış göstermişse de Bahreyn gibi *makroekonomik istikrar* alt bileşeninde yaşanan azalış nedeniyle toplam puanında azalma yaşanmıştır.⁴⁸

Yükseköğretim ve eğitim, ürün piyasasının etkinliği, işgücü piyasasının etkinliği, finans piyasasının gelişmişliği, teknolojik hazırlık ve piyasa bütünlüğü gibi altı alt bileşenin puanlanmasından oluşan *etkinlik artırıcılar* alanı, çalışma kapsamında yer alan ülkeler için küresel rekabetçilik puanının hesaplanmasında en yüksek ağırlığa sahip bileşendir. İncelemeye konu dönemde bölge ülkelerinden sadece Kuveyt, siyasal karar mekanizmalarındaki politik bölünmüşlüklerin/karşıtlıkların etkisiyle ekonomik rekabet gücünü arttıracak unsurlara eğilememiş ve bu nedenle etkinlik artırıcılar skorunda bir azalma gerçekleşmiş olup, diğer ülkelerin yükseliş trendi içerisinde buldukları görülmektedir. Bu dönemde en büyük gelişimi Birleşik Arap Emirlikleri ile Katar göstermiş bulunmaktadır. Her iki ülkenin, bu süreçte bütün alt bileşenler bağlamında yakaladıkları yükseliş trendi sayesinde elde ettikleri küresel rekabet gücü artışı esasen teknoloji içeriği ve katma değeri yüksek mal ve hizmet üretimine yoğunlaşmanın, yani *teknolojik hazırlık* alt bileşenindeki gelişimin etkisiyle gerçekleşmiş bulunmaktadır. Keza Suudi Arabistan'da, tıpkı BAE ve Katar'da olduğu gibi, *teknolojik hazırlık* alt bileşeninde yakaladığı ivmenin de etkisiyle puanını yükseltmeyi başarmıştır.⁴⁹

İşletme gelişmişliği ile *inovasyon* alt bileşenlerinin meydana getirdiği *inovasyon ve gelişmişlik faktörleri* bileşeni, küresel rekabet edilebilirliğinin

48 World Economic Forum ve European Bank for Reconstruction. The Arab World Competitiveness Report 2013, (2013): 12, 14; World Bank, Doing Business 2012, 73; World Bank, Doing Business 2015, 21, 48, 65, 76.

49 World Economic Forum ve European Bank for Reconstruction, The Arab World Competitiveness Report 2013, 12-17.

sağlanması ile bu durumun sürdürülebilirliğini teminen en önemli faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Zira inovasyon gerek şirketlerin gerekse ülkelerin dış piyasalarda rekabet edebilirliğinin en önemli koşullarından biri haline gelmiştir. Katma değeri yüksek ürün ve hizmetlerin meydana getirilmesi ve uluslararası telif yasaları gibi nedenlerle oldukça yüksek fiyatlar ile ihracının ön plana çıktığı küresel ekonomik sistemde, rekabet gücü performanslarını yükseltmek ve böylelikle kalkınma hamlelerini sürdürülebilir kılmak isteyen ülkelerin bu faktörlere yatırım yapması bir zaruret halini almıştır. Körfez ülkelerinde inovasyon ve gelişmişlik faktörlerinin gelişimi incelenecek olursa, Katar ve BAE'nin diğer bileşenlerde olduğu gibi *inovasyon ve gelişmişlik faktörleri* bileşeninde de yükselme trendinde olduğu; anılan ülkelerin özellikle sağlık, havacılık-uzay, finansal hizmetler, yenilenebilir enerji, nano-teknoloji, bio-teknoloji ve benzeri birçok ileri teknoloji gerektiren alanda AR-GE harcamalarını arttırmak suretiyle bilim ve yüksek teknoloji ihtiva eden sanayi politikalarına özel bir önem vererek Katar'ın 4,1 olan endeks puanını 5,0'a, BAE ise yine 4,1 olan endeks puanını 4,9'a yükselttiği anlaşılmaktadır. Bu gösterge bağlamında azalış gösteren ya da beklenen/arzu edilen düzeyde gelişim gösteremeyen diğer Körfez Arap ülkelerinin *inovasyon* alanına beklenen düzeyde yatırım yapmadıkları, alt bileşenlerdeki trend izlendiğinde ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Bütün bu göstergeler, erken dönem rantiyer devlet ve uzmanlaşmış rantiyer devlet tecrübelerinden dersler çıkaran Körfez Arap ülkelerinde, sorumlu fakat demokratik olmayan yönetimlerin varlığını sürdürdüğü, bazı korumacılık uygulamalarına devam edilmekle birlikte küreselleşmenin olgusuna eklemlenmeye gayret eden, uzun vadeli bir ekonomi ve kalkınma vizyonu bulunan, enerji-merkezli ekonomik yapısını enerji-güdümlü bir yapıya evirmeye çalışan ve fakat girişimci devlet kapitalizmi uygulamasının da devam ettirildiği, etkin ve yenilikçi bir dış politika anlayışını benimseyen bir devlet yapısının ön plana çıkması suretiyle, geç dönem rantiyer devlet aşamasına geçildiği hususunu desteklemektedir.⁵¹

50 World Economic Forum ve European Bank for Reconstruction, The Arab World Competitiveness Report 2013, 12, 14.

51 Gray, "A Theory," 23-36.

6. Körfez Ülkelerinde Rekabet Gücü Performansı Unsurlarının Analizi

Bu noktada, Tablo 5’te yer alan verilerden de faydalanmak suretiyle farklı KRG skoru ve bileşen puanlarına sahip Körfez Arap ülkelerinin, 2016-2017 dönemi küresel rekabet gücü performansları, alt unsurlar da göz önünde bulundurulmak kaydıyla dinamik ve karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Böylelikle her ülkenin ekonomik kalkınma ve rekabet gücü potansiyelinin açık bir şekilde ortaya konulması, sonuç odaklı ve somut hedeflerle desteklenmiş bir politika seti belirlenmesi ile hedeflere ulaşmak için yapılması zorunlu eylemlerin ve bunun sorumlularının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere KRG endeksinin üç temel bileşeni bulunmakta olup, bu üç bileşen de on iki alt bileşenden oluşmaktadır. *Temel gereksinimlerin* alt bileşenleri olan *kurumlar* yirmi bir, *altyapı* dokuz, *makroekonomik istikrar* beş, *sağlık ve ilköğrenim* on alt unsurdan; *etkinlik artırıcıların* alt bileşenleri olan, *yükseköğrenim ve eğitim* sekiz, *mal piyasası verimliliği* on altı, *işgücü piyasası verimliliği* on, *finansal piyasaların gelişmişliği* sekiz, *teknolojik hazırlık* yedi, *piyasa büyüklüğü* dört alt unsurdan; *inovasyon ve gelişmişlik faktörlerinin* alt bileşenleri olan *işletme gelişmişliği* dokuz ve *inovasyon* ise yedi alt unsurdan meydana gelmektedir. Alt bileşen endeks puanlarının oluşturulması kullanılan bu alt unsurların da analiz edilmesi ile ülkelerin küresel rekabet gücü performanslarına dair güçlü ve zayıf yönlerinin esasen hangi nedenlerden kaynaklandığının ve çözümün hangi noktalarda yoğunlaşması gerektiğinin tespiti imkânına sahip olunabilecektir. Tablo 5’te yer alan veriler öncelikle incelendiğinde göze çarpan temel husus, BAE ve Katar’ın diğer bölge ülkelerine nazaran başarılı ve üstün durumudur. Bu bileşen ve alt bileşenlerin sadece birisi -piyasa büyüklüğü- hariç olmak üzere diğer bileşen ve alt bileşenlerde, diğer ülkelere nazaran ve hatta dünyanın gelişmiş pek çok ekonomisi ile de mukayese edilebilecek düzeyde iyi bir performans sergilemiş durumdadırlar. Bölge ülkeleri içerisinde en düşük performansa sahip ülkenin ise Umman olduğu görülmektedir.

2016-2017 yılı KRG endeks puanı 5,3 ile 138 ülke içerisinde 16’ncı sıradaki bulunan ve inovasyon odaklı ekonomi olarak tasnif edilen BAE’nin en başarılı olduğu alanlar; ürün piyasası etkinliği (3/138), altyapı (4/138) ve kurumlar (7/138) olarak ön plana çıkmakta; diğer yandan, ülkenin en düşük performans sergilediği alanlar ise sağlık ve ilköğretim (40/138) ile

makroekonomik istikrar (38/138) olarak sıralanmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri, yatırımların vergilendirilmesindeki etkinliği, ticaretin önündeki engellerin düşüklüğü ile gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi gibi alt unsurlardaki başarısı ile ürün piyasası etkinliği alt bileşeninde oldukça yüksek performans göstermektedir. Her ne kadar enerji fiyatlarında yaşanan düşüşler nedeniyle enflasyon ve kamu borcu artışı gibi önemli makroekonomik istikrar sorunları yaşamaktaysa da güçlü kurumsal kapasitesi, gelişen fiziki altyapısı, yönetimin enerji-odaklı ekonomik yapının dönüşümüne dair iradesi ve AR-GE yatırımlarının da etkisiyle bu sorunları bertaraf ederek küresel rekabet gücünü tahkim ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, BAE’de işgücü piyasasının etkin ve ücretlerin esnek olması, eğitim sistemi ve okul kalitesinin iyi düzeyde bulunması, yetenekli insanları çekme ve istihdam edebilme potansiyelinin varlığı, biraz evvel de ifade edilen küresel rekabet gücü artışını desteklemektedir. Buna göre, okullaşma oranının arttırılması ve kadın istihdamının güçlendirilmesi gibi hususlarda yapılacak atılımlar ile bilimsel araştırma kurumlarının kalitesini arttırmaya yönelik faaliyetlerin, ülkenin genel inovasyon kapasitesini yükselteceği ve böylece küresel rekabet gücünü daha yüksek seviyelere çıkaracağı söylenebilmektedir.

2016-2017 yılında 5,2 olan KRG Endeksi puanı ile 138 ülke içerisinde 18’inci sırada yer alan ve inovasyon odaklı ekonomi olan Katar’ın en başarılı olduğu alanlar, makroekonomik istikrar (2/138) ile ürün piyasası etkinliği (7/138); en başarısız olduğu alan ise piyasa büyüklüğü (50/138) olarak gözükmektedir. Makroekonomik istikrarın güçlü olduğu, finansal piyasaların gelişmiş olduğu ve banka kredilerine erişim prosedürlerinin basitleştirildiği, doğrudan yabancı yatırımları ile ileri teknoloji transferinin sağlandığı Katar, ücretlerin ve işten çıkarma maliyetinin yüksek olduğu, yetenekli personel istihdamı ve sürdürülebilirliğine sahip olan, genel olarak eğitim kalitesinin yüksek ancak okullaşma oranının düşük olduğu bir görünüm arz etmekte; kadın istihdamı ise düşük düzeylerde kalmaktadır. Bu bağlamda, işgücü piyasasının daha etkin kılınması, yükseköğretim ve eğitim ile altyapının daha güçlü bir hale getirilmesi sayesinde genel inovasyon kapasitesinin yükseltilmesine matuf politikaların uygulanması durumunda, ülkenin küresel rekabet edebilirlik potansiyelinin daha yüksek seviyelere çıkacağı ve sürdürülebilir olacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 5: Körfez Ülkelerinde Küresel Rekabet Gücünün Unsurları (2016-2017)

	Bahreyn	BAE	Katar	Kuveyt	Suudi Arabistan	Umman
Temel Gereksinimler	5,0	5,9	6,1	5,1	5,2	5,0
<i>Kurumlar</i>	5,0	5,8	5,7	4,1	5,1	5,0
<i>Altyapı</i>	5,0	6,3	5,6	4,4	5,1	4,8
<i>Makroekonomik İstikrar</i>	3,9	5,3	6,7	6,3	4,7	4,5
<i>Sağlık ve İlköğretim</i>	6,2	6,2	6,3	5,6	6,0	5,7
Etkinlik Arttırıcılar	4,5	5,2	5,0	4,1	4,7	4,2
<i>Yükseköğrenim ve Eğitim</i>	4,9	5,1	5,1	4,0	4,8	4,1
<i>Mal Piyasası Verimliliği</i>	5,0	5,6	5,4	4,2	4,6	4,5
<i>İşgücü Piyasası Verimliliği</i>	4,6	5,2	5,0	3,7	4,3	4,1
<i>Finansal Piyasaların Gelişmesi</i>	4,3	4,7	4,8	4,0	4,2	4,2
<i>Teknolojik Hazırlık</i>	5,2	5,8	5,3	4,3	5,0	4,4
<i>Piyasa Büyüklüğü</i>	3,2	4,9	4,3	4,3	5,4	3,8
İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri	4,0	4,9	5,0	3,5	4,1	3,6
<i>İşletme Gelişmişliği</i>	4,4	5,2	5,2	4,0	4,5	3,9
<i>İnovasyon</i>	3,6	4,6	4,9	3,0	3,7	3,3

Kaynak : World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016-2017, ed., Klaus Schwab (2016).

2016-2017 yılında 4,8 olan KRG Endeksi puanı ile 138 ülke içerisinde 29'uncu sırada yer alan ve etkinlik odaklı ekonomiden inovasyon odaklı ekonomiye geçiş aşamasında (2-3 Geçiş Ekonomisi) bulunan Suudi Arabistan'ın en başarılı olduğu alanlar piyasa büyüklüğü (14/138) ve kurumlar (24/138) iken; en başarısız olduğu alanlar ise makroekonomik istikrar (68/138) ile işgücü piyasası verimliliği (65/138) olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonomik büyüklüğü, yüksek nüfusu, coğrafi konumu ve askeri kapasitesi ile bölgenin kilit ülkesi olan Suudi Arabistan'ın görece makroekonomik istikrarı, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların da etkisiyle bozulmaya yüz tutmuştur. Aynı zamanda işgücü ve ürün piyasasında etkinlik sorunları da bulunan Suudi Arabistan, yüksek petrol gelirleriyle bağlantılı olarak küresel ölçekte önemli bir potansiyel taşımakla birlikte, finansal sisteminin gelişmişliği bakımından istikrarsız bir görünümüne sahiptir. Yine Suudi Arabistan'da işe başlama prosedürlerinin yüksek olduğu, yabancı yatırımcıların mülkiyet edinme haklarının kısıtlanması bağlamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önünde engellerin bulunduğu da bilinmektedir. İşten çıkarma maliyetlerinin yüksek olduğu ve kadın işgücünün son derece sınırlı olduğu ülkede işletme gelişmişliği ve inovasyon faktörü azalma trendi göstermektedir. Kurumsal yapının güçlendirilmesi, altyapı

kalitesinin arttırılması gibi temel gereksinimlerin karşılanması yanında etkinlik artırıcı faktörlerde gelişme sağlanması ile ülkenin piyasa büyüklüğü avantajını da kullanarak inovasyon odaklı ekonomiye geçilebileceği ve böylelikle Suudi Arabistan'ın rekabet gücü performansının yükseltilebileceği değerlendirilmektedir.

2016-2017 yılında 4,5 olan KRG Endeks puanı ile 138 ülke içerisinde 38'inci sırada bulunan Kuveyt'in en başarılı olduğu alan makroekonomik istikrar (6/138); en başarısız olduğu alanlar ise işgücü piyasası verimliliği (115/138) ile inovasyon (110/138) bileşenleridir. Faktör-odaklı ekonomiden etkinlik-odaklı ekonomiye geçiş (1-2 Geçiş Ekonomisi) aşamasındaki ülkeler kategorisinde tasnif edilen Kuveyt, küresel rekabet gücünü arttırma noktasında özel ve kamu kurum/kuruluşlarının işleyişinin etkinleştirilmesi, fiziki altyapının geliştirilmesi, istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin temini ile en azından temel eğitim almış sağlıklı bir işgücünün yetiştirilmesi sayesinde dünya piyasalarında rekabet edebilecek katma değeri yüksek üretim düzeyine erişebilecektir. İşgücü piyasasında, finansal sistemde ve ürün piyasalarında önemli etkinlik sorunları bulunan Kuveyt'e dair göstergeler tetkik edildiğinde, kurumsal yapının güçlendirilmesi ve altyapı kalitesinin arttırılması gibi temel gereksinimlerin karşılanması yanında, etkinlik artırıcı faktörlerde ve inovasyon alanında sağlanacak gelişmelere odaklanmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2016-2017 yılında 4,5 olan KRG Endeksi puanı ile 138 ülke içerisinde 48'inci sırada yer alan ve inovasyon odaklı ekonomi konumunda bulunan Bahreyn'in en başarılı olduğu alanlar ürün piyasası etkinliği (22/138) ile kurumlar (25/138) iken; en başarısız olduğu alanlar ise makroekonomik istikrar (113/138) ile piyasa büyüklüğü (92/138) bileşenidir. Körfez ülkeleri içerisinde en düşük nüfusa ve en küçük yüzölçümüne sahip ülkesi olan Bahreyn, Katar ile birlikte önemli bankacılık, finans ve sermaye piyasaları merkezlerine sahip bulunmaktadır. Modern bir iletişim ve ulaşım altyapısı bulunan ve çok sayıda çokuluslu şirkete ev sahipliği yapan Bahreyn'de, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ile birlikte bütçe dengesinde ciddi derecede bozulmalar yaşanmış, bu durum ülkede makroekonomik istikrarın sarsılmasına ve böylece küresel rekabet gücü performansına olumsuz etkide bulunmuştur. Kurumsal yapısı ve fiziki altyapısı gelişmiş bir ada ülkesi olan Bahreyn'in piyasa büyüklüğü sıkıntısı çoğu kez ölçek ekonomilerinden faydalanmasının önündeki bir engel olmuş; diğer yandan birçok Kör-

fez ülkesi gibi okullaşma oranları düşük ve fakat eğitimin kalite düzeyi genel olarak iyi seviyede olmuştur. Bahreyn'in, başta etkinlik arttırıcılar ve kısmen de temel gereksinimler faktörlerindeki etkinlik sorunlarını giderecek düzenleme hamlelerini gerçekleştirmesi, AR-GE yatırımları, bilimsel araştırma kalitelerini yükseltmeye yönelik çalışmalara ağırlık vermesi sayesinde genel inovasyon kapasitesinin güçlendirilmesinin, ülkenin küresel rekabet gücüne olumlu katkı yapacağı değerlendirilmektedir.

2016-2017 yılında 4,3 olan KRG Endeksi puanı ile 138 ülke içerisinde 66'ncı sırada bulunan Umman'ın en başarılı olduğu alanlar kurumlar (28/138) ve altyapı (38/138) iken; en başarısız olduğu alan ise yüksek öğrenim ve eğitim (85/138) olarak ön plana çıkmaktadır. Etkinlik-odaklı ekonomiden inovasyon odaklı ekonomiye geçiş aşamasında (2-3 Geçiş Ekonomisi) bulunan Umman, eğitim-öğretim ve sağlık alanında yapılacak yatırımlarla beşeri sermayenin gelişimine katkıda bulunması yanında işgücü ve ürün piyasası ile finansal sisteme yönelik etkin düzenlemeler geliştirmesi dolayısıyla temel gereksinimler ve etkinlik arttırıcılara odaklanarak inovasyon odaklı ekonomiler seviyesine yükselebileceği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, ülkenin inovasyon kapasitesini arttırmaya yönelik, biyoteknoloji, nanoteknoloji gibi bilgi-odaklı ekonomilere yapacağı AR-GE yatırımlarının makroekonomik istikrarın temini ile kalkınma hamlelerinin ve rekabetçilik performansının yükseltilmesi noktasında önemli olduğu da ortadadır.

7. Sonuç

21'inci yüzyılı şekillendiren, bu çerçevede bütün değerlerin sorgulanmasına ve form değiştirmesine yol açan küreselleşme olgusu, ekonomi içerisinde devlete biçilen rol ve verilen görev noktasında da büyük bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Esasen, iktisadın bir bilim olarak ortaya çıktığı günden bu yana söz konusu hususa dair görüş birliğine varılabilmemiş değildir. Şöyle ki, önceleri devlete ekonomi içerisinde kısıtlı bir alan tanıyan klasik iktisadi anlayış, çoğu kez dönemsel şartların ve gelişmelerin de etkisiyle yerini devletin ekonomide son derece önemli bir aktör halini almasını öngütleyen teorik bir izahata bırakmıştır. Ancak bu süreç, özellikle iki büyük Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan Soğuk Savaş sonunda, bu ortamdan *galip* çıkmak suretiyle küresel anlamda egemenliğini ve etkisini

önemli ölçüde arttıran ABD'nin de etkisiyle, devletin ekonomide sınırlı bir yeri olan *minimalist devletlerin* var olduğu bir iktisadi anlayışa evrilmiştir. ABD merkezli bu kapsamlı ve köktenci dönüşüm/değişim süreci, küreselleşme olgusunun da dinamik itici etkisiyle, neo-liberal politikaların öncülendiği, iş birliği ve rekabetin ön plana çıktığı bir ortamın oluşmasına sebebiyet vererek, dünya genelinde her ülkeyi bir şekilde etkilemiştir. Birçok gelişmekte olan ülke bu değişim hamlesi için hevesli bir tutum sergilemek suretiyle şok politikalar gerçekleştirmişler ise de diğer bazı ülkelerin anılan dönüşüm trendine intibakı daha uzun bir döneme yayılmıştır.

Jeostratejik konumları, sahip oldukları yüksek doğal kaynak rezervleri ve bölgesel ticaretin merkezinde olmaları gibi nedenlerle küresel hegemonik güçlerin her daim ilgisini çeken Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi üyesi Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'da, 2'nci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmalarını müteakip, 1950-1980 döneminde herhangi bir kalkınma perspektifi bulunmayan ve patrimonyal ilişkilere dayanan siyasal yapının hâkim olduğu, gelirlerinin neredeyse tamamını enerji ihracatından elde eden, bu gelirlerin devlet-toplum arasında paylaşılmasına dayalı zımni bir anlaşmaya binaen *dağıtıcı* özellik gösteren, klasik rantiyer devlet görünümüne bürünmüşlerdir. Her geçen gün anılan ülkelerin siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemlerine daha da nüfuz eden rantiyer ilişkiler bütünü, 1980'li yıllarda enerji fiyatlarında görülen azalma trendi ile birlikte devlet-toplum ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Her ne kadar birikmiş fonların taraflar arasında paylaşımı ve yerleşik siyasal elitler ile güçlü güvenlik bürokrasisinin toplum üzerindeki sindirici etkisiyle sosyal tansiyon kontrol altına alınmış ise de bu yaşananlardan önemli dersler çıkaran ve *Hollanda hastalığı*, *kaynakların laneti*, *dışlama etkisi* gibi olguları aşmaya matuf gayret içerisinde bulunan Körfez Arap ülkeleri, ekonomik, politik ve sosyal kurumlarına ilişkin dönüşümün gerekliliği konusunda ikna olmuşlardır.

Özellikle 1990'lı yıllarda dünya sathında yaşanan borç krizleri ile birlikte, uluslararası ekonomik kuruluşların sürükleyiciliğinde devletin ekonomi içerisindeki rolünün azaltılması, özelleştirme, deregülasyon uygulamaları doğrultusunda ekonomik reform gündemleri oluşturulmuş; ayrıca sosyal ve siyasal kurumların restorasyonuna dair tavsiyeler de bu ajandalar dâhilinde önemli bir yer tutmuştur. Bu dönüşüm sürecinde Körfez Arap ülkeleri de özellikle dış ticarete yönelik kısıtlamaları azaltıp işlem mali-

yetlerini düşürecek birtakım düzenlemelere gitmişler; ancak gerek özelleştirme ve deregülasyon gerekse siyasal katılımcılığın artırılması, hukukun üstünlüğünün yerleştirilmesi ve temel hak ve hürriyetlerin güvencesi gibi yönetim unsurlarına gereken önemi vermemişleridir. Keza, küresel ekonomik ilişkilerin oldukça geliştiği ve bu sisteme entegrasyonun kaçınılmaz olduğu 2000'li yıllar ile birlikte Körfez Arap ülkelerinde de -siyasal ve sosyal alanlarda olmasa da- ekonomik temelli stratejik birtakım hamleler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Serbest piyasa kapitalizmi olarak da adlandırılan bu yenedünya sisteminde, Körfez Arap ülkelerinin, *verimlilik* artışının temin edilmesi suretiyle *yüksek katma değer* üretebilme kapasitesinin artırılması ve böylelikle *ekonomik rekabet gücünün* yükseltilmesine yönelik çabalarının detaylı bir analize tabi tutulduğu bu çalışma neticesinde, öncelikle söz konusu reformların, bu ülkelerde iş/çalışma ve yatırım/girişimcilik hayatında özgür/kapsayıcı bir ortamın oluşmasını ve bazı ülkelerin bölgenin finans ve bankacılık merkezi konumuna yükselmesini sağladığı görülmüştür. Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar, özellikle altyapı ve teknolojik yatırımlar alanındaki hamleleri ile yatırım ortamının iyileştirilmesine dair kapsayıcı düzenlemeler gerçekleştirmeleri sayesinde küresel rekabet gücü performanslarını diğer bölge ülkelerine nazaran daha iyi bir seviyeye çıkarmışlar ve böylece dünya sıralamasında iyi bir pozisyona erişmişlerdir. Diğer Körfez Arap ülkelerinin ise bazen geleneksel toplumsal yapıları, bazen komşularındaki siyasal çatışma ortamının yansımaları, bazen de yüzölçümü ve nüfus büyüklüğünün getirdiği handikaplar neticesinde ortaya çıkan ekonomik motivasyon farklılıkları/sapmaları gibi nedenlerle rekabet gücü artışlarını gelişmiş ülkeler seviyesine çıkaramadıkları müşahade edilmiştir. Her ne kadar ülkeden ülkeye farklılıklar içerse de, genel olarak Körfez Arap ülkelerinin işgücü, finans, mal ve hizmet piyasalarında etkinlik sorunları barındırdıkları, fikri ve sınaî mülkiyet haklarının güvencesine dair algının kuvvetli olmadığı, fiziki altyapı eksikliklerinin bulunduğu, eğitim ve öğretim planlama ve kalitesinin sistematik problemler barındırdığı, en önemlisi de anılan ülkelerde inovasyon kapasitesinin yeterli bulunmaması sebebiyle bilgi ekonomileri ve AR-GE yatırımlarının düşük düzeyde kaldığı görülmüştür.

Bununla birlikte, küreselleşme sürecinin sürükleyici etkisi altında, rantiyer devlet teorisinin devlet-toplum arasındaki zımnî anlaşma bağlamında öngördüğü temel/birincil düzey ilişki biçiminden kısmen kurtulan Körfez

ülkeleri, sınırlı da olsa artan ekonomik rekabet gücünün sağladığı konforlu ortam nedeniyle siyasal yönetim biçimleri ve hukuk sistemlerine dair reform gündemlerini sürekli olarak erteleme yolunu tercih etmişlerdir, ta ki *Arap İsyanları* sürecine kadar... Genelde Ortadoğu, özelde ise Körfez ülkelerinin önündeki en büyük sorunlar yumağı olarak duran siyasal katılımcılık ve hukuk güvenliği problemlerinin hem toplumsal tansiyonun düşürülmesi hem de bahse konu sınırlı ekonomik rekabet gücü artışının daha da sağlam temellere oturtulabilmesi yolunda, ötelenemeyecek bir gündem olduğu, Arap İsyanları süreciyle birlikte aşikâr hale gelmiştir.

Son dönemde konjonktürel bazı kırılmalar görülse de, Körfez ülkelerinin güçlü yapısal ve kültürel bağları ile ekonomik menfaatleri temelinde, 1981 yılında kurdukları Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin, ekonomik bütünleşme ile sosyal konsolidasyonu gerçekleştirme hedefi çerçevesinde, ülkelerde yönetim boşluğunu gidermek, kurumsal yapılarını yakınlaştırmak, çeşitli alanlarda ortak bilimsel ve teknik projeler oluşturmak suretiyle küresel rekabet gücü performanslarının sürdürülebilir bir zemine kavuşturulması noktasında önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Buna göre, Körfez ülkelerinin, Konsey'in dinamik etkisi ve birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmak suretiyle fiziki ve beşeri altyapılarını kuvvetlendirmek, ürün, işgücü ve finans piyasalarında verimliliği arttırmak ile inovatif yatırımlara odaklanmak suretiyle, mevcut rekabetçi özelliklerini daha da geliştirmeleri önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, geç dönem rantiyer devlet formlarından kaynaklanan potansiyel toplumsal kırılmalıkların ise siyasal katılımcılığın inşa edilmesi, hukuk güvenliğini temin edecek bir adli mekanizmanın tasarlanması, şeffaf ve hesap verilebilir yönetim anlayışının benimsenmesi, uygulanması ve etkin/kararlı bir şekilde izlenmesi sayesinde bertaraf edilebileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. *Ulusların Düşüşü – Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. çev. Faruk Rasim Velioğlu. İstanbul: Doğan Kitap, 2013.

Adıgüzel, Muhittin. “Küresel Rekabet Gücünün Ölçülmesi ve Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme.” *Akademik Bakış* no. 37 (2013): 1-21.

Anderson, Lisa. “The State in the Middle East and North Africa.” *Comparative Politics* 20 no. 1 (1987): 1-18.

Arı, Tayyar ve Ferhat Pirinççi. “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Balkan Politikası.” *Alternatif Politika* 3 no. 1 (2011): 1-30.

Aysan, Ahmet Faruk. “Yönetişim ve Kurumlar Kavramlarının İktisat Literatüründeki Yükselişi Üzerine Bir Değerlendirme.” *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi* 1 no. 2 (2007): 27-52.

Balcıoğlu, Hasret ve Diğerleri. *Kuzey Kıbrıs 2015-2016 Rekabet Edebilirlik Raporu*. Kıbrıs Türk Ticaret Odası Yayınları (2016).

Beblawi, Hazem. “The Rentier State in the Arab World.” *The Arab State*. ed. Giacomo Luciani. London: Routledge, (1990): 85-98.

BP. *Statistical Review of World Energy - 2016 Update*. (2017).

Bromley, Simon. “Ortadoğu’da Devletler Sistemi – Kökeni, Gelişimi ve Geleceği.” *Ortadoğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. ed. Youssef M. Choueiri. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Yayınları (2011): 598-633.

Chhibber, Ajay. “The State in a Changing World.” *Finance & Development* (1997): 17-20.

Çevik, Savaş ve Erol Turan. “Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden.” *Bilig* no. 41 (2007): 204-24.

Çivi, Emin. “Rekabet Gücü: Literatür Araştırması.” *Yönetim ve Ekonomi* 8 no. 2 (2001): 22-38.

Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2014- Democracy and Its Discontents* (2015).

Freedom House. *Freedom in the World 2013 – Methodology*. 21.10.2013.

Gökmenoğlu, Seyit ve Diğerleri. “Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler.” *Rekabet Dergisi* 13 no. 4 (2012): 3-43.

Gray, Matthew. “A Theory of ‘Late Rentierism’ in the Arab States of the Gulf.” *CIRS Occasional Paper* no. 7 (2011).

Gurbanov, Sarvar. *Hollanda Hastalığı: Teori ve Ülke Örnekleri*. İstanbul: Akis Kitap (2012).

Gürak, Hasan. *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa, Ekin Kitabevi (2006).

Gwartney, James D. ve Diğerleri. *Economic Freedom of the World: 2010 Annual Report* (2010).

Hanieh, Adam. *İsyanın Kökenleri- Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları*. çev. Ali Toprak. Ankara: Notabene Yayınları (2015).

Hanke, Steve H. ve Stephen J. K. Walters. "Economic Freedom, Prosperity and Equality: A Survey." *Cato Journal* 17 no. 2 (1997): 117-46.

Kaufmann, Daniel, Aart Kraay ve Massimo Mastruzzi. "The Worldwide Governance Indicators- Methodology and Analytical Issues." *The World Bank Policy Research Working Paper* no. 5430 (2010).

Levitsky, Steven ve Lucan A. Way. "The Rise of Competitive Authoritarianism." *Journal of Democracy* 13 no. 2 (2002): 51-65.

Luciani, Giacomo. "Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework." *The Arab State*. ed. Giacomo Luciani. London: Routledge (1990): 65-84.

Mahdavy, Hossein. "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran." *Studies in the Economic History of the Middle East-From the Rise of Islam to the Present Day*. ed. M. A. Cook. Oxford: Oxford University Press (1970): 428-67.

Miller, Terry ve Anthony B. Kim. "Defining Economic Freedom." *Index of Economic Freedom 2014, The Heritage Foundation and The Wall Street Journal Report*. ed. Terry Miller ve Diğerleri (2014): 79-86.

Murden, Simon. "Politik Ekonomi – Modernleşmeden Küreselleşmeye." *Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. ed. Youssef M. Choueiri. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Yayınları (2011): 443-63.

North, Douglass C. *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları (2002).

Ovalı, Serap. "Küresel Rekabet Gücü Açısından Türkiye'nin Konumu Üzerine Bir Değerlendirme." *International Journal of Economic and Administrative Studies* 7 no. 13 (2014): 17-36.

Özkoç, Özge. "Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 72 no. 1 (2017): 77-97.

Pirinççi, Ferhat. “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler.” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 63 no. 1 (2008): 207-35.

Property Rights Alliance. International Property Rights Index 2013. (2013).

Ross, Michael. “Does Oil Hinder Democracy?.” World Politics 53 no. 3 (2011): 325-61.

Saghir, Jamal. “Infrastructure Privatization in the MENA Region.” State State-Owned Enterprises in the Middle East and North Africa-Privatization, Performance and Reform. London: Routledge (2001): 89-127.

Sala-i-Martin, Xavier ve Diğerleri. “Reaching Beyond the New Normal: Findings from the Global Competitiveness Index 2015-2016.” The Global Competitiveness Report 2015-2016. ed. Klaus Schwab. (2015).

Stevens, Paul. “Petrol ve Kalkınma.” Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften. ed. Youssef M. Choueiri. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Yayınları (2011): 485-504.

Sune, Engin ve Ali Murat Özdemir. “Rantçı Devlet Yazını Üzerine Dene-me.” Uluslararası İlişkiler 9 no. 35 (2012): 3-31.

Şimşek, Orhan. Küreselleşme ve Yeni Devlet Kapitalizminin Yükselişi. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları (2017).

Taşırın, Ali Cevat ve Burçak Özoğlu. Kuzey Kıbrıs 2016-2017 Rekabet Edebilirlik Raporu. Kıbrıs Türk Ticaret Odası Yayınları (2017).

The Political Risk Services Group. “International Country Risk Guide Methodology,” 16.06.2014. <http://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2012/11/icrgmethodology.pdf>.

“The Rise of State Capitalism.” The Economist. 26.06.2012. <https://www.economist.com/nod/e/21543160>.

Transparency International. Corruption Perceptions Index 2013 - Brochure (2013).

Uğur, Mehmet. “Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans – İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması mı?.” İktisat ve Toplum no. 9 (2011): 36-41.

Ünay, Sadık. Kalkınmacı Modernlik – Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye. İstanbul: Küre Yayınları (2013).

Wang, Tai-Yue ve Diğerleri. “A Research Framework for Evaluating the Competitiveness of Developing Countries: An Example of the Philippines.” *Asia Pacific Management Review* 9 no. 2 (2004): 301-21.

Waterbury, John ve Diğerleri. *A Political Economy of the Middle East*. Fourth Edition. USA: Westview Press (2015).

World Bank. *Doing Business 2010*. Washington DC (2009).

World Bank. *Doing Business 2012*. Washington DC (2012).

World Bank. *Doing Business 2014*. Washington DC (2013).

World Bank. *Doing Business 2015*. Washington DC (2014).

World Bank. *Privatization Database (1990-2008)*, 22.07.2017. <http://data.worldbank.org/datacatalog/privatization-database>.

World Bank. *World Development Report 1997: The State in a Changing World*. Washington D.C. (1997).

World Bank. *World Governance Indicators 1996-2015*. 22.07.2017. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>.

World Economic Forum and European Bank for Reconstruction. *The Arab World Competitiveness Report 2013* (2013).

World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2008-2009*. ed. Michael E. Porter ve Klaus Schwab (2008).

World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. ed. Klaus Schwab (2016).

Poor Governance and Civil War in Syria

Mahdi Karimi* -Sayed Masoud Mousavi Shafae**

Abstract

Civil war in Syria started in 2011 provide an important and rich area of investigation into the study of civil war. The present study is intended to concentrate on the cause of Syrian civil war. The main focus of the paper is on the investigation of why and how civil war in Syria was triggered. Despite the various ways in which Syrian civil war can be addressed, the paper benefited from good/ poor governance theoretical framework to investigate the cause of the civil war. The findings support the theoretical argument that poor governance has led to civil war in Syria. Governance indicators show lack of free and fair elections, low level of rule of law, high level of corruption, lack of voice and accountability, exclusion of different interest groups, inequity and government ineffectiveness in Syria which have been resulted in lasting civil war.

Keywords: Civil War, Syria, Poor Governance, Exclusion, Lack of Accountability

* Dr., Tarbiat Moderes University, Political Geography, karimisoltan@modares.ac.ir

** Prof. Dr., Tarbiat Moderes University, International Relations, shafae@modares.ac.ir

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 49-71
Geliş Tarihi: 25.01.2018
Kabul Tarihi: 16.04.2018
DOI: 10.26513/toecd.383377

Kötü Yönetim ve Suriye İç Savaşı

Mahdi Karimi* -Sayed Masoud Mousavi Shafae**

Öz

2011 yılında Suriye’de başlamış olan iç savaş, iç savaş alanında yapılan çalışmalar için önemli ve zengin bir araştırma alanı sağlamıştır. Bu çalışma Suriye iç savaşının nedenine odaklanmıştır. Suriye’deki iç savaşın neden ve nasıl tetiklendiği bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Suriye iç savaşını ele almak için çeşitli kuram ve yöntemlere başvurulabilmesine rağmen, bu çalışmada iç savaşın nedenlerini araştırmak için “iyi/zayıf yönetim kuramı” çerçevesinden yararlanılmıştır. Çalışmanın teorik tartışmasını oluşturan zayıf yönetimin Suriye’de iç savaşa yol açtığı meselesi, elde edilen sonuçlarla desteklenmiştir. Suriye’de sürmekte olan iç savaşla sonuçlanan yönetim göstergeleri serbest ve adil seçimlerin olmaması, hukuk üstünlüğünün zayıf olması, yüksek düzeyde yolsuzluk, sessizlik ve hesap sorulmaması, farklı çıkar gruplarının dışlanması, eşitsizlik ve devletin etkisizliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İç Savaş, Suriye, Zayıf Yönetim, Dışlanma, Hesap Verilebilirliğin Olmaması

* Dr., Tarbiat Moderes Üniversitesi, Siyasi Coğrafya, karimisoltan@modares.ac.ir

** Prof. Dr., Tarbiat Moderes Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, shafae@modares.ac.ir

1. Introduction

The nature of war has changed markedly in recent decades. While interstate wars have largely decreased, intrastate conflicts have dramatically increased.¹ As Smith put it, the new paradigm is “war amongst the people,”² in where the communities divided by ethnicity, language, religion and geography.³ Despite this massive scale of human misery resulted from civil war, the academic community has not concentrated much attention on the problem of civil war. The urgency to prevent genocide, oppression, and terrorism has started a new wave of actions and inquiries, and has increasingly led to search for ways to prevent and resolve civil war.

In contrast with the Cold War era in which power concentration was one of its main characteristics, in the post-cold war era we are witnessing diffusion of power, creation of multipolar/nonpolar order which have caused international system to be fluctuated and transitional. In such a new era, ability and will of great powers for direct engagement in regional affairs has been decreased and consequently has provided regional/newly emerging powers with more space for playing active role in the regions. In this situation, regional powers are converted to new active actors and try to promote their power and influence in the regional context. This situation is resulted in “order- lack of order,” “stability- instability,” and “prosperity and collapse” in the regions. Where regional order is not established, the main part of regional powers potentialities is allocated to avert each other actions which pave the way for collapsing regional states and growth of terrorism and fundamentalism.

In such a context, situation in the Middle East is more complicated. From political and geopolitical perspective, the US is not intended to engage in the region directly. The following power vacuum is resulted in regional powers rivalries, and they neither have power resources to establish their desired single hegemony, nor needed capacity for regional cooperation to create a corporative regional order. This situation along with poor gover-

-
- 1 Cortright David, *Peace: A History of Movements and Ideas*, (Cambridge University Press, 2008), 4.
 - 2 Smith Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, (USA: Vintage Books, 2008), 3.
 - 3 Harbom Lotta, Stina Högladh and Peter Wallensteen, “Armed Conflict and Peace Agreements,” *Journal of Peace Research* 43, no. 5 (2006), 617-31.

nance have paved the way for growth of fundamentalism, terrorism and collapse of weak states.

Syria where of the 18% reported armed conflicts in 2013 were in this region,⁴ provides an important and rich area of investigation into the study of civil war. Some have tried to address the causes of political instabilities in general, and in the Middle East, in particular. They focus on the different factors ranging from foreign intervention⁵ to economic factors^{6,7} as the motives of the civil war. Some believes that the rise in terrorist activities and civil wars coexisted with the US invasion of Iraq created large power vacuums in the country paying the way for violence. But we believe this is a trigger factor allowing different factions to surface, and it is not the root cause of the civil war in the region. As Andrew Heywood⁸ put it the political instability in the Middle East can be traced back to the collapse of the Ottoman Empire in 1918. This led to the establishment of UK and French 'mandates' over Syria, Lebanon, Palestine and Iraq. This on the one hand, bred a sense of humiliation and disgrace, and also resulted in political borders which reflected the interests of Western powers and showed no regard for the facts of history, culture and ethnicity, and from the other hand resulted in the installation of authoritarian, and poor governments all around the region. This paper complements theoretical and empirical literature by developing a systematic investigation of the role of poor governance as a determinant cause of civil war in Syria. Regarding this factor, the article illuminates how poor governance has led to the civil war in Syria.

The paper is intended to investigate why and how civil war in Syria was triggered. In doing so, after reviewing the existing civil war theories, we further a theoretical framework to study the civil war in Syria, which is the paper innovation. In order to investigate the why roots of civil war in Syria we use governance characteristics. Also, we consider regional effects and

4 Armed Conflict Report, Project Ploughshares, ploughshares.ca/wp-content/.../2014-ARMED-CONFLICT-REPORT.pdf.

5 Alborno Facundo and Esther Hauk, "Civil War and U.S. Foreign Influence," *Journal of Development Economics* 110 (2014): 64-78.

6 Sambanis Nicholas, "Using Case Studies to Refine and Expand the Theory of Civil War," *Understanding civil war* 1 (2005): 303-34.

7 Djankov Simeon and Marta Reynal-Querol, "Poverty and Civil War: Revisiting the Evidence," *The Review of Economics and Statistics* 92, no. 4 (2010): 1035-41.

8 Heywood Andrew, *Global Politics* (Palgrave Macmillan, 2011), 47.

international relations situation to understand when and how the civil war was triggered. In recent research, governance is assumed as a determinant cause, and regional effects and the nature of international system as effective factors.

2. Civil War Theories

Klem and Frerks⁹ argue that three major schools of thought can be found out on the root causes of violent conflict: the *cultural school*, the *economic school*, and the *political regime school*. The *cultural school* search the root causes of civil in cultural difference. Ethnic nationalism is often seen as the main source of group consolidation and intergroup war.¹⁰ In this view, ethnic groups rebel because they feel exclusion arising from discrimination by ethnic majorities.¹¹ Also, “modernist” theories highlight this point of view and emphasize that ethnic conflicts arises when these groups are socially and politically excluded from economic modernization.¹²

This school of thought is poor to address all of the civil wars, and have some deficiencies. Ethnic, cultural and religious fractionalization cannot be as the cause of civil war, in itself. A reason that there are many states around the world with different ethnic, cultural and religious groups, but have not had experienced civil war. These cleavages should be inconsistent with other factors (i.e. low income, exclusiveness, poor governance) to act as a driving force in civil war.

The *economic school* describes the civil war based on economic factors like rebels seeking economic gain and low income. The first one presented by Trygve Haavelmo is called competition for resources.¹³ This theory

9 Klem M, and G Frerks, “How Local Governments Contribute to Peace-Building.” Musch et al. (2006) *City Diplomacy. The Role of Local Governments in Conflict Prevention, Peace-building, Post-Conflict Reconstruction*. The Hague: VNG International (2008): 47-74.

10 Fearon James D, “Ethnic Mobilization and Ethnic Violence,” *The Oxford Handbook of Political Economy* (2006): 852-68.

11 Horowitz Donald L, *Ethnic Groups in Conflict*, (Univ of California Press, 1985), 188.

12 Gellner Ernest and John Breuilly, *Nations and Nationalism*, (Cornell University Press, 2008), 1.

13 Haavelmo TT, *A Study in the Theory of Economic Evolution*, (Netherlands: North Holland Publishing Company, 1954).

considers two rivalry parties, a rebel group and a government that compete for resources. The absence of resources in this situation means that there is a smaller pie to fight over¹⁴ which makes the war sever and more violent. The second, low-income is another economic factor which has had prominent place in civil war theories. Collier et al.¹⁵ showed that low-income countries are prone to risk of civil war 15 times higher than the OECD countries. Some believe that many contemporary civil wars also are taken place in 'weak' states¹⁶ and poverty attributes to civil war. The correlation between low per capita income and higher inclination to civil war is one of the strongest empirical relationships in the civil war studies.¹⁷

The economic theories of civil war are under question from two points of view: firstly, they have linear approach to the civil war, and do not present a theoretical frame to understand how and when the civil war is occurred. An understanding of how and when the civil war is occurred helps us to identify the states which are prone to the civil war. Secondly, these theories do not present a solution to settle the ongoing and future possible civil wars.

The *political regime school* searches the cause of violent conflict in the lack of democracy and mechanisms to peacefully address the problems existed between different rival groups. In this view, a functioning, pluralistic, and mature democracy is an essential component of perpetual peace, regarding that a freely and just competitive electoral process provide an alternative to use violence to express grievances or achieve political goals.¹⁸ Thus, democracy is a powerful form of nonviolent dispute settlement.¹⁹ Democracy can provide a system in that marginalized groups can voice their opinions. The equity that a deep democracy can provide would be

14 Blattman Christopher, and Edward Miguel, "Civil War," *Journal of Economic Literature* (2010): 3-57.

15 Collier Paul, *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. (World Bank Publications, 2003), 5.

16 Collier Paul, *Understanding Civil War: Africa*. Vol. 1: (World Bank Publications, 2005), p.IX.

17 Blattman Christopher and Edward Miguel, "Civil War," 3-57.

18 Evans Idris, Jessica Lane, Megan Turner and Jessica Pealer, "A Conceptual Model of Peace Building and Democracy Building: Integrating the Fields," 2013, 1.

19 Kinsella David and D Rousseau, "Democracy and Conflict Resolution," *Handbook on Conflict Resolution* (2009): 475-92.

solution to prevent particular ethnic, religious, or social groups' inclusion, which consequently supports peace by alleviating the potential resentment and fear that minority groups may have toward the majority.²⁰

Although the political regime school is rich to address the root causes of civil war, but it has some limitations. First, international relations scholars have questioned the empirical validity of this claim that democracies do not often experience civil conflict. Second, democracies can settle the peace provided that it has the following characteristics: first) it should guarantee the minority groups' rights and wills; second) being accountable and transparent; third) it should guarantee the mediation of the different interests in society to reach a broad consensus in society; fourth) providing processes and institutions which meet the needs of society; fifth) providing a system that grantee the rule of law. To some extent these characteristics are correspond with good governance characteristics.

Existing civil war theories are poor to address why, how and when the civil war is occurred. These three schools would be essentially seen complementary, and only a combination of social-cultural, political and economic reasons can explain the root causes of civil war. Governance has the potential of combination of the three schools, and can provide us with a comprehensive theoretical framework. Regarding that governance refers to various ways through which social life is coordinated, good governance can underpin peace.

3. Governance: A Framework to Study Civil War

There is a shift from government to governance,²¹ and the cause of the shift lies in the benefits of good governance in facing with the political, social and economic challenges. The World Bank²² and other multilateral development funds focus on transparency and accountability, regulatory reform, and public-sector skills and leadership -namely on economic institutions

20 Evans Idris, Jessica Lane, Megan Turner and Jessica Pealer, "A Conceptual Model of Peace building and Democracy Building: Integrating the Fields," School of International Service, (American University, 2013), 8.

21 Heywood Andrew, *Global Politics*, 121.

22 World Bank. "Worldwide Governance Indicators." 2014a. http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Report_Name=WGI-Table&Id=ceea4d8b.

and public-sector management- as good governance indicators. Other organizations, like the United Nations highlight political aspects of governance including democracy and human rights which avoided by the World Bank. The European Union defines governance by the following indicators: openness, participation, accountability, effectiveness and coherence.²³ Also, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific characterize good governance indicators as follows: participation, rule of law, transparency, responsiveness, consensus oriented, equity and inclusiveness, effectiveness and efficiency and accountability.²⁴ While principles, such as accountability, efficiency, transparency or the rule of law belong to the administrative core, respect for human rights, participation and democratization belong to the political core. While some focus on the administrative core to the proper functioning of the state administration and the regulative framework,²⁵ other authors highlight the element of democracy, as a key variable for good governance.²⁶ Despite numerous definitions by various organizations, the United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific present the most applicable framework for reliable and appropriate assessment of governance, because combine political, social and economic cores. The following section focus on governance in Syria.

4. Poor Governance in Syria

This section investigates good governance in Syria. Based on United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, good governance has 7 major characteristics which will be applied on Syria to examine governance situation.

23 Kardos Mihaela, "The Reflection of Good Governance in Sustainable Development Strategies," *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 58 (2012): 1166-73.

24 Sheng Yap Kioe, "What Is Good Governance," United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, (2008), 1.

25 Kardos, "The Reflection of Good," 1172.

26 Neumayer Eric, *The Pattern of Aid Giving: The Impact of Good Governance on Development Assistance*, (Routledge, 2005), 5.

4.1. Participation

Participation is one of the 7 major characteristics of good governance. Although participation is essential to good governance,²⁷ representative democracy and holding election as such do not make a country democratic. The most obvious evidence is that in single-party governments, more than 99% of the votes are cast in favor of the ruling party.²⁸ Participation needs to be informed and organized which means freedom of association and expression and an organized civil society.²⁹ Table one and two show voter turnout in parliamentary and presidential elections in Syria.

Table 1. Voter turnout in Parliamentary Elections in Syrian Arab Republic³⁰

Year	Voter Turnout	Total vote	Registration	VAP Turnout	Voting age population	Population	Compulsory voting
2012	51.26%	2,658,834	5,186,957	20.28%	13,113,495	22,530,746	No
2007	56.00%	4,371,357	7,805,994	41.52%	10,527,648	19,314,747	No
2003	63.45%	4,556,475	7,181,206	50.05%	9,104,574	17,874,577	No
1998	82.22%	5,501,940	6,691,323	79.04%	6,960,764	15,294,662	No
1994	61.17%	3,693,656	6,037,885	58.00%	6,368,240	13,844,000	No

Table 2. Voter turnout in Presidential Elections in Syrian Arab Republic in 2014³¹

Voter Turnout	Total vote	Registration	VAP Turnout	Voting age population	Population	Invalid votes	Compulsory voting
73.42%	11,634,412	15,845,575	112.23%	10,366,191	17,951,639	3.80%	No

27 Sheng, What Is Good Governance, 1.

28 Rose Richard, International Encyclopedia of Elections. Cq Pr, 2000.

29 Sheng, What Is Good Governance, 2.

30 IDEA. "Voter Turnout Data for Syrian Arab Republic," International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2011.

31 IDEA. "Voter Turnout Data for Syrian Arab Republic," International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2015.

4.2. Rule of Law

Good governance requires just legal frameworks and also complete protection of human rights, and in particular minorities' rights.³² The rule of law and separation of powers shows how power is exercised, disputes are settled and to what extent government is in concord with the legal system. Regarding that the rule of law helps to protect the rights of individuals, a country with a better functioning legal system is expected to resolve grievances, peacefully.³³ Because a country with the rule of law tends to accept non-violent mechanisms to settle conflicts, it supports peaceful responses to civil tensions. Since the rule of law requires the guarantee of individuals' rights, it is also important to recognize its strong links with the acceptance of the rights of others. Hence, the rule of law requires both formal institutions and a culture supporting them.³⁴ Table three shows the status of rule of law in Syria, from 1996 to 2014.

Table 3. Rule of law in Syrian Arab Republic, 1996-2014³⁵

Year	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Rule of Law: Estimate	-0.38	-0.35	-0.37	-0.42	-0.37	-0.86	-0.60	-0.50	-1.10	-1.34
Rule of Law: Percentile Rank ³⁶	38.3	39.7	40.2	38.8	42.1	22.5	34.6	36.5	14.2	6.7
Rule of Law: Percentile Rank, Lower Bound of 90% Confidence Interval	27.6	28.1	31.4	28.6	31.0	11.4	21.1	27.4	5.7	1.9
Rule of Law: Percentile Rank, Upper Bound of 90% Confidence Interval	49.5	52.4	50.0	49.0	50.5	34.8	44.0	47.6	23.1	14.4
Rule of Law: Standard Error	0.21	0.22	0.18	0.20	0.19	0.17	0.15	0.15	0.16	0.19

32 Sheng, *What Is Good Governance*, 2.

33 IEP. "Global Terrosim Index Report," The Institute for Economics and Peace, 2014b.

34 Mani Rama, "Conflict Resolution, Justice and the Law: Rebuilding the Rule of Law in the Aftermath of Complex Political Emergencies," *International Peacekeeping* 5, no. 3 (1998): 1-25.

35 World Bank. "Worldwide Governance Indicators (WGI), Country Data Report for Syrian Arab Republic," 1996-2014, 2014b. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx?fileName=c209.pdf>.

36 0 corresponds to lowest rank and 100 to highest rank.

4.3. Transparency

Transparency means that decisions are taken and enforced in accordance with rules and regulations.³⁷ Accurate and well-distributed information provide transparency of government decisions. It also means that enough information in easily understandable forms is provided. Lack of transparency means corruption. As IEP findings shows, there is a correlation between low level of corruption and peace,³⁸ in other words the high level of corruption, the less level of peace. Table four shows the level of corruption in Syria.

Table 4. The level of corruption in Syria³⁹

Corruption Perception Index (2014)		Control of Corruption (2010)	
Rank	Score	Percentile rank	Score
159/ ¹⁷⁵	20/ ¹⁰⁰	15%	-1.0539

4.4. Responsiveness and Accountability

Voice and accountability bring the responsiveness of politicians. IEP⁴⁰ analysis supported this idea that countries which are more peaceful tend to also have a greater capacity for citizens to interact with government and hold it to account. Accountability is required to good governance. Not only governmental institutions but also the private sector and civil society organizations must be accountable to the public and to their institutional stakeholders. Accountability cannot be enforced without transparency and the rule of law.⁴¹ Accountability is hard to achieve without adequate access to information. Accountability can be classified in four categories as following public, financial, horizontal and vertical. Informal checks on these relationships are reinforced by the civil society. Table five shows voice and accountability for Syria.

37 Sheng, What Is Good Governance, 3.

38 IEP, 2014b.

39 Transparency International. "Corruption Perceptions Index 2014." http://files.transparency.org/content/download/1856/12434/file/2014_CPIBrochure_EN.pdf.

40 IEP, 2014b.

41 Sheng, What Is Good Governance, 4.

Table 5. Government accountability in Syria, 1996- 2014⁴²

Year	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Voice and Accountability: Estimate	-1.33	-1.48	-1.55	-1.59	-1.52	-1.70	-1.67	-1.64	-1.80	-1.80
Voice and Accountability: Percentile Rank	10.6	8.2	6.7	5.8	7.2	5.8	4.3	4.7	3.3	3.0
Voice and Accountability: Percentile Rank, Lower Bound of 90% Confidence Interval	4.3	2.9	1.9	1.9	3.8	2.9	3.8	3.8	2.4	2.0
Voice and Accountability: Percentile Rank, Upper Bound of 90% Confidence Interval	19.6	16.3	13.9	12.4	13.4	8.1	8.6	9.0	4.7	5.4
Voice and Accountability: Standard Error	0.22	0.23	0.23	0.17	0.15	0.12	0.12	0.12	0.12	0.14

4.5. Consensus Oriented

Good governance requires inclusion of various interest groups in the society to reach a broad consensus which is a peaceful way to support all of the stakeholders' interests. This is in a tight connection with broad and long-term perspective on the requirements of sustainable development and also strategies to achieve such development.⁴³ Consensus decision-making requires to identify and address concerns, to generate new alternatives, to combine elements of multiple alternatives and to check that people understand a proposal or an argument that empowers minorities. Table six shows Syria's rank in democracy and also their score in civil liberties. Also, table seven shows inclusions of minorities in Syria.

Table 6. Civil liberties and democracy rank in Syria^{44,45}

Country	2015 Civil Liberties Score	2014 Civil Liberties Score	Democracy Rank 2015
Syria	7	7	144

42 World Bank, 2014b.

43 Graham John, Bruce Amos, and Tim Plumptre. "Principles for Good Governance in the 21st Century." Policy brief 15 (2003): 1-6.

44 World Audit Civil Liberties. "Civil Liberties." 2015, Accessed January 6. <http://www.worldaudit.org/civillibs.htm>.

45 1 representing the most free and 7 the least free.

Table 7. Inclusion of minorities in Syria in 2010⁴⁶

Inclusion	se_inclusion
0.3986015	0.0065119

4.6. Equity and Inclusiveness

A society’s well-being requires that all members feel the sense of being included and do not feel excluded from the mainstream of society. This requires all groups, and in particular the most vulnerable, have opportunities to improve or maintain their well-being.⁴⁷ Inequality-adjusted Human Development Index and also freedom status show equity and inclusiveness in different countries. Tables eight shows Inequality-adjusted Human Development Index, and table nine shows freedom status in Syria.

Table 8. Inequality-adjusted Human Development Index in 2015⁴⁸

Inequality-adjusted HDI (IHDI)		Coefficient of human inequality	Inequality in life expectancy	Inequality-adjusted life expectancy index	Inequality in education	Inequality-adjusted education index	Inequality in income	Inequality-adjusted income index
Value	Overall loss (%)		(%)	Value	(%)	Value	(%)	Value
0.419	21.7	21.4	14.5	0.653	31.5	0.286	18.3	0.394

Table 9. Freedom status in Syria^{49,50}

Year	1990			2000			2004			2009			2010			2012			2014		
	PR	CL	Status	PR	CL	Status	PR	CL	Status	PR	CL	Status	PR	CL	Status	PR	CL	Status	PR	CL	Status
Score	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	6	NF	7	6	NF	7	7	NF	7	7	NF

46 ISS. “Indices of Social Development, Inclusion of Minorities.” 2010. <http://www.indsocdev.org/data-access.html>.

47 Sheng, What Is Good Governance, 4.

48 UNDP. “Inequality-Adjusted Human Development Index” 2015, www.Hdr.undp.org/en/composite/IHDI#b.

49 PR and CL stand for political rights and civil liberties, respectively; 1 represents the most free and 7 the least free rating.

50 Freedom House. “Freedom in the World Comparative and Historical Data, Individual Country Ratings and Status, Fiw 1973-2015.” <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>.

4.7. Effectiveness and Efficiency

Good governance means that processes and institutions not only meet the needs of society, completely, but also make use of resources, optimally. Also, efficiency requires the sustainable use of natural resources and the protection of the environment.⁵¹ It also promotes efficient public delivery systems. One aspect of poor service delivery is corruption which can be alleviated by competitive salaries and motivating staff through incentives. Table ten shows government effectiveness in Syria.

Table 10. Government Effectiveness in Syria, 1996- 2014⁵²

Year	1996	2000	2004	2008	2010	2012	2014
Government Effectiveness: Estimate ⁵³	-0.64	-0.99	-1.05	-0.62	-0.60	-1.22	-1.44
Government Effectiveness: Percentile Rank	28.3	12.7	11.2	31.1	32.5	10.0	6.7
Government Effectiveness: Percentile Rank, Lower Bound of 90% Confidence Interval	14.1	5.3	6.3	16.4	18.6	3.3	1.9
Government Effectiveness: Percentile Rank, Upper Bound of 90% Confidence Interval	47.1	30.6	26.2	45.9	44.8	21.4	16.3
Government Effectiveness: Standard Error	0.25	0.24	0.22	0.20	0.20	0.22	0.24

5. Discussion

Syria has been long ruled by one family that enriches itself at the expense of the great majority of its people. When Bashar took power, the regime became more an Alawite and family affair. One brother, Maher, heads the Presidential Guard; a cousin on his mother's side, Adnan Makhoul, commands the Republican Guard; and two other cousins, Adnan and Muhammad al-Assad, are leaders of the Struggle Companies. Almost the only non-Alawite among them was Manaf Tlas, son of perennial defense minister and one of Hafiz's oldest friends, Mustafa Tlas.⁵⁴

51 Sheng, What Is Good Governance, 4.

52 World Bank, 2014b.

53 Ranging from approximately -2.5 to 2.5. -2.5 represent the most ineffective and 2.5 represent the most effective.

54 Barry Rubin, The Truth About Syria, (Macmillan, 2007), 3.

What can be meant participation (factor 1) in such a state? This is a fact which that shows representative democracy cannot necessarily make a country democratic, and sheer attention to voter turnout can be misleading. Voter turnout have always been above 65 per cent and 70 per cent in Syrian parliamentary and presidential elections, respectively (see table 2). But, when voters are forced to elect the candidates from a pack which Bashar characterizes, when there is no civil society which support and protect democracy and control the state behavior, when there is no independent supervisory committee to monitor elections, and when there is no freedom (of speech, press etc.), elections cannot mean something more than demagoguery, and political show. Syria is a republic which is ruled by one family, and real democracy and participation threaten the ruling family.

The rule of law (factor 2) corresponds to civil harmony/tension. Because a country with the rule of law tends to accept non-violent mechanisms to settle conflicts, it supports peaceful responses to civil tensions. President in Syria Ba'th System is the source of law making. President can announce state of emergency⁵⁵ (principle 101 of Syria Constitution 1973), and make law (principle 111 of Syria Constitution 1973). He is also the head of Supreme Judicial Council (principle 132 of Syria Constitution 1973) which violate judicial independence.

Situation of rule of law in Syria shows a downtrend from 1996 to 2014 (see table 3). Syria lacks such a mechanism. What began as a peaceful civil uprising in 2011 has devolved into a complex, protracted civil war. Assad's system neither provides just legal frameworks and full protection of human rights, nor a culture supporting rule of law.

In such a system, disputes are intended to be converted to complicated civil wars, and the ruling family is not intended to settle the conflict peacefully. Syrian President Bashar al-Assad has consistently called the opposition forces as terrorists. Assad's system response to the tension was aerial bombing as a counterinsurgency tactic which in view point of some scholars drives civilian populations to support the insurgents.⁵⁶ Moreover, such

55 Syria's government has passed a bill lifting the country's emergency law, just hours after security forces fired on protesters in 2011. In the state of emergency, the president has the power of making law with this excuse that national security is under threat.

56 Kocher Matthew Adam, Thomas B Pepinsky, and Stathis N Kalyvas. "Aerial Bombing and Counterinsurgency in the Vietnam War," *American Journal of Political Science* 55, no. 2 (2011): 201-18.

tactics also have increased the number of attacks from insurgents. The result of this process has been lasting civil war in Syria.

Based on the IEP findings, there is a correlation between low level of corruption (factor 3) and peace,⁵⁷ in other words the high level of corruption, the less level of peace. In IEP's 2014 Global Terrorism Index⁵⁸ report it was found that the ten nations most impacted by terrorism were also more corrupt when compared to the global average. Transparency International (TI)⁵⁹ reported that Syria is ranked in corruption perception index 159 out of 175 states survived by TI. In terms of control of corruption Syria's score is about -1.0539, and it is ranked among highly corrupted states.

But how Assad's system has responded to the problem? As Rubin⁶⁰ put it "Bashar's strategy was to enhance his credentials as a militant Arab nationalist, a fighter against Israel, defender of Islam, friend of revolutionaries, and sworn foe of America." This strategy is called "resistance." "Resistance" is to battle against something, not to have any positive program. The word means a reactionary effort to maintain an undesirable status quo. In March 2001, Syrian Vice-President Abd Halim Khaddam answered to the question that "why the regime did not do more to solve the problems of corruption, and incompetence", his answer was that the Arab-Israeli conflict do not permit changes and reforms. Corruption actually has become an integral part of the system. Licenses to commit corruption are given to regime supporters. In Assad's system corruption is not a disease but is one of the many antibodies the system uses to survive.

Voice and accountability (factor 4) describes how strongly the public is able to influence and participate in the decision-making processes of government and the wider society. As it is emphasized Syria is ruled by one family, and participation in decision making process is only possible for persons who are from ruling Alawite family. The World Bank⁶¹ data for Syria in term of voice and accountability index during 1996 to 2014 show

57 IEP, 2014b.

58 IEP, 2014a.

59 Transparency International. "Corruption Perceptions Index 2014." http://files.transparency.org/content/download/1856/12434/file/2014_CPIBrochure_EN.pdf.

60 Rubin, *The Truth About Syria*, 16.

61 World Bank, 2014b.

that the average value for Syria is -1.65 points with a minimum of -1.80 points in 2014 and a maximum of -1.33 points in 1996. Syria is ranked 187 out of 193 states.

Assad's system ascribes any deficiency to the enemy. The following statement reveals lack of voice and accountability in Assad's system: 'and your problem, the reason that life is not better, is not due to your government's incompetence, greed and oppression. Rather, your enemy is the imperialists and Zionists who are holding you back and want to destroy everything you have and enslave you. Therefore, to fight for your rights you must unite behind -not against- your dictator.'⁶²

Good governance requires mediation of various interest groups in the society to reach a broad consensus (factor 5). Syria is a fragile ethno-religious entity, and the country's population is divided among Sunni Arabs, Christians, Alawites, Druze, and various ethnic minorities, primarily Turkmens and Kurds.⁶³ The Alawite Assad family has based its power on the solid loyalty of its religious bloc in a fragile alliance with Christians, Druze, and sometimes, on one or more other smaller ethnic groups. Alawite ruling family needed a doctrine which would justify not only its hold on power in Syria but also that state's expansion to colonize its neighbors. This strategy was inspiring a common fear.

For nation-building to occur, the ruling political elites of the state must represent a core group that is well defined and has a clear criterion of inclusion. Consensus making and inclusion of different interest groups is a prerequisite for nation-building. Exclusion of different interest groups threaten peace and may bring instability. Syrian Constitution (passed in 1973) do not have this potential of inclusion of different interest groups. Principle one of the Syrian Constitution introduces Syria as an Arab state and ignore non-Arab nation living in Syria. Also, principle 4 characterizes Arabic as a formal language and do not recognize other languages. A prominent feature of the 2011–12 rebellion is a largely Sunni Arab bid to overthrow that "coalition of minorities" regime. In fact, civil war in Syria

62 Rubin, *The Truth About Syria*, 26.

63 Carpenter Ted Galen. "Tangled Web: The Syrian Civil War and Its Implications," *Mediterranean Quarterly* 24, no. 1 (2013): 1-11.

has emerged along an array of different cleavages including a repressed majority versus a dominant minority divide, with notable center-periphery tensions,^{64,65} and a secular-versus-religious/jihadist cleavage, which overlaps partly but not fully with the ideological cleavages.

Beside of inclusiveness, equity (factor 6) is the other prerequisite for good governance. Inequality-adjusted Human Development Index shows the level of equity and inclusiveness. Based on the UNDP,⁶⁶ Syria is ranked in 149 in terms of Inequality-adjusted Human Development Index. As the data show Assad's system could not establish equity among different interest groups. The other factor which is in close relation with equity is freedom status. Equity without freedom cannot be established. Freedom House⁶⁷ findings in terms of freedom status in Syria during 1990 to 2014 show that it is among least Free states and is NOT a free state. Assad's system has seen any request for freedom and equity as poison. Bashar defines freedom as having no 'controls so that [foreign enemies] could blackmail any regime from the inside' and he defines economic reform, 'They want us to open our markets' in exchange for very little in return, and also, he defines cultural reforms 'the West wants Syrians to become a copy of them.'⁶⁸

The last factor in good governance is government effectiveness (factor 7). It means that government make the optimal use of resources in order to meet the needs of public. The World Bank⁶⁹ data for Syria in term of effectiveness and efficiency index during 1996 to 2014 show that the average value for Syria is -0.99 points with a minimum of -1.44 points in 2014 and a maximum of -0.60 points in 2010. But how Assad's system justifies the government ineffectiveness is so interesting. 'Your problem, the reason that life is not better, is not due to your government's incompetence, greed and oppression. Rather, your enemy is the imperialists and Zionists who are holding you back and want to destroy everything you have and enslave

64 Fearon, 2004.

65 Fearon James D, and David D Laitin. "Sons of the Soil, Migrants, and Civil War," World Development 39, no. 2 (2011): 199-211.

66 UNDP, 2015.

67 Freedom House, 2016.

68 Rubin, The Truth About Syria, 119.

69 World Bank, 2014b.

you.⁷⁰ Judge us not by our economic performance or delivery of services, he says in effect, but by our steadfastness and intransigence.⁷¹ Blaming others for one's troubles and believing that removal of this heavy external hand will allow quick and easy progress has been Assad's system strategy to keep holding power.

6. Conclusion

This article began with the observation that poor governance is an important concept in search of civil war cause. To that end, this article makes two main contributions. First, it demonstrates that the state is the main but not the sole responsible for peace/war. Second, it makes a difference between causes and factors in civil war investigation.

Good governance indicators can guide us to find civil war causes. Looking at these indicators show: lack of free and fair elections, low level of rule of law, high level of corruption, lack of voice and accountability, exclusion of different interest groups, inequity and government ineffectiveness in Syria during the covered years. These indicators would be more meaningful when are investigated considering the factors like the nature of regional and international systems.

Syria which has been long ruled by one family who enriches itself at the expense of the great majority of its people. Assad's system believes that a utopia could be built in the country by removing all of diversities including ideology, ethnic, religious and political diversities. Bashar insists that reforms are poison for all Syrians. Foreign enemies are a discourse to justify its domestic deficiencies and its rule. Like his father Bashar is virtually indifferent to economic or social issues. He is not interested in talking about the need for education, better health, equality for women, or any other development issue. He believes that the solution of shortcomings is not reforms but resistance, not social change but struggle. In this situation, Arab Spring acted as a spark and civil war in Syria were started. Bashar al-Assad has consistently called the opposition forces as terrorists. Regional and international powers intervention have caused the war to become more

70 Rubin, *The Truth About Syria*, 26.

71 Rubin, *The Truth About Syria*, 193.

complicated. The result is 6- year war, about 500 thousand casualties and displacement of about 8 million.

The civil war in Syria will not be ended until a democratic state is established. Creation of a global alliance to fight against terrorism provided that the different forces fighting against terrorism in Syria are united under the supervisory of the UN. Holding a free and fair elections under supervisory of the UN supervision committee can be the second step. The third step would be withdrawing of regional and international states forces from Syria except for UN peacekeeping forces. Prosecution of war crimes perpetrators would be last but fair step.

Bibliography

Albornoz, Facundo and Esther Hauk. "Civil War and U.S. Foreign Influence." *Journal of Development Economics* 110 (2014): 64-78.

ArmedConflictReport. ProjectPloughsharesploughshares.ca/wp-content/.../2014-ARMED-CONFLICT-REPORT.pdf.

Blattman, Christopher and Edward Miguel. "Civil War." *Journal of Economic Literature* (2010): 3-57.

Carpenter, Ted Galen. "Tangled Web: The Syrian Civil War and Its Implications." *Mediterranean Quarterly* 24, no. 1 (2013): 1-11.

Collier, Paul. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. World Bank Publications, 2003.

Collier, Paul. *Understanding Civil War: Africa*. Vol. 1: World Bank Publications, 2005.

Connor, Walker. *Ethnonationalism*. Wiley Online Library, 1994.

Cortright, David. *Peace: A History of Movements and Ideas*. Cambridge University Press, 2008.

Djankov, Simeon, and Marta Reynal-Querol. "Poverty and Civil War: Revisiting the Evidence." *The Review of Economics and Statistics* 92, no. 4 (2010): 1035-41.

Evans, Idris, Jessica Lane, Megan Turner and Jessica Pealer. "A Conceptual Model of Peace Building and Democracy Building: Integrating the Fields." 2013.

Fearon, James D and David D Laitin. "Sons of the Soil, Migrants, and Civil War." *World Development* 39, no. 2 (2011): 199-211.

Fearon, James D. "Ethnic Mobilization and Ethnic Violence." *The Oxford Handbook of Political Economy* (2006): 852-68.

Fearon, James D. "Why Do Some Civil Wars Last So Much Longer Than Others?." *Journal of peace research* 41, no. 3 (2004): 275-301.

Gellner, Ernest, and John Breuilly. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, 2008.

Graham, John, Bruce Amos, and Tim Plumptre. "Principles for Good Governance in the 21st Century." *Policy brief* 15 (2003): 1-6.

Haavelmo TT, *A Study in the Theory of Economic Evolution*. (Netherlands: North Holland Publishing Company, 1954).

Harbom, Lotta, Stina Höglbladh and Peter Wallensteen. "Armed Conflict and Peace Agreements." *Journal of Peace Research* 43, no. 5 (2006): 617-31.

Heywood, Andrew. *Global Politics*. Palgrave Macmillan, 2011.

Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*. Univ of California Press, 1985.

House, Freedom. "Freedom in the World Comparative and Historical Data, Individual Country Ratings and Status, Fiw 1973-2015." <https://freedom-house.org/report-types/freedom-world>.

IDEA. "Voter Turnout Data for Syrian Arab Republic." International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2011.

IDEA. "Voter Turnout Data for Syrian Arab Republic." International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2015.

IEP. "Global Terrosim Index Report." The Institute for Economics and Peace, economicsandpeace.org/wp-content/uploads/.../Terrorism-Index-Report.pdf.

IEP. "Pillars of Peace." 2014. The Institute for Economics and Peace.

ISS. "Indices of Social Development, Inclusion of Minorities." <http://www.indsocdev.org/data-access.html>.

Kardos, Mihaela. "The Reflection of Good Governance in Sustainable Development Strategies." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 58 (2012): 1166-73.

Kinsella, David and D Rousseau. "Democracy and Conflict Resolution." *Handbook on Conflict Resolution* (2009): 475-92.

Klem, M and G Frerks. "How Local Governments Contribute to Peace-Building." Musch et al.(2006) *City Diplomacy. The Role of Local Governments in Conflict Prevention, Peace-building, Post-Conflict Reconstruction*. The Hague: VNG International (2008): 47-74.

Kocher, Matthew Adam, Thomas B Pepinsky, and Stathis N Kalyvas. "Aerial Bombing and Counterinsurgency in the Vietnam War." *American Journal of Political Science* 55, no. 2 (2011): 201-18.

Mani, Rama. "Conflict Resolution, Justice and the Law: Rebuilding the Rule of Law in the Aftermath of Complex Political Emergencies." *International Peacekeeping* 5, no. 3 (1998): 1-25.

Neumayer, Eric. *The Pattern of Aid Giving: The Impact of Good Governance on Development Assistance*. Routledge, 2005.

Rose, Richard. *International Encyclopedia of Elections*. Cq Pr, 2000.

Rubin, Barry. *The Truth About Syria*. Macmillan, 2007.

Sambanis, Nicholas. "Using Case Studies to Refine and Expand the Theory of Civil War." *Understanding civil war* 1 (2005): 303-34.

Sheng, Yap Kioe. "What Is Good Governance." *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. (2008).

Smith, Rupert. *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. Vintage Books USA, 2008.

Transparency International. "Corruption Perceptions Index 2014." http://files.transparency.org/content/download/1856/12434/file/2014_CPIBrochure_EN.pdf.

UNDP. "Inequality-Adjusted Human Development Index." www.hdr.undp.org/en/composite/IHDI#b.

World Audit Civil Liberties. "Civil Liberties." <http://www.worldaudit.org/civillibs.htm>.

World Bank. "Worldwide Governance Indicators." 2014a. http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Report_Name=WGI-Table&Id=ceea4d8b.

World Bank. "Worldwide Governance Indicators (Wgi), Country Data Report for Syrian Arab Republic, 1996-2014." 2014b. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx?fileName=c209.pdf>.

İsrailli Olmak: Kolektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları*

Tuğçe Ersoy**

Öz

İsrail kurulduğu yıldan itibaren Yahudi nüfusunu Filistin nüfusu karşısında dengelemek ve çoğunluğu konsolide etmek adına dünyadaki tüm Yahudilerin İsrail'e gelip yerleşmeleri çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkelerinde yaşayan Yahudiler cevap vermiş ve 1950 yılından itibaren ülkeye göçen Yahudiler İsrail nüfusunun artmasında en büyük rolü üstlenmişlerdir. Ne var ki, farklı kültürlerden gelen bu Yahudiler İsrail'de bir kimlik krizinin ortaya çıkmasında katalizör görevi görmüştür. İsrail'in bugün en büyük toplumsal krizlerinden birinin kimlikle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu kimlik krizi ekonomiden siyasete, kültürden eğitime her alanı etkilemektedir. İsrailli kimliğini dini anlamlar barındıran Yahudi kimliğinden ayırmak çok zordur ve bu durum İsrail toplumunu 'İsrail ulusu' ve 'Yahudi halkı' dikotomisinin içerisinde hapsederek bir etnik grup olarak Yahudiler arasında dindar-seküler ayrışma hatlarının oluşmasına neden olmuştur. Dini aidiyete yönelik bu ayrışmanın yanında İsrailli Yahudilerin sosyo-kültürel olarak da farklılık göstermesi çözülmeyi bekleyen bir diğer kimlik sorunudur. İsrailli kimliği için henüz net bir tanımlama yapmak mümkün olmamakla birlikte; ayrışma hatları üzerinden yapılacak bir inceleme İsrail toplumunun yapısını anlamaya yardımcı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Kimliği, İsrail Vatandaşlığı, Dindar-Seküler Bölünme, Sosyo-Kültürel Bölünme

* Bu makale Birinci İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Kongresi'nde sunulan özet bildiriden yola çıkılarak yazılmıştır.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, ersoytugce@gmail.com

Being Israeli: The Difficulties of Developing a Collective Identity

Tuğçe Ersoy*

Abstract

Since its establishment, Israeli policy makers have made calls to all Jews around the world to come and settle in Israel in order to gain demographic balance of Jews vis-à-vis Palestinians and in order to consolidate the majority. This call has found echo among the Jews who lived within the Arab states in North Africa and in the Middle East. From 1950 onwards, those Jews emigrating to Israel have undertaken the biggest role in augmenting Jewish population in Israel. However, those Jews coming from different cultural background compared to Ashkenazim coming from Europe have also been the catalysts of the occurrence of an identity crisis in Israel. Today, it's not inappropriate to claim that one of the Israel's biggest societal problems is about the identity issue since this crisis of identity has huge effects not only in economics and politics but also in culture and education. It is very difficult to separate the Israeli identity from Jewish identity which carries religious connotations and this situation has enprisoned Israeli society into 'Israeli nation' and 'Jewish people' dichotomy which would culminate with the occurrence of religious-secular cleavage in the end. Along with the religious-secular cleavage, Israeli Jews show differences socially and culturally which is another identity problem waiting to be solved. Even though, it's not yet possible to make a clear definition of Israeli identity, an examination made upon cleavage lines might be expedient in understanding the structure of Israeli society.

Keywords: Jewish Identity, Israeli Citizenship, Israeli Society, Religious-Secular Cleavage, Socio-Cultural Cleavage

* Dr., Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, ersoytugce@gmail.com

1. Giriş

İsrail kurulduğu yıldan itibaren Yahudi nüfusunu Filistin nüfusu karşısında dengelemek ve çoğunluğu konsolide etmek adına dünyadaki tüm Yahudilerin İsrail'e gelip yerleşmeleri çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya Orta-doğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkelerinde yaşayan Yahudiler cevap vermiş ve 1950 yılından itibaren ülkeye göçen Yahudiler İsrail nüfusunun artmasında en büyük rolü üstlenmişlerdir. Ne var ki, farklı kültürlerden gelen bu Yahudiler de İsrail'de bir kimlik krizinin ortaya çıkmasında katalizör görevi görmüştür. İsraili kimliğinin yaratılmasında gerek Yahudi kimliğinin kendi içinde ayrışması gerekse de etnik bir unsur olarak Filistinlilerle olan ayrışma hatları bu kimliği sorgulanır hale getirmiştir. İsrail'in bugün en büyük toplumsal krizlerinden birinin kimlikle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu kimlik krizi ekonomiden siyasete, kültürden eğitime her alanı etkilemektedir.

Bu çalışmada İsrail toplumunun yapısına değinilerek hem toplumsal hem de siyasal açıdan İsrail toplumunun bir sorunsalı haline gelmiş olan kimlik olgusunun anlaşılması sağlanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın yazarı İsrail toplumunda kimlik üzerinden var olduğunu öne sürdüğü ayrışmaları etnik grup-içi ve etnik gruplar-arası ayrışma olarak ikiye ayırmıştır. Etnik grup-içi ayrışma İsraili Yahudilerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bölünmüşlüğünü açıklarken, etnik gruplar-arası ayrışma İsraili Yahudilerin İsrail vatandaşı Filistinliler ile olan kimlik sorunsalını ön plana çıkarır. Bu çalışmada İsraili Yahudilerin genel anlamda Yahudilik üzerinden yaşanan ayrışmaları ele alınacaktır. İsraili Filistinliler için ise bir üst kimlik ya da vatandaşlık kimliği olarak *İsraillilik* kavramı altında ayrı bir inceleme yapılması gereklidir ve bu incelemenin konusu kaçınılmaz olarak ayrımcılık, dışlanma, yabancılaşma gibi hususlarla ele alınmalıdır.

Çalışmada ele alınan konu, çalışmanın analitik çerçevesi olan kolektif kimlik kavramına değinildikten sonra iki ana bölüm halinde incelenecektir. Sosyo-kültürel ayrışma başlığı altında İsrail'deki Aşkenaz, Sefarad, Rus kökenli, Etiyopyalı Yahudiler ele alınacak, bu alt gruplar arasındaki gerilimli ilişkinin sınıf yapısına ve siyasete etkileri tartışılacaktır. İsrail toplumunun dindar ve seküler dünya görüşleri arasındaki yaşam tarzı mücadelesi olarak ortaya çıkan ve sıklıkla gösteriler, protestolar vasıtasıyla ülke gündemine damga vuran bir diğer güncel sorunu ise dindar-seküler ayrışma başlığı altında ultra-Ortodoks Yahudiler olarak tanımlanan grubun

ve seküler Yahudilerin talepleri karşılaştırılarak, bu ayrışmanın derinliği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. Analitik Çerçeve: Kolektif Kimlik

Çalışmanın analiz çerçevesini çizebilmek açısından kolektif kimlik kavramına değinmekte fayda vardır. Günümüzde *kimlik* kelimesini kullanmaksızın göç, etnisite ve güvenlik gibi konular hakkında yorum yapmak eksik bir analiz ve çıkarım yapılmasına yol açmaktadır. Kimlik kavramını tanımlama süreçleri karmaşık ve bağlama göre değişiyor gibi görünse de kısaca “kimlik, bir şeyin ne olduğudur.”¹ Kimlik popüler bir sosyal bilim terimi olarak literatüre 1950’li yıllardan itibaren girmiş ancak kavramı yorumlarken ortaya çıkan farklılaşmalar bu alanda sayısız çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kimlik bir yandan benlik aracılığıyla bireysel kimlik, din aracılığıyla dini kimlik, ırk aracılığıyla etnik kimlik ve içinde bulunulan topluma yönelik aidiyet ile de kolektif kimlik olarak tanımlana gelmiştir. Kavramı daha da karmaşık hale getiren ise bahsi geçen tüm bu kimliklerin iç içe olması ve her farklı bağlamda birinin öne çıkmasıdır. Nitekim Erikson’un ortaya koyduğu üzere kimlik “bireyin özünde ve fakat aynı zamanda onun toplumsal kültürünün merkezinde ‘yerleşmiş’ bir süreçle gerçekte bu iki kimliğin kimliğini kuran bir süreçle” ilgilidir.²

Kişi, içinde bulunduğu toplumda çeşitli ilişkilere dâhil olur, farklı rollere bürünür ve çeşitli topluluk ya da cemaat üyesi olur. Bu ilişkiler, roller ve üyelikler sayesinde bir yandan kendini tanımlarken diğer yandan da buna göre tanımlanır. Birey kolektif kimlikleri içselleştirdiği oranda kendini tanımlar ve buna göre tanımlanır; kolektif kimlikler olmadan toplumsal ilişkilerin yapılandırılması mümkün olmaz.³ Dolayısıyla kolektif kimlikle özdeşleşildiği oranda toplumsal ilişki mümkündür. Charles Taylor da temelde diyalojik varlıklar olduğumuzu ve kendi kimliklerimizi -ve kendimizi- diğerleriyle olan ilişkilerimiz -ve onlarla mücadelelerimiz- sayesinde

1 Philip Gleason, “Identifying Identity: A Semantic History,” *The Journal of American History* 69, 4 (1983): 910.

2 Erik H. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, (New York, 1950) Alıntılayan Gleason, “Identifying Identity,” 914.

3 Bhikhu Parekh, “Logic of Identity,” *Politics, Philosophy, Economics*, (2009): 274.

tanımladığımızı belirtir.⁴ Son tahlilde benliğimizi her zaman anlamın kültürel bağlamında tanımlar ve dil içinde ifade ederiz.⁵

Bu noktada *özdeşleşme* kavramı önemli bir rol üstlenmektedir. Gordon W. Allport *The Nature of Prejudice* isimli kitabında özdeşleşmenin kişinin diğerleriyle duygusal bir kaynaşma duygusu taşıdığını ifade ederek hem kavramın etnisite ile olan bağlantısını ortaya koymuş hem de toplumsal kimlikle özdeşleşme süreçlerinde toplumun değer ve tutumlarının sözünü ettiği duygusal kaynaşmaya dolayısıyla da grup/toplumsal aidiyet duygusuna olan katkısını gözler önüne sermiştir: “*Toplumsal bir meseleyle ilk kez karşı karşıya gelen bir çocuk, ebeveynine hangi tutumu alması gerektiğini soracaktır. Nitekim ‘Baba biz kimiz? Yahudi mi, putperest mi, Protestan mı Katolik mi; Cumhuriyetçi mi demokrat mıyız?’ diye sorabilir. ‘Bizim’ kim olduğumuz söylendiğinde ise çocuk tam olarak tatmin olur. O andan itibaren üyeliğini ve onunla uyumlu olan hazır tutumları kabul edecektir.*”⁶ Özdeşleşme aile, arkadaşlar gibi birincil gruplarla gerçekleşebileceği gibi, kadim gruplar (etnik veya dini), sosyal olarak inşa edilmiş olan ulus ya da siyasi partilerle de kurulacak bağlar aracılığıyla da gerçekleşebilir.

Stuart Hall’a göre, özdeşleşmenin gerçekleşmesi için toplumun ortak algısında başka bir şahıs, grup ya da ideal ve bu temel üzerine inşa edilmiş sadakat ve dayanışma ruhuyla paylaşılacak ortak bir köken ve ortak özelliklerin tanınması gereklidir.⁷ Netice olarak özdeşleşmenin ve kimlik ya da aidiyet gibi kavramların içinde her daim bir inşa hali, devam eden bir süreç barındırdığını söylemek mümkündür. Bu yüzden Hall özdeşleşmenin, içine alarak kendi bünyesinde eritme sürecinden ziyade bir eklemlenme, üzerine dikme ya da bir üst-belirlenim süreci olduğunu öne sürer.⁸ Özdeşleşme süregiden, tamamlanmayan ve açık olan bir sosyalleşme sürecidir ki bu süreç kültür ve sosyal gerçeklik tarafından belirlenir. Bu açıdan özdeş-

4 Taylor’ın “Diyalojik Ben” kavramı için bkz. Charles Taylor, “The Diological Self,” *Rethinking Knowledge: Reflections Across the Disciplines*, ed., Robert E. Goodman, Walter R. Fisher, (Albany: State University of New York Press, 1995), 57-68.

5 Allison Weir, “Who Are We? Modern Identities between Taylor and Foucault,” *Philosophy & Social Criticism* 35, no: 5, (2009): 540.

6 Gordon W. Allport, *The Nature of Prejudice*, (Reading MA: Addison-Wesley Publishing, 1954), 293-294.

7 Stuart Hall, “Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?,” *Kimlik Politikaları: Özdeşlik, Tanınma ve Farklılık*, ed. Fırat Mollaer, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2014), 279.

8 Hall, *Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?*, 280.

leşmenin duygusal ve bilişsel olmak üzere iki bileşeni vardır. Duygusal bileşen olumlu duygular ve pozitif ilişkiler neticesinde gelişip şekillenirken, bilişsel bileşen değerlerin, inançların, tavırların ve dünya görüşlerinin kabul edilip benimsenmesini sağlayan duygusal bağlar üzerinde temellenir.⁹ Bu durumda aidiyet grubun diğer üyeleriyle paylaşılacak aynılıklar aracılığıyla temellenir ve kişi bu grup ile güçlü ve olumlu duygusal bir bağ kurar.

Görüldüğü üzere kimlik bir ilişkiler bütünü içerisinde, bir grubu, ideali, tarihsel bir baği temsil etmektedir ve bunlarla özdeşleşme sürecinde oluşmaktadır. Bu temsil içerisinde kimlikler öznenin almak zorunda olduğu konulardır ki, onlar *ötekinin* bulunduğu yerden, her daim bir yoksunluk ve bölünme üzerinden inşa edilir.¹⁰ Dolayısıyla, kimlik; ötekiyle olan ilişkisine, ne olmadığına, neden yoksun olduğuna dayanılarak söylem üzerinden inşa edilir. Özdeşleşme bir aynılığın, *farklılaşmamanın*¹¹ sonucunda gerçekleşirken, kimliğin hem ayniyet hem de farklılık aracılığıyla eş zamanlı bir şekilde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim farklılaşmama – özdeşleme ya da aidiyet- içselken, diğeri dışsaldır.

Sonuç olarak özdeşleşmenin toplumsal kimliklerin oluşumu bakımından şu iki önemli işlevi yerine getirdiği söylenebilir: (1) Kişinin koruma ve güven altında olduğunu hissetmesini sağlayacak bir gruba ait olma ihtiyacının giderilmesi ve (2) kişinin sosyal ilişkiler sistemine dâhil edilmesi.¹²

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde kolektif kimliği bir gruba duyulan aidiyet hissi, bir sosyal kategoriye duyulan güçlü bağ, zihnin sosyal davranışları ve algılarını oluşturan önemli bir parçası olarak tanımlamak mümkündür ve bu kimlik varlık ile benliğe içkin olmaktan ziyade var olan sosyal yapılardan etkilenmekte ve sosyal olarak inşa edilmektedir.

Bu analitik çerçeveden hareketle çalışmanın öznesi olan İsrail toplumunun Yahudilik etrafında dini (ve aynı zamanda etnik) bağlar vasıtasıyla bir kolektif kimlik oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber bugün İsrail’de dinin farklı yorumlanmasından, farklı sosyo-ekonomik statülerden ve farklı kültürel çevrelerden gelmiş olmaktan kaynaklanan ger-

9 Karina V. Korostelina, *Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics and Implications*, (New York: Palgrave MacMillan, 2007), 18.

10 Hall, *Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?*, 284.

11 Hall, *Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?*, 282.

12 Korostelina, *Social Identity and Conflict*, 18-19.

ginlik *İsraillilik* etrafında kolektif bir kimliğin oluşmasını krize sokmaktadır. Bu durum Yahudiliğin ve İsrailli olmanın varoluşsal bir zorluğudur ve henüz aşılammış bir ikilemdir.

Her ne kadar Westfalya düzenine uygun olarak İsrail bir ulus devlet modeli üzerinde temellenmiş olsa da ve öteki (Filistinliler) karşısında homojen bir ‘milli’ kimlikten bahsedilebilirse de bu kolektif kimliğin adı Yahudiliktir. İsrail toplumunun ise kendi içerisinde birden fazla ötekisi vardır. Sorun kolektif bir İsrailli kimliğinin henüz yaratılamamış olmasıdır. Aşağıda ele alınacak husus da budur.

3. İsrail Toplumunun Yapısı: İsrailli Kimliğinin Ayrışma Hatları

Yahudiler iki bin yıl boyunca çeşitli ülke ve topraklarda başka topluluklar arasında dağınık bir halde yaşamış olmalarına ve bağımsız bir Yahudi kimliğini korumuş olmalarına rağmen, İsrailli kimliği müphemdir. Seküler işçi Siyonizmi İsrailliyi; tarihî anavatana yeniden yerleşmek için dönen, toprağı işlemek suretiyle onunla bağ kuran ve adaletin hüküm sürdüğü eşitlikçi bir toplumun bireyi olan Yahudiler olarak tanımlamıştır.¹³ Ancak vaat edilmiş topraklara dönüş söylemi ve bu topraklar üzerinde hak iddia ederken buraların Tanrı tarafından Yahudilere vaat edildiği argümanı, seküler İsrailli kimliği ile uyumsuzluk içermektedir. Bu İsrail kimliğinin bir açmazdır zira “Yahudi kimliğini yaratan dindir, yani Yahudiliktir; Yahudiliği yaratan Yahudi kimliği değildir. Önce Yahudilik gelir ve Yahudilik bir ürün değil bir programdır. Yahudiler ise bunun hayata geçirilmesinin araçlarıdır.”¹⁴ Dolayısıyla İsrailli kimliğini dini anlamlar barındıran Yahudi kimliğinden ayırmak çok zordur ve bu durum İsrail toplumunu ‘İsrail ulusu’ ve ‘Yahudi halkı’ dikotomisinin içerisine hapsederek bir etnik grup olarak Yahudiler arasında dindar-seküler ayrışma hatlarının oluşmasına neden olmuştur.

Siyonizm Yahudi kimliğinde bir kayma meydana getirmiştir. Asırlarca bir inanç cemaati olarak var olan Yahudi kimliği, Siyonizm vasıtasıyla bir kader birliği cemaatine dönüşerek ulusal bir nitelik kazanmıştır.¹⁵ Dolayısıyla

13 Lilly Weissbrod, “Israeli Identity in Transition,” *Israel Affairs* 3, no. 34, (1997): 48.

14 Paul Johnson, *A History of the Jews*, (New York: Harper&Perennial, 1988), 582.

15 Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, Çev. Şahika Tokel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 30.

Yahudi kimliğinin ulusal ve seküler yorumu 19. yüzyılda Avrupa'da yükselen milliyetçilik ideolojisinden etkilenecek meydana çıkan Siyonizmin bir ürünüdür. Siyonist hareket hem seküler ve modern bir dünya görüşüyle hareket etmiş hem de Filistin'e dönüş söylemi ile Tevrat'ta anlatılanları idealize etmiş, dini ve geleneksel sembolleri araçsallaştırarak¹⁶ yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Ancak bu yaklaşım kendi içinde çelişkilidir zira bir kimse aynı anda hem Yahudi hem de ateist olamaz,¹⁷ Yahudiler aynı zamanda dinsel bir cemaat oluşturur.

Dini aidiyete yönelik bu ayrışmanın yanında İsraili Yahudilerin sosyo-kültürel olarak da farklılık göstermesi çözülmeyi bekleyen bir diğer kimlik sorunudur. İsraili Yahudiler, Avrupa'dan gelen Yahudiler, Arap ülkelerinden gelen Yahudiler, Rusya Yahudileri ve Etiyopya Yahudileri (Falaşalar) olmak üzere sosyo-kültürel olarak ayrışmaktadır. Bu gruplardan bazıları gerek ekonomik gerekse kültürel açıdan kendisini dezavantajlı görmekte, toplumun dışına itildiğini hissetmekte ve buna bağlı olarak tepki göstermektedir.

İsraili kimliği Yahudi olanlar arasında bu çizgilerle bölünürken, Yahudi olmayan İsraililer de bu kimlik krizine katkıda bulunurlar. Yahudi olmayan ama paradoksal bir şekilde İsraili olan Filistinliler, Dürzîler ve Bedeviler

16 Yahudiliğin milliyetçi amaçlar için araçsallaştırılması Siyonist olmayan Yahudileri ziyadesiyle öfkelenmektedir. Düşünür Yeşayahu Leibowitz'ın buna dair ayrıntılı ifadelerini alıntılılamak, Siyonizm karşıtlarının argümanlarını anlayabilmek açısından önem arz etmektedir: "Ama daha da kötüsü, bir halkın üyelerinin çoğunun ve benimsediği toplumsal ve siyasi rejimin dinsel inançla hiçbir bağı yokken ve onda efsanelerden ve batıl inançlardan başka hiçbir şey görmüyorken, kendi ulusal iddialarını kuvvetlendirmek için Tevrat'ı kullanabilmesi gerçeğindedir. Bir zamanlar dinsel ve manevi olanın bir nevi niteliksizleştirilmesi, yalanların ve riyakârlığın vasıtasıyla dine küfretmeye varan ruhani bir yozlaşma var. Bu, Yahudilik değerlerinin bir nevi fahişleştirilmesidir ve bunun anlamı bu değerlerin kendi vatanperver arzularının ve çıkarlarının tatmini için kamufraj olarak kullanılmasıdır. Ve eğer bu ulusal-işgalci akıma katılmaya hevesli Yahudiler var ise ve 'Büyük İsrail'i... kendi inançlarının asli bir unsuru, dinsel bir emir yapacak kadar ileri gidiyorlarsa, o zaman bu insanlar, altın buzağıya tapanların ve 'Ey İsrail halkı, işte ilahlarınız' diye ilan edenlerin vârisleri olmuşlardır. Altın buzağının illa da altından yapılmış olması gerekmez. 'ulus', 'toprak', 'devlet' de olabilir." Yeshayahu Leibowitz, *People, Terre, Etat*, (Paris: Plon, 1995), 176, Aktaran Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 134. Dini sembollerin Siyonist amaçlar için araçsallaştırılması için ayrıca bkz. Clive Jones, "Ideo-theology: Dissonance and Discourse in the State of Israel, *Israel Affairs* 2, no. 3-4, (1997): 30-36; Evyatar Friesel, "Zionism and Jewish Nationalism: An Inquiry into Ideological Relationship, *Journal of Israeli History* 25, no. 2, (2006): 296-298.

17 Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 65.

İsrail toplumundaki etnik gruplar arası ayrışma hatlarını belirlemektedir. Her ne kadar bu üç unsur etnik olarak Arap olsa ve Arapça konuşsa da İsrail devleti resmi politika olarak bu ayrımı yapmakta; Dürzileri ve Bedevîleri Filistinlilerden ayrı değerlendirmek suretiyle Filistin milli bilincini etkisizleştirmeyi amaçlamaktadır. Öte yandan, belli bir toprak parçasıyla sınırlı her milli kimliğin inşasında olduğu gibi İsrail ulusal kimliği de ‘ortak düşman’ ve ‘devletin güvenliğine ilişkin kaygı’ üzerinden kurulmaya çalışılmıştır. İronik bir biçimde, yaratılan ortak düşman Arap’tır (Filistinliler de dâhil), güvenlik kaygısı da toprakların Yahudilerin ellerinden alınması üzerinde şekillenmiştir. Son tahlilde, Filistinli hem İsrail toplumunun bir unsuru hem de İsrail kimliğinin ortak paydası olarak düşman haline getirilmiştir.

İsrail kimliğinin içinde bulunduğu bu kaos İsrailli yazar Avraham B. Yehoshua tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

- Sen kimsin?
- Ben İsrailliyim.
- Hayır, hangi uyruktansın?
- Ben İsrailliyim.
- Ama Arap da İsrailli.
- Ben kimlik olarak da İsrailliyim, sadece vatandaş olarak değil.
- Peki, sen Yahudi misin?
- Elbette, söylediğim gibi ben İsrailliyim.¹⁸

Netice olarak, İsrailli Yahudiler için İsraillilik hem kimlik hem de vatandaşlık anlamına gelirken, İsrailli Filistinliler için bu üst kimlik sadece vatandaşlık söz konusu olduğunda kullanılabilir durumdadır, kendilerini bu kimlikle tanımlamazlar. İsrailli kimliği için henüz net bir tanımlama yapmak mümkün olmamakla birlikte; ayrışma hatları üzerinden yapılacak bir inceleme İsrail toplumunun yapısını anlamaya yardımcı olabilecektir.

18 Avraham B. Yehoshua, “I am an Israeli,” *Mifgash –Liqa: The Hebrew-Arab Cultural Forum* (1987): 88-93, Aktaran Nadim N. Rouhana, *Palestinian Citizens in an Ethnic State: Identities in Conflict*, (New Haven: Yale University Press, 1997), 230.

4. İsraili Yahudilerin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Ayrışma Hatları

İsrail kurulduğunda nüfusun %85'ini Orta ve Doğu Avrupa kökenli Yahudiler oluşturmaktaydı.¹⁹ İbranice Aşkenazi (çğ. Aşkenazim) olarak adlandırılan bu Avrupa kökenli Yahudiler, II. Aliya ile gelen ve devleti kuran gruptu. İsrail kurulduktan sonra devlet, ülkedeki Yahudi nüfusunu arttırmak adına geri dönüş yasası çıkararak tüm Yahudileri İsrail'e davet etti. 1950'li yıllardan itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan kitleler halinde Yahudi göçü başladı. İbranice Mizrahi (çğ. Mizrahim) olarak adlandırılan bu grup İsrail'in Yahudi nüfusunun konsolide olmasında en büyük rolü üstlendi. Ne var ki gerek kültürel gerekse de ekonomik sebeplerden Aşkenazime göre kendilerini toplumun daha düşük katmanlarında buldular.

Yahudiler arasındaki ayrışma hatlarından en keskin olanı Aşkenazim ve Mizrahim arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel tansiyondur. Bu tansiyona SSCB dağıldıktan sonra İsrail'e göç eden Rusya kökenli Yahudiler ile *Beta Israel* olarak bilinen ve toplumun en alt tabakasını oluşturan Etiyopya kökenli Yahudiler de katkıda bulunur. Bir diğer yüksek gerilim noktası da sosyo-kültürel olarak ayrılan bu grupların bir kez daha bu sefer dindar seküler olarak ayrışmasına tekabül eder.

4.1. Doğu-Batı Arasında İsrail Kimliği: Mizrahim ve Aşkenazim

19. yüzyılın sonundan itibaren Filistin'e başlayan Yahudi göçünü Avrupa Yahudileri, Aşkenazim şekillendirmiştir. Devletin kurucu unsuru olan Aşkenaz nüfusun gözünde Filistin, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi iktidarından kaçan Yahudiler için sığınılacak bir liman haline gelmiştir, öte yandan bu göçler Siyonist ajandaya uygun bir şekilde, Filistin'de kurulması planlanan Yahudi devleti için gerekli olan nüfus birikimine de katkıda bulunmuştur. Avrupa'dan gelen bu yoğun göç sayesinde Filistin'in Yahudi nüfusunda Aşkenazim baskın duruma gelmiştir.

1950'li yıllardan itibaren gerek geri dönüş yasası ile İsrail'in teşviki gerekse de bu tarihlerde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan dekolonizasyon sürecinden kaynaklı istikrarsızlık bu ülkelerde yaşayan Yahudi-

19 Eliezer Ben-Rafael, Yochanan Peres, *Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded*, (Leiden: Brill, 2005), 108.

lerin – Mizrahim²⁰ - İsrail'e göçünü hızlandırmıştır. Ne var ki yeni gelenler İsrail'e ulaştıklarında, ülkenin kurucu nüfusu Aşkenazim ikircikli bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan Mizrahim demografik soruna bir çözüm olurken öte yandan bu yeni göçmen tipi Aşkenazimin Avrupalı kültürüne ve laik idealine tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır.²¹ Yahudiliğin bu iki büyük grubu İsrail'de kültür, gelenek ve değerler farklılığından kaynaklanan bir varoluş mücadelesine girmiştir. Bu mücadelede Mizrahim marjinalize edilirken, Aşkenazim ayrıcalıklı yerini korumuştur.

1980'li yıllara kadar İsrail nüfusunun yaklaşık yüzde 50'sini oluşturan Mizrahim, Aşkenazimin aksine, etnik kimliğini ve kültürünü geleneğe ve dini ibadetlere bağlı kalmak suretiyle koruyan, geleneksel bir topluluk olarak algılanmıştır.²² İsrail'in kurucu ideolojisiyle paralellik taşımayan bu özelliklerinden ötürü Mizrahim, ülkeye geldiği andan itibaren hem yapısal hem de coğrafi olarak dışlanmış ve zaman içerisinde sistematik olarak ötekileştirilerek merkezden çevreye itilmiştir.

Yapısal açıdan Mizrahim büyük kurumlardaki elit pozisyonlarda hemen hemen görünmez. Mizrahim, toplumu oluşturan bir unsur olarak görülse de sınıfsal olarak Aşkenazime göre alt seviyede olup ekonomik olarak işçi statüsünde bulunur.²³ 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca Aşkenazim ve Mizrahimin yaşadıkları alanlar büyük farklılık göstermiştir. İsrail'in ulus ve devlet inşası sürecinde mekânın da sosyal olarak yeniden inşa edildiği görülür. Mekân, sosyal üretimi ve sosyal algıları şekillendirdiği gibi, toplumun tabakalaşmasına ve bölünmesine giden yolu hazırlar.²⁴ Bu bağlamda

20 Mizrahi topluluk, içerisinde birbirinden farklı kültürlere ait gruplarla beraber yaşayarak kültürel açıdan zenginleşmiş olan Yahudileri barındırmaktadır. Her ne kadar İsrail resmi söyleminde Mizrahim yekpare bir etnik grup olarak yer alsada bu topluluk Fas, Yemen, Irak, İran gibi Akdeniz, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Orta ve Güney Afrika'dan ve İspanya'dan gelen Sefaradlar olmak üzere farklı coğrafyalardan Yahudileri kapsayan kültürel açıdan zengin bir toplumsal gruptur.

21 Veronique Poirier, Askénazes et Séfarades: Une Etude Comparée de Leurs Relations en France et en Israel, 1950-1990, (Paris: Les Editions du CERF, 1998), 46.

22 Eliezer Ben-Rafael and Yochanan Peres, Is Israel One?: Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded, (Leiden: Brill, 2005), 109.

23 Nissim Mizrahi and Hanna Herzog, "Participatory Destigmatization Strategies among Palestinian Citizens, Ethiopian Jews and Mizrahi Jews in Israel," Ethnic and Racial Studies 35, no. 3, (2012): 421.

24 Oren Yiftachel, "Nation-building and the Division of Space: Ashkenazi Domination in the Israeli 'Ethnocracy,'" Nationalism and Ethnic Politics 4, no. 3, (1998): 38.

Mizrahimin yaşam alanı üç coğrafi lokasyonla sınırlandırılmıştır. Büyük şehirlerin periferisindeki (çevresindeki) yoğun bir nüfusun meskûn olduğu gelişmemiş mahalleler (Kudüs'te Pisgat Ze'ev, Holon'da Kiryat Yitzhak Rabin, Birşebâ'da Ramot ve Ramot Bet gibi); sınır bölgelerinde inşa edilmiş göçmen *moşav*'ları (Shoham, Gan Yavne, Yavne ve Rosh Ha'ayim gibi) ve kalkınma şehirleri²⁵ (periferi/iskâna açılmış alanlar- development towns) 2009 yılı itibariyle nüfusu 2,921,000²⁶ olan Mizrahimin coğrafi olarak dağıldığı alanlardır.²⁷

Mizrahimin sınır bölgelerinde yerleştirilmesi politikasının bir kontrol stratejisi olmakla birlikte iki yönlü bir fonksiyonu da vardır. Mizrahi grupların olabildiğince periferiye yerleştirilerek İsrail'in iktidar alanından uzaklaştırılması ve bu grupların Araplara ait olan topraklara ve köylere yerleştirilerek yeni bir gerçeklik yaratılması hedeflenmiştir.²⁸

1950'li yıllardan itibaren İsrail toplumu Mizrahimin Aşkenazim tarafından marjinalize edilmesi üzerine kurulu bir etnik-sınıfsal güç ilişkileri ile karakterize edilmiştir. Bu bağlamda masseden Aşkenazim ve massedilen Mizrahim arasındaki sorunlu ilişki ağı beş alanda inşa edilmiştir. Ekonomik alanda, İsrail kasten 'etnik ekonomi' modeli uygulayarak eğitilmiş ve Batılı sınıf ile 'Batı aydınlanmasından nasibini almamış' eğitimsiz Mizrahi işçi sınıfı arasında ayırım gözetmiştir. Coğrafi olarak, toplumsal yelpazede daha düşük bir pozisyonda kalmasını pekiştirecek bir şekilde Mizrahimi periferiye yerleştirerek, Aşkenazim ve Mizrahim arasındaki tecridi somutlaştırmıştır. Siyaset alanında, işveren-çalışan ilişkilerinin hâkim olduğu bir siyasi kültür alanı yaratarak, Mizrahi reyini kararların Aşkenaz elit tarafından alındığı bir sosyal yapının beslenmesinde kullanmıştır. Eğitim alanın-

25 Kalkınma şehirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oren Yiftachel, "Ethnocracy and Its Discontents: Minorities, Protests and the Israeli Polity," *Critical Inquiry* 26, no. 4, (2000): 750-754.

26 Israel Central Bureau of Statistics, "Statistical Abstract of Israel, Table 2.24 – Jews by Country of Origin and Age," (2009), www.cbc.gov.il.

27 Uri Cohen, Nissim Leon, "The New Mizrahi Middle Class: Ethnic Mobility and Class Integration in Israel," *Journal of Israeli History* 2, no. 1, (2008): 53-54. Mekânın sosyal inşası üç aşamada gerçekleşmiştir. İsrail'in sınır bölgelerine yerleşimler 1949-52 yıllarında 85 kibbutzim ve 158 moşavim inşası; 1950-1960'lı yıllarda 27 kalkınma şehri ile 56 moşavim inşası ve son olarak 1970'li yılların sonunda 'özel yerleşimlerin (yeşuvim kehilatiyim)' inşası ile Mizrahimin İsrail'e yerleşim stratejisi tamamlanmıştır. Yiftachel, "Nation-building," 44-46.

28 Yiftachel, "Nation-building," 41.

da, ise devlet aygıtı okullarda iki yol izleyerek Aşkenazi elitin akademik eğitime yöneleceği normal bir sistem ile Mizrahimin işçi sınıfı hayatına uygun olarak eğitim görebileceği mesleki okulları kurumsallaştırmıştır. Son olarak kültürel alanda, devlet Mizrahi kültürünü folklorik olarak etiketleyerek, medya aracılığıyla aşağı bir kültür olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur.²⁹

Birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan bu iki grubun ilişkileri kutuplaşmayla neticelenmiş, eğitim ve istihdam gibi alanlardaki etnik eşitsizlik, Mizrahimin mahrumiyetine neden olmuştur.³⁰ Siyonist inşa süreci ve Aşkenazimin kültürel hegemonyası altında Mizrahim kendisini yabancılaşmış ve ayrımcılığa uğramış bir durumda bulmuş; Aşkenazim tarafından geri kalmış, ziyadesiyle 'Araplaşmış' ve Yahudiliğini kaybetmiş bir grup olarak görülmüştür.³¹ Aşkenazi elitin Mizrahimi kurucu unsura asimile etmeyi hedefleyen bu 'kültürel katliamı'³² tepkisiz kalmamıştır. Mizrahimin bu mahrumiyeti kendisini 1960 yılında Hayfa'nın Mizrahimin yaşadığı Vadi Salib bölgesindeki ayaklanma ve 1970 yılında ortaya çıkan Kara Panterler hareketi ile dışa vurmuştur. Bu hareketlenme Mizrahi topluluğundan kanaat önderlerinin kamusal alanda yaptıkları sözlü protestolar aracılığıyla seslerini duyurmaları ile devam etmiştir.³³

1977 yılında İsrail siyasetinde Mizrahimin desteklediği Likud'un genel seçimlerden galip çıkarak İşçi Partisi'nin İsrail siyasetindeki hegemonyasına son verdiği dramatik değişiklik sayesinde Mizrahim 1960 yılından itibaren yapmakta olduğu gösterilerin ve kamusal siyasi tartışmaların neticesini almıştır. Likud iktidarı sayesinde Doğu Yahudilerinin elit pozisyonlarda görünmeye başlamasıyla yeni bir Mizrahi orta sınıfı doğmuştur. Bugün kendisini temel sosyal haklardan mahrum bırakılmış kitlenin savunucusu olarak gören ve etnik, dini ve sınıfsal olarak ötekileştirilmiş kitlelerden oy

29 Uri Cohen and Nissim Leon, "The New Mizrahi Middle Class: Ethnic Mobility and Class Integration in Israel." *Journal of Israeli History* 27, no. 1 (2008): 58-59.

30 Sami Shalom Chetrit, "Mizrahi Politics in Israel: Between Integration and Alternative," *Journal of Palestine Studies*, (2000): 62.

31 Bkz. Ella Shohat, "Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of Its Jewish Victims," *Social Text* 19/20, (1988).

32 Shohat, "Sephardim in Israel," 32.

33 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 118-119.

toplayan³⁴ Şas partisi aracılığıyla siyasi arenada boy gösteren Mizrahim, Knesset'te temsil edilmekte, kabinede ve orduda yüksek pozisyonlarda yer alabilmekte ve eşitsizliklere son vermek için çalışmaktadır.

4.2. Bir Entegrasyon Sorunu Olarak İsrail'in 'Rus Sokağı'

SSCB'nin dağılması ile birlikte İsrail yeni bir göç dalgası ile daha karşı karşıya kalmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren Rusça konuşan Yahudilerin göç merkezlerinden en büyüğü İsrail olmuştur. İsrail Göç Bakanlığı'nın verilerine göre 1989'dan itibaren İsrail'e 900,000'in üzerinde Rus göç etmiştir ve bu büyük göç dalgası İsrail'in nüfusunu % 18 oranında arttırdığı gibi, Rusça konuşan İsrail vatandaşlarının sayısı 1,000,000'a ulaşmıştır.³⁵ İsrail'e yapılan göçler arasındaki en büyük dalga Rusya'dan gelmiştir ve bugün her altı İsrail vatandaşından biri Rusça konuşuyor olması³⁶ göçün boyutlarını daha anlaşılır kılmaktadır. Rusya Yahudilerinin bu göçünün İsrail'in toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde dikkate değer etkileri olmuştur. Bu göçmenler Mizrahim ile aynı kaderi paylaşmamakla birlikte, İsrail toplumunda bir katman oluşturmuşlardır. İçine geldikleri topluma asimile olmaktan ziyade Rusça konuşan ayrı bir topluluk olarak kalmışlardır.

Mizrahimden farklı olarak Rus Yahudilerin geldikleri ülkenin bir süre boyunca dünyanın süper güçlerinden bir olması, onlara bir değer katmıştır. SSCB'de orta sınıfa mensup olan ve genellikle doktor, bilim insanı, öğretmen, mühendis gibi mesleklere sahip olan Rus Yahudileri İsrail'e geldiklerinde eğitim açısından ülkenin genel nüfusunun çok üstündeydiler. Bu açıdan ülkenin kurucu unsuru Aşkenazim tarafından Batılı değerlere bir tehdit olarak algılanmadıklarından Mizrahim gibi marjinalize edilmediler.

Rusya'da buldukları süre içerisinde bir din olarak Yahudilikten ve öngördüğü günlük ibadetlerden uzak oldukları için Rus Yahudileri Aşkenazi elitin laik değerlerin korunması hususundaki hassasiyetine de bir tehlike

34 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 121-122.

35 Larissa Remennick, "Transnational Community in the Making: Russian Jewish Immigrants of the 1990s in Israel" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28, no. 3, (2002): 517-518.

36 Olga Gershenson, "Is Israel part of Russia? Immigrants on Russian and Israeli screens," *Israel Affairs* 17, no. 1, (2011): 164.

arz etmemişlerdir. Öyle ki, 2003 yılındaki bir istatistiğe göre Rus Yahudilerinin yaklaşık yüzde 25'i Yahudiliğin dini kriterlerini karşılamamaktadır³⁷ ancak gene de İsrail vatandaşlığına kabul edilmişlerdir. Yoğun asimilasyon ve topluluk dışı evlilikler neticesinde Rus göçmenlerin üçte biri ya kısmen Yahudi'dir ya da Yahudilikle bir bağı yoktur. Öte yandan SSCB'de yıllarca süren ateist telkin sonucunda da %90'ı dinsiz olan Rus Yahudileri için Yahudi kimliği sadece etnik açıdan bir anlam ifade eder.³⁸

Rus Yahudilerinin üç farklı sosyalleşme biçimi vardır. Asimilasyon eğilimleri, topluma kısmî katılım ve toplumdaki kendilerini ayırıştırma.³⁹ Geldikleri ülkedeki durumlarına göre İsrail'de kendilerini daha düşük bir tabakada bulmaları onları ya topluma entegre olmak için kanallar aramaya ya da toplumdaki kendilerini ayırıştırmaya itmiştir. İsrail kurumlarının göçlerle gelen Yahudileri topluma entegre ederek homojen bir yapı oluşturmak ve Yahudiler arasında eşitlik duygusu yaratmak adına sürdürdükleri 'sürgünlerin bir araya getirilmesi (*mizug galiyot*) ve eritme potası (*kur hahituch*) stratejisi⁴⁰ Rus Yahudileri tarafından dirençle karşılanmış; Ruslar topluma entegre olmaktan ziyade izolasyonist (kendini diğer kesimlerden ayıran) temayüller geliştirmiştir. Mesleki açıdan İsrail'de Rusya'da edinmiş oldukları düzeyi yakalayamayan ve İbranice eksikliğinden dolayı nitelikli pozisyonları elde edemeyen Rus göçmenler, İsrail'e gelişlerini hem beyin göçü hem de dezavantajlı durumlarından dolayı beyin israfı olarak nitelmişlerdir.⁴¹ Bu açıdan Rus göçmenler İsraili kimliğini de benimsemeye çalışmakla birlikte, ilk olarak kendilerini Yahudilikle, etnik köken olarak Rusya ile ve son olarak İsrail kimliği ile tanımlarlar.⁴²

Çeşitli kurumları ve medyayı kullanarak İsrail'deki Rusya kökenli Yahudiler kendilerinin eski kültürel ve siyasi kimliklerinin birçok yönünü korumuş ve bunu Sovyet sonrası kültürel ve siyasi oluşumlarla harmanlamayı bilmiştir. Bununla birlikte Rus göçmenler Rusya ile irtibatlarını kesmemiş, aile ziyaretleri, iş seyahatleri ve turistik geziler vasıtasıyla bağlarını

37 Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 132.

38 Remennick, "Transnational Community," 518.

39 Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 134.

40 Yiftachel, "Ethnocracy," 742.

41 Remennick, "Transnational Community," 521.

42 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 146.

korumuştur.⁴³ Netice olarak İsrail'in Rusya kökenli Yahudileri Mizrahim gibi ötekileştirilmemiş olmakla birlikte, kendilerini toplumdan gerek kültürel gerekse de dilsel açılardan tecrit ederek, toplumdaki katmanlaşmaya katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte Rus Yahudileri kendileri için etnisitenin farklı bir kolektif anlam ihtiva ettiğini keşfetmişlerdir. Bir yandan İsrail'in Yahudi toplumunun içerisindeki etnik bölünmeler vasıtasıyla 'Rus-Yahudi' şeklinde tanımlanabilecek bir etnik kimlik inşa etmişler; diğer yandan ise inşa ettikleri bu topluluğun ihtiyaçlarını ve değerlerini formüle ettikleri gibi kendi kurumlarını ve siyasi partilerini kurmuşlardır. Böylelikle, etnisiteyi araçsal ve kullanışlı hale getirmişlerdir.⁴⁴

İsrail'de oy verenlerin yüzde 14'ünü Rus Yahudileri oluşturmaktadır ve 120 sandalyelik Knesset'te 17-18 milletvekili çıkarabildikleri anlamına gelir. Rus Yahudileri Likud gibi merkez sağ ya da İşçi partisi gibi sol partilerden ziyade oyunu Rusya kökenli Yahudilerin partilerinden yana kullanır. Buna göre genel olarak siyasi yelpazenin sağında mevzilenmiş olan Yisrael B'aliya (İsrail'e Göç), Yisrael Beiteinu (Evimiz İsrail) adlı partileri desteklemektedir. Solda konumlanmış olan ha-Behira ha-Democratit (Demokratik Seçim) partisi ise en az oyu almaktadır.⁴⁵

4.3. İsrail Kimliğinin Irk Sorunu: Etiyopyalı Yahudiler

Siyonizmin modern, Batılı ve seküler bir devlet vücuda getirme ideali-ne, İsrail toplumunun heterojen yapısı meydan okumuştur. Köken olarak Avrupalı olmayan, Batılı değerler yerine Doğu toplumlarının kültürü ile harmanlanmış, Arapça konuşan Mizrahimin kültürel meydan okumasının yanında, İsrail'in kurucu eliti Etiyopyalı Yahudiler vasıtasıyla ırk sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Etiyopyalı Yahudiler İsrail toplumunda Yahudiler arasındaki etnik tabakalaşmanın bir diğer katmanını teşkil etmektedir. Bu grup 1973 yılından itibaren İsrail'e gelmiştir.

43 Julia Lerner, "Russians in Israel as a Post-Soviet Subject: Implementing the Civilizational Repertoire," *Israel Affairs* 17, no. 1, (2011): 21-22.

44 Lerner, "Russians in Israel," 30.

45 İsrail'in siyasi yelpazenin sağında konumlanmış ve seçimlerde başarılı olarak Knesset'e girmeyi hatta bakanlık elde etmeyi başarmış Rusya kökenli partilerinin incelemesi için bkz. Vladimir Ze'ev Khanin, "The Israel Beiteinu (Israel Our Home) Party between the Mainstream and 'Russian' Community Politics," *Israel Affairs* 16, no. 1, (2010): 105-123; Vladimir Ze'ev Khanin, "Russian-Jewish Political experience in Israel: Patterns, Elites and Movements," *Israel Affairs* 17, no. 1, (2011): 58-62.

Eski Ahit'e referansla Etiyopyalıların Yahudiliği kanıtlanmış ve Yahudi göçmenler olarak geri dönüş yasasına göre değerlendirilerek ülkeye kabul edilmişlerdir. Bugün yaklaşık 120,000 civarında Etiyopyalı Yahudi İsrail'de yaşamaktadır.⁴⁶ Her ne kadar Etiyopyalılar İsrail milli-dini kolektivitesinin bir parçası olarak kabul edilmiş olsalar da gündelik pratiklerde ayrımcılığa uğradıkları ve Mizrahim gibi marjinalize edildikleri bir gerçektir.⁴⁷ Kendilerini *Beta Israel* (*İsrail'in Evi*) olarak tanımlayan bu grup ayrıca Falaşalar olarak bilinmekte olup, günümüzde Falaşa nitelemesini aşağılayıcı bir tabir addettiklerinden dolayı kullanmayı tercih etmemektedir. Etiyopyalı Yahudiler İsrail'in en alt tabakasını oluşturmakta, genel olarak düşük statüdeki işlerde istihdam edilmektedir. İsrail'in Yahudi topluluğunun en büyük problemlerinden birini oluşturan *Beta Israel* toplumun en eğitimsiz kesimi olarak konumlanmaktadır.

Etiyopyalı Yahudilerin kökeni tartışmalıdır. Akademik görüşe göre bir grup olarak belirginleşmesi 14. yüzyıla kadar giden *Beta Israel* Etiyopya toplumunun bir parçası olagelmıştır.⁴⁸ İsrail'deki popüler versiyon ise *Beta Israel*'i Kûş⁴⁹ ırmağı boyunca konumlanmış bir Yahudi kabile olarak kabul eder. Her ne kadar ritüel ve inanç şekli olarak farklı olsa da Beta Israel otantik olarak Yahudi kabul edildiğinden İsrail'e göç edebilirler.⁵⁰

Nüfusu 125,500 olan ve İsrail'deki toplam Yahudi nüfusunun %2,15'ini oluşturan⁵¹ *Beta Israel*, Rus Yahudileri ve Aşkenazim tarafından küçük görülme, ayrımcılığa uğramakta ve her fırsatta aşağılanmayı hissetmektedir. Kendileri gibi göçmen bir grup olan Rus Yahudilerinin daha avantajlı oldukları ve kurucu elitin onların topluma kaynaşmaları hususunda daha

46 Mizrachi and Herzog, "Participatory Destigmatization," 420.

47 Don Seeman, *One People, One Blood: Ethiopian-Israelis and the Return to Judaism*, (New Jersey: Rutgers University Press, 2009), 107.

48 Beta Israel'in kökenlerinin Yahudilik açısından tarihî bir incelemesi için bkz. Abebe Zegeye, "The Construction of the Beta Israel Identity," *Social Identities* 10, no. 5, (2004): 589-618.

49 Kûş, Kitab-ı Mukaddes'te Sefanya 3:10'da ırmak adı olarak; Yaratılış 10:6'da Nuh'un oğlu Ham'ın oğlunun ismi olarak geçer. Sefanya 3:10 "Dağılmış olan, bana tapan halkım, Kûş ırmaklarının ötesinden bana sunular getirecek." Yaratılış 10:6 "Ham'ın oğulları Kûş, Misrayim, Pût ve Kenan."

50 Malka Shabtay, "RaGap: Music and Identity among Young Ethiopians in Israel," *Critical Arts* 17, no. 1-2, (2003): 93-94.

51 Israel Central Bureau of Statistics, "The Ethiopian Community in Israel," (2012), www.cbs.gov.il.

istekli olduğu ancak söz konusu Etiyopyalı Yahudiler olunca İsrail demografisine katkı yapmalarından başka bir beklenti olmadığı aşikârdır.⁵²

Beta Israel İsrail’de iki toplumsal problemle karşı karşıyadır. Bunlar dinî ve ırkî hususları kapsar. Etiyopya Yahudiliğini sorgulanır hale getiren İsrail’deki bazı dini kurumlar onda otantik Yahudiliğin emarelerini bulmakta zorlanır.⁵³ Bu yüzden dini otorite *Beta Israel*’e, Ortodoks Yahudiliğin ritüellerinin öğrenilerek resmi ihtidadan sonra Yahudi statüsü verilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bir diğer problem ise ten rengi ile ilgilidir. İsrail’de Etiyopyalı Yahudiler siyahiler olarak adlandırılır. Ne var ki Etiyopya’da daha açık tenli olanlar kızıl, köleler siyah olarak betimlenmektedir. Buna rağmen İsrail’de siyah/beyaz dikotomisi söz konusu olduğunda, siyahlık düşük statü için bir mecaz olarak kullanımdadır.⁵⁴ Bu açıdan *Beta Israel* Aşkenazimin gözünde siyah kölelerle aynı statüye düşmekte ve kendisini aşağılanmış hissetmektedir.⁵⁵

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu’ya bir dönem Etiyopyalı göçmenler hususunda danışmanlık yapmış olan Daniel Fekado’nun ifadeleri Beta Israel’in İsrail toplumu nezdindeki durumunu gözler önüne serer: “Etiyopyalı gençler, kurucu elit gözünde Arapların yerini aldıkları hissiyatına düşmüştür. Çünkü bu eğitimsiz kitlenin siyahların istihdam edildiği işlerde (*avodot shechorot*) çalışmaktan başka çaresi yoktur,” zira bu işler aynı zamanda Arapların çalıştırıldığı işler (*avodah aravit*) olarak nitelendirilir.⁵⁶

Etiyopyalı Yahudiler Netanya, Hadera, Rehovot, Birşebâ ve Aşdod gibi kent merkezlerinde; bir kısmı ise periferideki küçük kasabalarda yaşamaktadır.⁵⁷ Etiyopyalıların hem coğrafi dağılımı hem de onlara yönelik

52 Rusyalı ve Etiyopyalı göçmenlerin İsrail toplumundaki pozisyonlarının ve her iki grubun kolektif kimlik algılarının, ekonomik statülerinin, eğitim durumunun, toplumla bütünleşme süreçlerinin karşılaştırmalı analizi ve tartışması için bkz. Karin Amit, “Social Integration and Identity of Immigrants from Western Countries, the FSU and Ethiopia in Israel,” *Ethnic and Racial Studies* 35, no. 7, (2012): 1287-1310.

53 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 152.

54 Steven Kaplan, “Black and White, Blue and White and Beyond the Pale: Ethiopian Jews and the Discourse of Colour in Israel,” *Jewish Culture and History* 5, no. 1, (2002): 55.

55 Shabtay, “RaGap,” 96.

56 Kaplan, “Black and White,” 55, 61.

57 Shira Offer, “The Ethiopian Community in Israel: Segregation and the Creation of a Racial Cleavage,” *Ethnic and Racial Studies* 30, no. 3, (2007): 464.

iskân politikaları kurumsal-mekânsal tecridin varlığını gözler önüne serer. Rusya'dan göçen Yahudilerden farklı olarak, Etiyopyalı Yahudiler ülkeye ilk geldiklerinde hibeler verilerek doğrudan bir bütünleşme politikası güdülmemiş, bunun aksine göçmenlerin ihtiyaçlarının hükümet tarafından karşılandığı *katılma merkezlerinde* (absorbition centers) bir süre bekletilmiş, daha sonra hükümetin gösterdiği bölgelerde – genellikle periferi- yerleşmek üzere kendilerine konut kredileri verilmiştir.⁵⁸ Hükümet diğer göçmenlerin *katılma merkezlerinde* altı aya kadar kalmalarını düzenlerken; Etiyopyalılar söz konusu olunca bu süreyi bir yıla uzatmıştır. Ancak birçok Etiyopyalı göçmen zaman içerisinde bu merkezlerin yarı-kalıcı oturanı haline gelmiştir.⁵⁹ Merkezlerin Etiyopyalılar için giderek iskân haline gelmesi neticesinde hükümet buraları Etiyopyalılar için kalıcı yaşam alanları haline getirmiş, bu da yoksulluk sınırı altında yaşayan Etiyopyalıların belli bölgelerde konsantrasyonuna yol açmıştır. Son tahlilde İsrail'de toplumun en alt seviyesindeki Etiyopyalıların yaşadığı mini gettolar ortaya çıkmıştır.⁶⁰

Sonuç olarak İsrail'e göç etmeden önce kendilerini siyah olarak nitelendirmeyen Etiyoplalılar, İsrail toplumu ile karşı karşıya geldiklerinde siyah olarak tanımlanmaya başlamışlardır. Bu durum *Beta Israel*'in toplumsal kimlik oluşturma sürecini etkilemiş, Etiyopyalı göçmenler arasında ırk bilinci yoğunlaşmış ve ırksal ayrımcılık retoriğini toplumla yaşadıkları sorunların açıklamasında kullanmaya başlamışlardır. Gerek mekânsal gerekse de sosyal tecrit, Etiyopyalıların toplumun geri kalan kısmından giderek yabancılaşması ve ırkî olarak marjinalize olması ile sonuçlanmıştır.⁶¹

5. Yaşam Tarzı Mücadelesi: Dünyevi mi Uhrevi mi?

Yahudi kimliği Siyonizm ile birlikte toprağa bağlı bir kimlik haline gelmiştir⁶² ve İsrail'in kurulmasından sonra ulus-inşası çabası altında yeni bir

58 Fred A. Lazin, "The Housing Policies for Ethiopian Immigrants in Israel: Spatial Segregation, Economic Feasibility and Political Acceptability," *Nationalism and Ethnic Politics* 3, no. 4, (1997): 40.

59 Lazin, "The Housing Policies," 48.

60 Lazin, "The Housing Policies," 49-50.

61 Offer, "The Ethiopian Community," 466-467.

62 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 29.

kimlik olarak sunulan İsrail kimliği, Yahudi kimliği ile karşı karşıya gelerek, bir toplumsal gerilim yaratmıştır. Siyonist projenin bir ürünü olan İsrail toplumunun bileşenlerinden biri laikliktir. Kurucular ‘sürgünleri bir araya toplarken’, kültürel birliği sağlanmış örnek bir toplum meydana getirmeyi amaçlamışlardır. Bu proje Yahudiliğin etik değerlerini de barındırmayı hedeflemekle birlikte, modern, geleneksel olmayan bir toplum hayal etmiştir. Ne var ki, İsrail toplumunun Yahudi kesimin üzerinde birleştiği ortak unsur Yahudiliktir ve Yahudilik dinin ve halkın bir araya gelmesi ile oluşur. Din Yahudilikten ayrı düşünülemez.

Bugün etnik açıdan kırılmalar yaşayan İsrail toplumu, dindarlık ve sekülerlik arasındaki gerginliğe de sahne olmaktadır. Bir yanda modern Batılı değerlerin empoze edildiği, seküler bir yaşam tarzının teşvik edildiği bir strateji, diğer yanda geleneksel, dini bütün bir yaşam süren Yahudilerin devletin *halakhaya* (Yahudi şeriatı) göre yönetilmesi gerektiği şeklindeki düşünceleri sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatın her aşamasında dindar gruplar ile seküler grupları karşı karşıya getirmektedir. Hal böyleyken, İsrail’de Batılı anlamda keskin bir dindar – seküler kutuplaşmanın olduğunu söylemek doğru olmaz zira Yahudilik kimliğinin bir parçasıdır. Bu açıdan bakıldığında İsrail toplumundaki dindar – seküler ayrışmayı dört kategoride ele almak daha doğru bir inceleme yapılmasını sağlar. Buna göre dindar – seküler yelpazesinde İsraili Yahudiler dindar olmayan (non-religious), geleneksel, dindar (Ortodoks) ve ultra-Ortodoks olarak kümelendirilir.

Ben-Rafael ve Peres dindar olmayan grupların tamamen seküler olmadığını çünkü çok az sayıda Yahudi’nin dinin tüm normlarına mukavemet ettiğini öne sürer. Dindar olmayanlar da Yahudi geleneğine uygun olarak bebeklerini sünnet ettirmekte ve Şabbat’ın resmi tatil günü olmasına muhalefet etmemektedir. Bu yüzden Ben-Rafael ve Peres laik ya da seküler terimlerinin yerine dindar olmayan nitelendirmesini tercih etmişlerdir.⁶³ Bu bağlamda dindar olmayanlar herhangi bir dinî geleneği bir ibadet olarak değil, kolektif kimliğin bir parçası şeklinde kültürel bir norm olarak gören kişilerdir.⁶⁴ İsraili Yahudilerin bazıları kendilerini ne seküler ne de dindar olarak görürler, bu kişiler gelenekseller olarak kategorize edilmiştir. Buna göre gelenekseller, Yahudi perhiz kurallarına (*kaşrut*) uymak, Roş Haşana

63 Bu noktadan sonra kullanılacak olan seküler terimi bu bağlamıyla anlaşılmalıdır.

64 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 64.

ve Yom Kippur gibi günlerde sinagoga gitmek ve Hanuka'yı kutlamak gibi Yahudiliğin bazı geleneklerine uyan şahıslardır. Geleneksel Yahudiler böylelikle toplumsal kültürel devamlılığa atfettikleri önemi göstermiş olurlar.

Dindar (Ortodoks) olarak kategorize edilen Yahudiler ise *Halakhaya* ve Talmudik Yasalara bağlı olan, hayatını buna göre düzenleyen kişilerdir. Dindarlar Yahudiliğe uygun yaşamakla birlikte mesleki hayatta, tüketim biçimlerinde ve eğitim söz konusu olduğunda moderniteyle iç içedirler. Dindar – seküler yelpazenin bir diğer ucunda yer alan ultra-Ortodoks Yahudiler (Haredi, çğ. Haredim) ise kendilerini ve hayatlarını dinî emirlere ve Tevrat, Talmud ve diğer dinî metinleri çalışmaya adanmış kişilerdir.⁶⁵ İsrail'deki Haredi gruplar Aşkenazi ve Mizrahi olarak ayrılmıştır ve her iki grup da siyasi olarak farklı partilerle temsil edilmektedir. Dindar – seküler gruplaşmanın etnik dağılımına bakıldığında seküler grup çoğunlukla Aşkenazi, geleneksel grup Mizrahi olarak şekillenmekte; dindar grup tüm etnik unsuru (Aşkenazim, Mizrahim, Rus Yahudileri ve Beta Israel) kapsarken, Haredim esasen Aşkenazimden meydana gelmektedir.

Dindar – seküler bağlamda en büyük gerginlik yelpazenin iki ucunda bulunan seküler grup ile Haredim arasında vuku bulmaktadır. Haredim Yahudiliğe vurgu yaparken, Aşkenazi elit, modern, Batılı ve seküler İsrail kimliğini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Her iki grup da yaşam tarzları açısından birbirinden tehdit algılamaktadır. Haredim seküler anlayışın Yahudiliğe zarar verdiğini ve onu yok etme tehlikesi olduğunu öne sürerken; Aşkenaz elit ise Haredimin etkinliğinin ve gücünün her geçen gün artması ile paralel bir şekilde söz sahibi hale gelmesinin seküler yaşam tarzını ve ülkenin kurucu değerlerini tehlikeye attığını iddia etmektedir.

Sosyolog Baruch Kimmerling Yahudi kimliği ve İsraili kimliği arasındaki otantiklik mücadelesinin İsrail toplumunda *kulturkampf* oluşumuna yol açtığını dile getirmiştir. Buna göre bir toplumda bulunan iki veya daha fazla kültür grubu, kendi oyun kurallarının ve ideolojilerinin dayatılması vasıtasıyla, devlette siyasi ve kültürel açıdan, baskın olma mücadelesine girdiğinde *kulturkampf* ortaya çıkar. İsrail'de ultra-Ortodoksi bir karşı-kültür olarak Siyonist kimlik inşasının karşısında güçlü bir pozisyon elde ederek *kulturkampf* mücadelesine giren yegâne kültür grubu olmuştur.⁶⁶

65 Ben-Rafael and Peres, *Is Israel One?*, 65-66.

66 Baruch Kimmerling, "Between Hegemony and Dormant Kulturkampf in Israel," in *In Search of Identity: Jewish Aspects in Israeli Culture*, ed., Dan Urian and Efraim Karsh (London: Frank Cass, 1999), 49-50.

Bugün Haredimin İsrail’de edinmiş olduğu gücün temellerini, devlet kurulurken David Ben-Gurion’un Haredi toplulukla 1947 yılında yapmış olduğu anlaşmada aramak gereklidir. *Statüko anlaşması* adını alan bu düzenlemeye göre, İngiliz Manda yönetimi ve Osmanlılar döneminde olduğu gibi, farklı dindar topluluklara kendi yasal sistemleri içerisinde işlemesi özgürlüğü tanınmıştır. Bununla birlikte, bu anlaşma kurulacak olan devlette dinî vurgunun yapılmasını garantilediği gibi dinî mahkemelerin evlenme, boşanma ve miras gibi hususlarda yetkili olmasına olanak sağlamış ve dinî açıdan kutsal kabul edilen Şabbat gününün resmi tatil günü olarak belirlenmesini ve kamu kurumlarında Yahudi diyet kurallarının (*kaşrut*) uygulanmasını sağlamıştır.⁶⁷

Ortodoks ve ultra-Ortodoks dinî eğitim-öğretim sistemlerine otonomi tanıyan bu anlaşma, Tora çalışan Haredi öğrencilerin (yeşiva çalışmaları) askerden muaf tutulmasını ve devletten sosyal yardım alınmasını da düzenlemiştir.⁶⁸ David Ben-Gurion’un böyle bir muafiyet hakkını tanımamasının altında yatan neden soykırım (*Şoa*) sırasında birçok Tevrat âlimi öldüğü için, bu ilmin yeniden diriltilmesini sağlamaktır.⁶⁹ Ne var ki, nüfusu yıllar geçtikçe artan Haredi topluluğunda erkek olanların birçoğunun yeşiva öğrencisi olması devletin sırtında bir yük haline geldiği gibi, Haredimin bu ayrıcalıklı statüsü özellikle seküler kesimde rahatsızlık uyandırmış ve tepkilere neden olmuştur. Öte yandan, hayatı boyunca çalışmaksızın, devletten alınan yardımla geçinen Haredim arasında, kadınların da çalışmasına izin verilmediği için, yoksulluk oranı bir hayli yüksektir.⁷⁰

Haredi kesim, özellikle Mizrahi gruplar, zaman içerisinde siyaseten güçlenmişlerdir. Hükümetleri koalisyonların oluşturduğu İsrail’de ultra-Ortodoks partiler olmaksızın hükümet kurmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bunda nüfus yoğunluğu bakımından Aşkenazim ile hemen hemen aynı orana yaklaşmış olan Mizrahi grupların oy potansiyelinin oldukça yüksek

67 Sharon Weinblum, “Religion in the Israeli Parliament: A Typology,” *Religion, State & Society*, 42, no.2-3, (2014): 283.

68 David Lehmann, “Israel: State Management of Religion or Religious Management of the State?,” *Citizenship Studies* 16, no.8, (2012): 1030.

69 Nancy J. Davis ve Robert V. Robinson, *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah*, çev. Hasan Şen, Balım Sultan Yetgin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 136.

70 Isi Liebler, “Candidly Speaking: Haredim and the State: A Possible Turning Point,” *The Jerusalem Post*, 6 Ocak 2015, www.jpost.com.

olmasının payı vardır. İsrail kurulduğundan beri ultra-Ortodoks Aşkenazim Agudat Israel (İsrail Birliği) ve Degel Hatora adlı partilere oy vermiştir. Mizrahimin de bu partileri seçimlerde desteklediği görülmekle birlikte 1983 yılında *Halakha*'yı İsrail'de yegâne kanun haline getirmek amacıyla kurulan Şas partisi (Seferad Tevrat Muhafızları) iktidarı belirleyen konumda olan en büyük dinî parti haline gelmiştir.⁷¹ Şas sadece Haredimi değil, İsrail toplumunda sosyo-ekonomik ve siyasi olarak Rus Yahudileri ile Aşkenazim karşısında mahrumiyet ve ikinci sınıf vatandaşlık hissiyatı yaşayan tüm Mizrahimin temsilcisi olmuştur.⁷² Weissbrod, Şas aktivistlerinin yoksul Mizrahi mahallerinde gönüllü çalışarak yetişkinlere dinî eğitim ve çocuklara ücretsiz ya da düşük ücretli dinî eğitim vermelerinin ve ihtiyaç sahipleri için kalacak yerin dışında yiyecek de tedarik etmelerinin Şas'ın güçlenmesinde etkisi olduğunu altını çizer.⁷³

Şas gibi devletin *Halakha*'ya göre yönetilmesi gerektiğini savunan etnik – dinî bir partinin gücü toplumun seküler kesimlerinde endişe yaratmıştır. Bu endişe gerek siyaset arenasında gerekse de toplum içerisinde gündelik yaşamda dinî aktörlerin İsrail devletinin liberal ve seküler karakterine büyük tehdit olarak sunulmasına yol açmış ve toplumsal ayrışmayı körüklemiştir. İsrail milli kimliğinin seküler ve liberal varyantı ile yüksek oranda dinselleşmiş bir forma bürünmüş olan bir kimlik anlayışı arasındaki *kulturkampf* mücadelesi “gasp etme/ele geçirme tezi” etrafında şekillenmiştir.⁷⁴ Özellikle Şas'ın el-Hama'ayan isimli sosyal yardım ve eğitim ağı ile bu ağlar aracılığıyla oluşturmuş olduğu cemaatvâri yapılanma, birçok araştırmacı tarafından İsrail'de ‘vekil devlet’, ‘devlet içinde devlet’ yapılanması şeklinde ifade bulmuştur.⁷⁵

71 Lilly Weissbrod, “Shas: An Ethnic Religious Party,” *Israel Affairs* 9, (2003): 80.

72 Şas'ın seçmen kitlesinin incelemesi için bkz. Etta Bick, “The Shas Phenomenon and Religious Parties in 1999 Elections,” *Israel Affairs* 7, (2001): 55-100. Şas için ayrıca bkz. David Lehmann, Batia Siebzehner, *Remaking Israeli Judaism: The Challenge of Shas*, (London: Hurst, 2006); David Lehmann and Batia Siebzehner, “Self-Exclusion as A Strategy of Inclusion: The Case of Shas,” *Citizenship Studies* 12, no. 3, (2008): 233-247; Gershon Shafir and Yoav Peled, *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 213-230.

73 Weissbrod, “Shas,” 83.

74 Claudia Baumgart-Osche, “Opposed or Intertwined? Religious and Secular Conceptions of National Identity in Israel and the Israeli-Palestinian Conflict,” *Politics, Religion & Ideology* 15, no. 3, (2014): 405-409.

75 Davis Robinson, *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah*, 146.

6. Sonuç

Görüldüğü gibi İsrail’de din hem otorite kaynağı hem de kimliğin bir bileşeni ve bir değerler sisteminin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Statüko anlaşmasının yürürlükte olması ile birlikte ultra-Ortodoks kesimin dinin yorumu ve uygulanması hakkında elde ettiği tekel İsrail devletini Siyonistlerin ummuş olduğu gibi seküler değil, daha çok bir din devleti haline dönüştürmüştür. Şabbat’a uymanın kamusal alanda dayatılarak cumartesi günleri mağazaların kapalı olması, ulaşımın bazı bölgelerde hiç yapılmazken, belirli yerlerde sınırlı hale getirilmesi, *kaşrutun* sıkı bir biçimde uygulanmasının çiftçiler, üreticiler ve ihracatçılar ve hatta reklamcılar üzerinde yarattığı etkiler seküler kesiminden tepki toplayan ve devletin kuşatılmış olduğu hissiyatını uyandıran unsurlardır.⁷⁶

Bu açıdan istemedikleri bir yaşam tarzı içinde hapsedildiğini düşünen seküler kesimlerin dindar kesimle çatışması kaçınılmaz olmuştur. Bugün *kulturkampf* mücadelesinde Haredim önde görünmektedir. “İsraililer kaybetti lâkin Yahudiler kazandı” şeklindeki aforizma seküler Yahudiler arasında sıklıkla dile getirilmekte ve bu kesimin devletin siyasi yapısının ultra-Ortodoksi tarafından manipüle edilmesine duyulan kızgınlığı betimlemektedir.⁷⁷

İsrail’de etnik grup-içi ayrışma hatları hem sosyo-kültürel hem de dindar-seküler bağlamda keskindir ve etkileri ekonomiden siyasete, kültürel mevzulardan eğitime kadar her alanda hissedilmektedir. Bu açıdan yüzyıllar boyunca dünyaya yayılmış olan Yahudilerin bir araya getirilerek bir potada eritilmesi bir ideal olarak kalmıştır. Kurucu Aşkenaz elitin karşısında kültürel açıdan aşağılanan ve toplumun dışına itilerek ekonomik açıdan gelişemeyen Mizrahim ve *Beta Israel* ile ülkeden umduğunu bulamamış olan Rus Yahudileri arasındaki görünmeyen çizgiler, İsrail’in “devletin içinde ama geniş ölçüde merkezi hükümetin kontrolünün dışında derebeyliklerin var olmasına izin veren” bir “yerleşim bölgeleri topluluğu” (society of enclaves) olduğu sonucuna götürmüştür.⁷⁸

76 Weinblum, “Religion,” 285-286.

77 Clive Jones and Emma C. Murphy, *Israel: Challenges to Identity, Democracy and the State*, (London: Routledge, 2002), 39.

78 Lehmann and Siebzeher, *Remaking Israeli Judaism: The Challenge of Shas*, 4-5.

Kaynakça

Allport, Gordon W. *The Nature of Prejudice*. Reading MA: Addison-Wesley Publishing, 1954.

Amit, Karin. "Social Integration and Identity of Immigrants from Western Countries, the FSU and Ethiopia in Israel." *Ethnic and Racial Studies* 35, no. 7, (2012): 1287-1310.

Baumgart-Osche Claudia, "Opposed or Intertwined? Religious and Secular Conceptions of National Identity in Israel and the Israeli-Palestinian Conflict," *Politics, Religion & Ideology* 15, no. 3, (2014): 401-20.

Ben-Rafael, Eliezer ve Peres, Yochanan. *Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded*. Leiden: Brill, 2005.

Bick, Etta. "The Shas Phenomenon and Religious Parties in 1999 Elections." *Israel Affairs* 7, (2001): 55-100.

Chetrit Shalom, Sami. "Mizrahi Politics in Israel: Between Integration and Alternative," *Journal of Palestine Studies*, (2000): 51-65.

Cohen, Uri, Leon, Nissim. "The New Mizrahi Middle Class: Ethnic Mobility and Class Integration in Israel." *Journal of Israeli History* 27, no. 1 (2008): 51-64.

Davis, Nancy J. ve Robinson, Robert V. *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah*. Çev. Hasan Şen, Balım Sultan Yetgin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Friesel, Evyatar. "Zionism and Jewish Nationalism: An Inquiry into Ideological Relationship." *Journal of Israeli History* 25, no. 2, (2006): 285-312.

Gershenson, Olga. "Is Israel part of Russia? Immigrants on Russian and Israeli screens." *Israel Affairs* 17, no. 1, (2011): 164-176.

Gleason, Philip. "Identifying Identity: A Semantic History." *The Journal of American History* 69, no. 4 (1983): 910-931.

Hall, Stuart. "Kimliğe İhtiyaç Duyan Kim?." Fırat Mollaer (ed.), *Kimlik Politikaları: Özdeşlik, Tanınma ve Farklılık*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2014.

Israel Central Bureau of Statistics, "The Ethiopian Community in Israel," (2012), www.cbs.gov.il.

Israel Central Bureau of Statistics, "Statistical Abstract of Israel, Table 2.24 – Jews by Country of Origin and Age," (2009), www.cbc.gov.il.

Johnson, Paul. *A History of the Jews*. New York: Harper&Perennial, 1988.

Jones, Clive. "Ideo-theology: Dissonance and Discourse in the State of Israel." *Israel Affairs* 2, no. 3-4, (1997): 28-46.

Jones, Clive and Murphy, Emma C. *Israel: Challenges to Identity, Democracy and the State*. London: Routledge, 2002.

Kaplan, Steven. "Black and White, Blue and White and Beyond the Pale: Ethiopian Jews and the Discourse of Colour in Israel," *Jewish Culture and History* 5, no. 1, (2002): 51-68.

Kimmerling, Baruch "Between Hegemony and Dormant Kulturkampf in Israel." In *In Search of Identity: Jewish Aspects in Israeli Culture*. ed. Dan Urian, Efraim Karsh. London: Frank Cass, 1999.

Korostelina, Karina V. *Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics and Implications*. New York: Palgrave MacMillan, 2007.

Lazin, Fred A. "The Housing Policies for Ethiopian Immigrants in Israel: Spatial Segregation, Economic Feasibility and Political Acceptability," *Nationalism and Ethnic Politics* 3, no. 4, (1997): 39-68.

Lehmann David. "Israel: State Management of Religion or Religious Management of the State?," *Citizenship Studies* 16, no. 8 (2012): 1029-43.

Lehmann, David and Siebzehner, Batia. "Self-Exclusion as A Strategy of Inclusion: The Case of Shas," *Citizenship Studies* 12, no. 3 (2008): 233-47.

Lehmann David, Siebzehner Batia. *Remaking Israeli Judaism: The Challenge of Shas*, London: Hurst, 2006.

Leibowitz, Yeshayahu. *Peuple, Terre, Etat*. Paris: Plon, 1995.

Lerner, Julia. "Russians in Israel as a Post-Soviet Subject: Implementing the Civilizational Repertoire." *Israel Affairs* 17, no. 1 (2011): 21-37.

Liebler, Isi. "Candidly Speaking: Haredim and the State: A Possible Turning Point." *The Jerusalem Post*, 6 Ocak 2015, www.jpost.com.

Mizrachi, Nissim and Herzog, Hanna. "Participatory Destigmatization Strategies among Palestinian Citizens, Ethiopian Jews and Mizrahi Jews in Israel." *Ethnic and Racial Studies* 35, no. 3 (2012): 418-35.

Offer, Shira. "The Ethiopian Community in Israel: Segregation and the Creation of a Racial Cleavage." *Ethnic and Racial Studies* 30, no. 3 (2007): 461-80.

Parekh, Bhikhu. "Logic of Identity." *Politics, Philosophy, Economics* 8, no. 3 (2009): 267-284.

Poirier, Veronique Askénazes et Séfarades: Une Etude Comparée de Leurs Relations en France et en Israel, 1950-1990. Paris: Les Editions du CERF, 1998.

Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, Çev. Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Remennick, Larissa. "Transnational Community in the Making: Russian Jewish Immigrants of the 1990s in Israel." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28, no. 3 (2002): 515-30.

Rouhana, Nadim N. *Palestinian Citizens in an Ethnic State: Identities in Conflict*. New Haven: Yale University Press, 1997.

Seeman, Don. *One People, One Blood: Ethiopian-Israelis and the Return to Judaism*. New Jersey: Rutgers University Press, 2009.

Shabtay, Malka. "RaGap: Music and Identity among Young Ethiopians in Israel." *Critical Arts* 17, no. 1-2, (2003): 93-105.

Shafir, Gershon, Peled Yoav. *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Shohat, Ella. "Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of Its Jewish Victims." *Social Text* 19/20, (1988): 1-35.

Taylor, Charles. "The Diological Self." *Rethinking Knowledge: Reflections Across the Disciplines*. Ed. Robert E. Goodman, Walter R. Fisher. Albany: State University of New York Press, 1995.

Weinblum, Sharon. "Religion in the Israeli Parliament: A Typology." *Religion, State & Society* 42, no. 2-3 (2014): 283-98.

Weir, Allison. "Who Are We? Modern Identities between Taylor and Foucault." *Philosophy & Social Criticism* 35, no. 5, (2009): 533-553.

Weissbrod Lilly. "Shas: An Ethnic Religious Party." *Israel Affairs* 9, no. 4 (2003): 79-104.

Yehoshua, Avraham B. "I am an Israeli." *Mifgash –Liqa: The Hebrew-Arab Cultural Forum* (1987).

Yiftachel, Oren. "Ethnocracy and Its Discontents: Minorities, Protests and the Israeli Polity." *Critical Inquiry* 26, no. 4 (2000): 725-56.

Yiftachel, Oren. "Nation-building and the Division of Space: Ashkenazi Domination in the Israeli Ethnocracy" *Nationalism and Ethnic Politics* 4, no. 3 (1998): 33-58.

Zegeye, Abebe. "The Construction of the Beta Israel Identity," *Social Identities* 10, no. 5, (2004): 589-618.

Ze'ev Khanin, Vladimir. "The Israel Beiteinu (Israel Our Home) Party between the Mainstream and 'Russian' Community Politics," *Israel Affairs* 16, no. 1 (2010): 105-23.

Ze'ev Khanin, Vladimir. "Russian-Jewish Political experience in Israel: Patterns, Elites and Movements." *Israel Affairs* 17, no. 1 (2011): 55-71.

Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut

Alptuğ Kuduoglu*

Öz

Camp David süreciyle birlikte ABD ile Mısır arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Bu yakınlaşmanın kritik boyutlarından birisi askeri boyuttur. Askeri alanda Mısır ordusu ABD'yle silah antlaşmaları, ortak tatbikatlar, maddi yardımlar, ortak operasyonlar, istihbarat çalışmaları gibi birçok farklı konuda iş birliği gerçekleştirmiştir. Böylece ABD bölgesel politikalarında iş birliği içerisinde çalışabileceği bir ordu kazanmayı hedeflemiştir. Bu çalışma içerisinde Camp David Süreci sonrası dönemde Mısır ile ABD arasındaki ilişkinin askeri boyutu incelenmiştir. ABD ve Mısır tarafından imzalanan silah antlaşmalarının içeriklerine ve maliyetlerine dair bilgilere yer verilmiştir. ABD'nin Mısır'a askeri alanda gerçekleştirdiği mali yardımlardan söz edilmiştir. ABD-Mısır arasındaki ortak çalışmalar ve operasyonlar üzerinde durulmuştur. Böylece, ABD-Mısır arasındaki yakınlaşmanın askeri yönünü yansıtmak amaçlanmıştır. 2011-2013 yıllarında yaşanan siyasi olayları daha iyi kavramak adına iki ülke arasındaki bu yakınlaşmayı anlamak faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Mısır, Ordu, Silah Antlaşmaları, Camp David Süreci

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, alptug.kuduoglu@gmail.com

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 5, No: 1, pp. 101-137
Received: 08.02.2018
Accepted: 26.05.2018
DOI: 10.26513/toed.392075

U.S-Egypt Rapprochement After Camp David: Military Dimension

Alptuğ Kuduoglu*

Abstract

A rapprochement between U.S and Egypt has started with the Process of Camp David. One of the critical aspects of this rapprochement is military dimension. In military area, Egyptian Army has realized cooperation with United States on many different topics such as arms sales, joint exercises, financial aids, joint operations, investigation practices. So, U.S has aimed to provide an army that work with itself in cooperation for its regional policies. In this work, military dimension of relationship between United States and Egypt after the term of Camp David Process has been examined. It has been given placed to data on contents and costs of arms agreements that has been signed by United States and Egypt. The economic aids in military area that the United States has performed to Egypt has been mentioned. It has been emphasized the works and operations between U.S-Egypt. Thus, it has been intended to reflect the military aspect of rapprochement between U.S-Egypt. To understand better the happening political events in years of 2011-2013, it would be utilized to understand of this rapprochement between two countries.

Keywords: United States, Egypt, Army, Arms Sale Agreements, Camp David Process

* PhD Student, Marmara University, Institute Research of Middle East and Islamic Countries, alptug.kuduoglu@gmail.com

1. Giriş

Ortadoğu'da devlet yapılarını anlayabilmek ve devletlerarası ilişkileri kavrayabilmek için dikkatle incelenmesi gereken konulardan birisi askeri-güvenlik konusudur. Ortadoğu devletlerinin birçoğunda ordu rejim yapısı içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu nedenle askeri alanda yaşanan gelişmeler siyasi alanı da doğrudan etkilemektedir. Özellikle Batılı devletler silah antlaşmaları, askeri yardımlar, ortak askeri çalışmalar, eğitim çalışmaları gibi birtakım adımlar atarak Ortadoğu ülkeleri ile askeri alanda ilişkiler geliştirmektedirler. Askeri alanda kurdukları yakınlık siyasette de bir yakınlık kurulmasına vesile olmaktadır. ABD bu alanda öne çıkan ülkelerden birisidir.

Ordunun rejim yapısı içerisinde merkezde olduğu Ortadoğu ülkelerinden birisi Mısır'dır. 1952 Devrimi sonrası Mısır Nasır liderliğinde ordu merkezli bir rejim inşa etmiştir. Askerler birçok alanda etkin olmuşlardır. Mısır bu dönemde dış politikada Batı karşıtı bir çizgi takip etmiştir. Askeri alandaki ihtiyaçları karşılamak adına da bu çerçevede hareket edilmiştir. Mısır'ın lideri Nasır 1970 yılında hayatını kaybettikten sonra ise Enver Sedat onun yerini almıştır. Sedat döneminin Mısır tarihi açısından kritik bir dönem olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde özellikle dış politikada önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Nasır'ın izlediği çizgi terk edilmiş, ABD ile Mısır adım adım birbirine yaklaşmıştır. 1970'lerin sonlarında Camp David Süreci ile birlikte başlayan iki ülke arasındaki yakınlaşma her geçen yıl daha da kuvvetlenmiş, Mısır ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birisi haline gelmiştir. Bugün iki devlet arasında birçok farklı alanda iş birliği söz konusudur. Askeri alan bu alanlar içerisinde belki de en önemlisidir. ABD Mısır siyasetinde kritik bir konumda olan ordu ile ilişkilerini kuvvetlendirerek Ortadoğu'daki bölgesel politikalarını başarıya ulaştırmaya çalışmaktadır. Bir başka ifadeyle; ABD Mısır ordusunu desteklemekte, Mısır ordusu da ABD'nin bölgesel politikalarında ihtiyaç duyduğu anda kendisine gerekli yardımı yapmaktadır. Bu bazen doğrudan ABD operasyonlarına dâhil olmak şeklinde, bazen ise lojistik destek vermek ya da askeri tesisleri kullanıma açmak gibi yöntemler vasıtasıyla yapılmaktadır. Kısacası karşılıklı bir iş birliği ve uyum söz konusudur. Bu iş birliği ve uyumun merkezinde de ABD'nin Mısır'a yapmış olduğu askeri yardımlar bulunmaktadır.

ABD'nin Mısır ordusu ile kurduğu sıkı bağlar 2010 yılındaki Arap Devrimleri sürecinde de gündeme getirilmiştir. Mubarek'in devrilmesi sürecinde ordunun pozisyonunun belirlenmesinde ABD'nin rolünün olup olmadığı, Mursi'ye yönelik gerçekleştirilen 2013 yılındaki Sisi Darbesi'nde ABD-Mısır ordusu bağlantısının etkili olup olmadığı kamuoyunda tartişılmıştır. Bütün bu tartişmaları daha iyi anlayabilmek adına Mısır ordusu ile ABD arasındaki ilişkiyi irdelemek oldukça önemlidir. Bu alışmada Camp David sonrası başlayan ABD-Mısır yakınlaşması kapsamında askeri alandaki ilişkiler ele alınmaktadır. Silah antlaşmaları, askeri yardımlar, ortak çalışmalar gibi iki ülke arasında askeri alanda yapılan girişimlerden söz edilmektedir. Öncelikle Enver Sedat ve Hsn Mubarek dönemlerine değinilmektedir. Bu dönemlerde gerçekleştirilen iş birlikleri üzerinde durmak ve bu sayede 2010 yılı sonrası süreçte yaşanan gelişmelere işık tutmak amaçlanmaktadır. Mısır ordusu bu dönemlerde ABD'ye Ortadoğu'daki operasyonlarında katkıda bulunmuştur. Daha sonraki bölümde 2011-2013 yılları arasındaki Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin geçici iktidarı ve seçim sonrası Mursi iktidarı dönemine geçilmektedir. Çalışmanın sonunda ise Sisi dönemi üzerinde durulmaktadır.

2. Sedat Dönemi: Camp David'e Giden Yol

1970 yılında Mısır devletinin başına geçen Sedat en başta i siyasetteki yerini sağlamlaştırmak adına çalışmalar yapmıştır. 1971 yılında muhaliflerini tasfiye ettikten sonra dış politikaya yönelmiştir. İsrail ile devam eden savaşın Mısır ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisini bilen Sedat, ABD ile yakınlaşarak diplomatik bir çözüm bulmayı hedeflemiştir. SSCB'den uzaklaşma amaçıyla 1972 yılında Mısır'daki yaklaşık 20.000 Sovyet danışmanı ülkeden gönderme kararı almıştır.¹ Ancak Sedat'ın bu hamlesi ABD tarafında karşılık bulmamıştır. Bunun zerine Sedat "sınırlı bir savaş" şeklinde adlandırılabilir bir plana yönelmiştir. İsrail ile savaşarak ABD'yi meseleye dâhil etmeyi ve soruna kalıcı bir çözüm bulmayı amaçlamıştır.²

1 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 416-417.

2 A. Lutfi al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 131-132.

Mısır ve Suriye aralarında anlaşarak 1973 yılında İsrail'e saldırıyı başlatmışlardır. Yahudilerin kutsal günü Yom Kippur'a rastlayan günde başlatılan saldırı ilk aşamada çok etkili olmuştur. Mısır ve Suriye orduları savaşta önemli başarılar kazanmış, İsrail ordusu büyük kayıplar vermiştir. Ancak daha sonra ABD'nin yardımıyla İsrail toparlanmış ve Suriye ile Mısır'ı geri püskürtmüştür. Savaşın sonunda İsrail galip ayrılrsa da Mısır ve Suriye'nin askeri başarıları önemlidir. Öte yandan, Sedat savaşın sonunda amacına ulaşmıştır. Mısır yıllar sonra ABD ile diplomatik temas kurmayı başarmıştır. ABD Dış İşleri Bakanı Kissenger'ın çabalarıyla İsrail Sina I ve Sina II antlaşmalarını imzalayarak işgal ettiği Sina Yarımadası'ndan çekilmiştir. 1975 yılına gelindiğinde Mısır buradaki alanları kontrol altına almış, kentleri yeniden inşa etmeye ve nüfuslandırmaya başlamıştır.³ ABD bu çalışmalar için Mısır'a ekonomik yardımlarda bulunmuştur. 1976 yılına gelindiğinde yapılan ekonomik yardım miktarı 750 milyon dolara ulaşmıştır.⁴

1973 Savaşı sonrası kurulan temaslar ve imzalanan antlaşmalar Camp David'e giden sürecin ilk adımları olarak görülebilir. Çünkü bu tarihten sonra Mısır, ABD ile yakınlaşmak ve ülkenin yörüngesini Batı'ya çevirmek adına çabalarını arttırmıştır. "İnfitah" adı verilen ekonomik liberalleşme programını yürürlüğe koymuştur. Nasır'ın Sosyalist ekonomi düşüncesinden uzaklaşmıştır. Ancak bu durum sübvansiyonların da kaldırılmasıyla Mısır halkının ekonomik sıkıntılarının çoğalmasına ve halkın isyan etmesine neden olmuştur. Bu aşamada Sedat sorunları çözebilmek umuduyla İsrail ile barış için bir adım daha atmıştır. 1977 yılında Kudüs'e ziyarette bulunarak İsrail Parlamentosu'nda bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁵

Sedat'ın konuşmasının ardından Mısır ve İsrail arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Görüşmelere diğer Arap ülkeleri de dâhil edilmek istenmiş, ancak Arap ülkeleri buna yanaşmamıştır. Ekim 1978'de ABD'de Başkan Carter arabuluculuğunda bir araya gelen Mısır ve İsrail liderleri yaklaşık iki hafta süren görüşmeler sonucunda Camp David Antlaşmalarını imzalamışlardır. Bu antlaşmalar Ortadoğu Barış Çerçevesi ve İsrail-Mısır Barış Çerçevesi olmak üzere iki sözleşmeden oluşmaktadır. İsrail-Mısır Barış Çerçevesi'ne göre iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşecek, Sina tama-

3 Peter Mansfield, Ortadoğu Tarihi, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 414-418.

4 Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, 419.

5 Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, 421-422.

men Mısır'ın egemenliğine verilecekti. Bu sözleşmeye uygun olarak 1979 yılında İsrail-Mısır Barış Antlaşması imzalandı ve 1980'de karşılıklı büyükelçiler atandı. 1982 yılında ise İsrail Sina'dan tamamen çekilerek bölgeyi Mısır'ın egemenliğine bıraktı. Böylece İsrail-Mısır ilişkileri normalleşme içerisine girdi. Filistin meselesi ile ilgili olan diğer sözleşme Ortadoğu Barış Çerçevesi ise çok daha karışık ve belirsizdi. Bu sebepten dolayı bu sözleşme başarılı olamadı.⁶

3. Sedat Dönemi: Camp David Sonrası ABD-Mısır

Camp David sonrasında ABD ve Mısır arasındaki yakınlaşma giderek artmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, askeri, ticari vb. birçok alanda bu yakınlaşmanın yansımaları olmuştur. Bu alanlar içerisinde askeri alan en önemlilerinden birisidir. Antlaşmanın ardından ABD ve Mısır üst düzey askeri yetkilileri arasında silahlanma konusunda bir taslak hazırlanması amacıyla görüşmeler başlatılmıştır.⁷

Mısır lideri Sedat ABD ile askeri alanda temas kurarak üç temel hedefe ulaşmayı istemiştir. Birincisi, Mısır'ın ABD'nin Ortadoğu stratejisi içerisinde merkezi bir konumda olduğunu Batı yanlısı Arap rejimlerine göstermektir. İkincisi, Sovyet yardımlarından yoksun kalan Mısır ordusunu ABD askeri yardımlarıyla memnun etmektir. Sedat bu sayede prestijini arttırmayı amaçlamıştır. Üçüncüsü ise, ABD'nin gözünde Mısır'ın önemli bir stratejik varlık olduğunu ispat etmektir.⁸ Diğer yandan, ABD'nin meseleye yaklaşımına da değinmek gerekmektedir. ABD bu askeri yardımların hem nitelik hem de nicelik olarak Mısır'ı memnun etmesini ancak aynı zamanda İsrail'i de endişelendirmemesini hedeflemiştir. Bu nedenle, ABD'nin Mısır'a askeri yardımı Mısırlı liderleri tatmin edici düzeyde olmuş, ancak Mısır'ın İsrail'e karşı üstünlük kurabileceği düzeye de çıkmamıştır. ABD her daim bu dengeyi gözetmeyi bilmiştir.⁹

6 Mansfield, Ortadoğu Tarihi, 423-424.

7 Hermann Frederick Eilts, "The United States and Egypt," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed., William B. Quandt, (Washington: Brookings Institutions, 1988), 143.

8 Ali E. Hillal Dessouki, "Egyptian Foreign Policy Since Camp David," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed., William B. Quandt, (Washington, Brookings Institutions, 1988), 106-107.

9 Eilts, *The United States and Egypt*, 143.

ABD ve Mısır'ın askeri alandaki iş birliği Camp David sonrası güçlenmiştir. Güvenlik Yardımı Programı ile birlikte Mısır, ABD'nin askeri yardım yaptığı ülkeler arasında ikinci sıraya yükselmiştir. 1982 yılına gelindiğinde Mısır'a dışarıdan yapılan askeri alandaki satışlar 900 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Mısır'a verilebilecek askeri alandaki kredi miktarı 6 milyar dolar seviyesine çıkartılmıştır. Bunun dışında, ABD Mısır ordusuna askeri alanda teknik yardım da yapmaya başlamıştır. Çeşitli silah sistemleri ve programları kapsamında ABD'li bir grup uzman Mısır ordusuna eğitim ve destek vermek üzere gönderilmiştir. Bunlardan birisi olan F4 uçakları ile ilgili program¹⁰ kapsamında 240'a yakın ABD'li uzmanın 1981 yılında Mısır'da çalışmalarında bulunduğu ifade edilmiştir. M60¹¹ ve M113¹² araçları ile ilgili ortak eğitim programları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ortak hava savunma araştırmaları, lojistik sorunların giderilmesi adına çalışmalar ve dil eğitimi çalışmaları başlatılmıştır.¹³

Mısır-ABD arasında askeri alandaki ortak çalışmalardan bir diğeri ortak askeri tatbikat ve manevra konusunda olmuştur. 1980 yılında iki ordu Bright Star adı verilen ortak tatbikat çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu askeri tatbikatta ABD Hava Kuvvetleri'ne bağlı iki uçak ve 250 personel Mısır'daki Kina Hava Üssü çevresinde uçuşlar yapmıştır. Daha sonra ABD'nin Rapid Deployment Force¹⁴ (RDF) askeri grubu tatbikata katılmıştır. Bu çalışma RDF'nin (CENTCOM) Ortadoğu çöllerindeki ilk deneyimi olması sebebiyle önemlidir. Bright Star askeri tatbikatları daha sonraki yıllarda da yapılmaya devam etmiştir.¹⁵ Tatbikatlar ABD ve Mısır'ın bölgede yapacağı olası ortak operasyonların başarıya ulaşması adına önemlidir. Nitekim ilerleyen süreçte bu tatbikatların faydası görülmüştür.

10 1980 yılında ABD Mısır'a 35 adet F4 Savaş Uçağı satışı gerçekleştirmiştir. Bununla ilgili kaynak: Frank Barnaby, "A Frangible Peace." *The Bulletin of The Atomic Scientists*, Cilt 36, No 8, (Ekim 1980): 7. <https://doi.org/10.1080/00963402.1980.11458763>.

11 M60: ABD yapımı bir tank.

12 M113: ABD yapımı bir hafif zırhlı personel taşıyıcı araç.

13 Soheir A. Morsy, "U.S Aid to Egypt: An Illustration and Account of U.S. Foreign Assistance Policy," *Arap Studies Quarterly*, Cilt 8, No 4, (Sonbahar 1986): 368.

14 Rapid Deployment Force: Hızlı İntikal Kuvveti ya da Çevik Kuvvet. 1979'da kurulan, 1983'te CENTCOM'a (U.S. Central Command) dönüşen kuvvet.

15 Dessouki, *Egyptian Foreign Policy Since Camp David*, 107.

Sedat Dönemi (1979-1981) ABD'den Mısır'a Silah Transferleri¹⁶

Silah Türü	Silah Modeli	Sipariş Yılı	Sipariş Adet	Teslimat Yılı
Nakliye Uçağı	C-130 H	1977	14	1979-1981
İnsansız Hava Aracı	Ryan-147	1977	12	1978-1979
Hava Arama Radarı	TPS-43	1978	2	1980
BVRAAM ¹⁷	AIM-7E Sparrow	1979	70	1979-1980
SRAAM ¹⁸	AIM-9E Sidewinder	1979	100	1979
SRAAM ¹⁹	AIM-9J/P Sidewinder	1979	250	1980
FGA ²⁰ Uçağı	F-4E Phantom 2	1979	35	1979-1980
APC ²¹	M-113	1979	475	1979-1982
ASM ²²	AGM-65 Maverick	1980	600	1980-1984
Anti-Tank Füze	BGM-71 TOW	1980	1856	1980-1981
ARV ²³	M-578	1980	43	1980-1981
Tank	M-60 A3 Patton 2	1980	244	1981
Tank	M-60 A3 Patton 2	1980	67	1981
ARV	M-88	1980	43	1981-1982
SAM ²⁴	I-HAWK	1979	12	1982-1983
Havan Taşıyıcı	M-106	1979	79	1982
SAM	MIM-23B HAWK	1979	1000	1982-1983
FGA Uçağı	F-16A	1980	41	1982-1984
APC	M-113	1980	570	1982-1983
Tank Yokedici	M-901 ITV	1980	52	1983

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

Askeri alandaki yakınlaşmanın dönemin siyasetine de yansımaları olmuştur. 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve sonrasında atılan adımlar buna örnek olarak verilebilir.

16 Tablo silahların sipariş yılı esas alınarak hazırlanmıştır.

17 BVRAAM (Beyond Visual Range Air-to-Air Missile): Görüş Ötesi Menzilli Havadan Havaya Füze

18 SRAAM (Short Range Air-to-Air Missile): Kısa Menzilli Havadan Havaya Füze

19 SRAAM (Short Range Air-to-Air Missile): Kısa Menzilli Havadan Havaya Füze

20 FGA (Fighter Ground Attack): Karaya Saldırı Savaş Uçağı

21 APC (Armored Personnel Carrier): Zırhlı Personel Taşıyıcı Aracı

22 ASM (Air-to Surface Missile): Havadan Karaya Füze

23 ARV (Armored Vehicle): Zırhlı Araç

24 SAM (Surface to Air Missile): Karadan Havaya Füze

Soğuk Savaş yıllarında yaşanan bu gelişme sonrası ABD Afganistan'ın "SSCB'nin Vietnam'ı" haline gelmesi adına "Yeşil Kuşak Projesi" olarak bilinen projeyi devreye sokmuştur. Bu proje kapsamında İslam'ın "cihat" söylemini ön plana çıkararak ABD Afganistan'daki İslami silahlı gruplara her türlü desteği sağlamış ve SSCB'yi Afganistan'da zor duruma düşürmeyi hedeflemiştir. ABD projeyi yürütürken Pakistan ve Suudi Arabistan başta olmak üzere birçok ülkeden de destek almıştır.²⁵ Mısır da bu ülkelerden birisi olmuştur. ABD politikaları dâhilinde silahlandırılan bu gruplara Mısır ordusu tarafından lojistik destek verilmiştir.²⁶ 1980'li yıllar boyunca devam eden Afganistan'daki mücadelede Mısır Ordusu'nun sağlamış olduğu bu destek ABD politikalarına uygun bir biçimde hareket ettiğine verilebilecek örneklerden bir tanesidir.

Mısır-ABD askeri yakınlaşmasının siyaset sahasındaki bir diğer yansıması İran Rehine Krizi döneminde görülmüştür. 1979 İran Devrimi sonrası ABD diplomatik temsilciliğinin İranlı devrimci gruplar tarafından basılması ve bir grup Amerikan vatandaşının rehin alınması ABD hükümetini zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte ABD rehin alınan vatandaşlarını kurtarmak adına 1980 yılında bir operasyon yapma kararı almıştır. Gerçekleştirilen bu operasyon sırasında Mısır ile askeri yönden iş birliğine gidilmiş, Mısır kendi askeri tesislerini ABD'nin kullanımına açmıştır.²⁷ Her ne kadar operasyon başarısız olsa da, Mısır-ABD yakınlaşmasını öne çıkaran ve Mısır'ın ABD politikalarıyla uyumlu hareket ettiğini gösteren önemli gelişmelerden birisi olarak görülebilir.

ABD'nin Mısır'a yaklaşımında ordu üzerinden bir ilişki geliştirmesinin temel sebebi ordunun rejim içerisindeki merkezi konumudur. Mısır'da ordu yalnızca siyaset ve güvenlik alanında değil, ekonomik alanda da söz sahibidir. Özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren ordunun ekonomik alandaki etkinliği giderek artmıştır. Camp David Antlaşmaları ile birlikte en önemli

25 Mehmet Şahin, "ABD'nin 'Müslüman' Savaşçıları," Akademik Ortadoğu, Cilt 3, Sayı 1, (2008): 44-46.

26 William B. Quandt, *The United States and Egypt: An Essay on Policy for 1990's*, (Washington: Brookings Institutions, 1990), 33.

27 Abdul Monem Said Aly, "Egypt: A Decade After Camp David," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed., William B. Quandt, (Washington: Brookings Institutions, 1988), 65.

dış tehdidin ortadan kalkmasıyla ordunun iç siyasette etkinliğini arttırmaya ve kurumsallaşmaya yöneldiği ifade edilmektedir. İlk olarak 1978 yılında Arap Organizasyonu kuruluşu adı altında savunma sanayi alanında üretim çalışmaları başlatılmıştır.²⁸ Aynı dönemde Sedat'ın liberalleşme programı ile birlikte ordu için ekonomide bir rant kapısı açılmıştır. Mısırlı bazı subaylar ülkeye yatırım yapan yabancı şirketlere danışman olmuş ve böylece ekonomiye etki etme şansı elde etmişlerdir. Diğer yandan, ordu ekonomik alanda birçok sektöre doğrudan girişimci olarak katılmıştır. Mısırlı subaylar aracılığıyla silah üretiminden tarım ve gıda sektörüne, elektronik eşyadan havacılık ve turizme, Petro-kimya endüstrisinden ilaç sanayisine kadar birçok sektörde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1979 yılında kurulan Ulusal Hizmet Projeleri Örgütü ve 1981 yılında kurulan Sivil Projeler Örgütü ordunun ekonomik alandaki etkinliğini arttırmak amacıyla başlatılan girişimlerdir. Bu girişimler ile ordunun ekonomik faaliyetleri elektrik üretimi, su idaresi, yol, köprü, telekomünikasyon gibi altyapı yatırımları dâhil temel kamusal hizmet alanlarına da yayılmıştır. Mübarek döneminde ordunun ekonomik faaliyet alanı daha da genişleme imkânı bulmuştur. Bu süreçte devlet imtiyazlarından ve çeşitli sübvansiyonlardan da yararlanan ordu Mısır içerisinde bir çeşit ticari-iktisadi krallık haline gelmiştir. Vergi muafiyeti, hazineye ödeme yapmadan müsadere etme hakkı, döviz kuru ve tercihli gümrüklerden yararlanma bu devlet imtiyazlarından bazılarıdır. Ordunun en önemli imkânlarından bir diğeri askere alınan erlerin ucuz iş gücü olarak çalıştırılabilmesidir. Erler üç yıllık askerlik süreleri boyunca önce eğitim-öğretim süreçlerinden geçirilmekte, daha sonra da orduya ait fabrikalarda çalıştırılmaktadırlar. Bu durum serbest piyasa içerisinde haksız bir rekabete yol açmakta ve Mısır ekonomisinde özel teşebbüsün gelişmesini önlemektedir. Ordunun yararlandığı devlet imkânlarından bir diğeri askeri bütçe üzerinde etkili bir denetimin yapılamamasıdır. Ordunun yaptığı harcamaların devlet denetiminin dışında bırakılması yolsuzluk ve usulsüzlük şüphelerini de beraberinde getirmektedir.²⁹ Camp David antlaşmaları ile başlayan barış ortamında ordu ülke içerisinde etkinliğini arttırma fırsatı bulmuştur. Özellikle ekonomik alanda etkinliğini arttıran ordu ülke

28 Mohammed Moussa, "Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu," Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset, ed., Veysel Kurt, (İstanbul: Seta Yayınları, 2017), 90.

29 Abdul Rezak Bilgin, Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2014), 109-124.

ekonomisinde başat aktör haline gelmiştir.³⁰ Mısır ordusunun ekonomideki kontrolünün %15-40 aralığında olduğu tahmin edilmektedir.³¹

Rejim içerisinde merkezi bir konuma sahip olan ordu siyasi-idari karar alma mekanizmalarına da tesir etmektedir. Nasır, Sedat ve Mübarek dönemlerinde ordunun bu alanlardaki karar alma süreçlerinde başat rolü olduğu ifade edilmektedir. Değişen şartlara göre bu rol her bir liderin döneminde farklı düzeylerde etkisini göstermiştir.³² Nasır döneminde ordunun hem siyasette hem de bürokraside doğrudan yönetimde ağırlığı söz konusu olmuştur. Kabinede asker kökenli bakanların oranı %65 seviyesine ulaşırken, bürokraside asker kökenli şahıslar çok sayıda pozisyonda görev almışlardır.³³ Asker kökenli isimler Başkanlık, Başbakanlık, Başkan Yardımcılıkları, kritik bazı Bakanlıklar gibi önemli stratejik pozisyonları kontrol etmişlerdir. Diğer yandan bu dönemde Arap Sosyalist Birliği Yürütme Komitesi'nin %56'sı, valilerin %80'inden fazlası asker kökenli olmuştur.³⁴ Doğrudan Mısır Devlet Başkanı'na bağlanan valiler aracılığıyla Nasır iktidarını merkezileştirecek bir yapı oluşturmuştur. Mısır'ı 1960 yılında 26 yerel valilik şeklinde organize etmiştir. Bu yapının yürütücüsü olarak da ordudaki subayları belirlemiştir. Bir başka deyişle, valileri ordudaki subaylar içerisinde seçerek orduya idare mekanizmasında başat bir rol vermiştir.³⁵ Sedat döneminde ise ordunun profesyonel hale geldiği belirtil-

30 Ordunun ekonomide ağırlığının artması bu dönemde belli çevreler tarafından eleştiriyeye tabi tutulmuştur. Örneğin; Müslüman Kardeşler hareketi 80'li yıllarda ordunun bu artan etkisine ve yaşanan yolsuzluklara belli ölçülerde eleştiri getirmiştir. 1987'de kurulan Sosyalist İşçi Partisi ve Liberal Parti ittifakının seçim programı bu açıdan önemlidir. Bu ittifaka kendi ismiyle resmi olarak katılması yasak olan Müslüman Kardeşler hareketi de destek vermiştir. İslami İttifak adıyla bilinen üçlü koalisyonun programında ekonomik yapı eleştiriliyor, yolsuzluklar gündeme getirilerek ekonomi politikalarında reform talep ediliyordu. Ayrıntılar için bakınız: Steven Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, (İstanbul: Hayy Kitap, 2008), 191-197.

31 Sherine Tadros, "Egypt military's economic empire," 16 Şubat 2012, AlJazeera English, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/2012215195912519142>.

32 Edip Asaf Bekaroğlu ve Veysel Kurt, "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2015): 10-11.

33 Bekaroğlu ve Kurt, "Mısır," 12-13.

34 İbrahim A. Karawan, "Egypt," *The Political Role of the Military: An International Handbook*, Ed. Constantine P. Danopoulos ve Cynthia Watson, (Westport: Greenwood Press, 1996), 108.

35 Yezid Sayigh, "Above the State: The Officers Republic in Egypt," *Carnegie Middle East Center*, Ağustos 2012, http://carnegieendowment.org/files/officers_republic1.pdf, 13.

mektedir. Bu dönemde ordunun siyasetteki görünürlüğü azalsa da sistem içerisindeki ağırlığı varlığını sürdürmüştür.³⁶ Üst düzey askerler kabinede ve iktidar partisinin yönetim kurulunda, sayıları sivillerden daha az olsa da yer almaya devam etmiştir.³⁷ Sedat kabinedeki askerlerin oranını azaltarak %13 seviyesine düşürmüştür, 1963 yılında sayıları 24 olan asker kökenli valilerin sayısını 1980 yılında 5'e indirmiştir. Sedat döneminde ordu yu-
karıda söz edilen ekonomik yatırımlara yönelerek bu alanda etkin bir aktör olarak ön plana çıkmıştır.³⁸ Mübarek dönemine bakıldığında da ordunun sistemdeki ağırlığı görülmektedir. Bu dönemde çok sayıda emekli asker devlet bürokrasisinde yüksek pozisyonlara atanmıştır. 2011 yılında ülke-
deki asker kökenli valilerin sayısı 18'e ulaşmıştır. Üstelik bürokrasideki bu pozisyonların kilit noktalarda olduğu ifade edilmektedir. Kızıldeniz'deki limanların müdürleri, Süveyş Kanalı'ndan sorumlu müdür bu kilit nokta-
lara örnek olarak verilebilir.³⁹ Ordu-Siyaset ilişkisini güçlendiren bir diğer unsur da Cumhurbaşkanı'nın niteliğidir. Devrim sonrası yaklaşık bir yıl bu görevi yürüten Mursi dışında Mısır'ın bütün cumhurbaşkanları asker kö-
kenlidir. Her ne kadar belli dönemlerde cumhurbaşkanları ile ordu arasında sorunlar yaşansa da genel itibarıyla iki kurum arasında kritik ve yakın bir iş birliğinin olduğu vurgulanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın kendi içlerinden biri olması askeri kurumun ona güven duymasını sağlamaktadır. Bu yakınlık sayesinde subaylar ihtiyaç duydukları anda cumhurbaşkanı ile doğrudan temas kurarak siyasete etki edebilmektedirler.⁴⁰ Diğer yandan, sıklıkla başvurulana olağanüstü hal uygulaması ile birlikte ülke genelinde askerlerin yetkileri artırılmaktadır. Bu uygulama çerçevesinde sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması "meşrulaştırılmakta" ve terörizm suçlamaları üzerinden sivil muhalefet unsurları -özellikle İslamcılar- bastırılmaktadır. Devlete komplo kurmak vb. suçlarla askeri mahkemelerin sivilleri yargıla-

36 Bekaroğlu ve Kurt, "Mısır," 14.

37 Raymond A. Hinnebusch Jr., *Egyptian Politics Under Sadat*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 131.

38 Bilgin, *Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, 109.

39 Zeinab Abul-Magd, "The Egyptian military in politics and the economy: Recent history and current transition status," *CMI Insight*, Ekim 2013, Sayı 2, <https://www.cmi.no/publications/file/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy.pdf>, 2.

40 Steven Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, (İstanbul: Hayy Kitap, 2008), 181-183; Roger Owen, *State, Power & Politics in The Making of the Modern Middle East*, (Londra ve New York: Routledge, 1992), 204.

ması ordunun içerideki mevcut varlığını kuvvetlendirmektedir. Bir başka deyişle, olağanüstü hal uygulaması ile birlikte askerin yargı üzerinden siyasete etkisi (sivil grupların tasfiyesi vb.) arttırılmaktadır.⁴¹ Ordunun sahip olduğu güçlü nüfuz düşünüldüğünde siyasi iktidarı doğrudan eline alıp almayacağı sorusu önemlidir. Bu hususta yaygın görüş ordunun iktidarı almaya ihtiyacının olmadığı yönündedir. Çünkü hâlihazırda kendisi oradadır ve perde arkasından da olsa siyasi süreçlerde kritik bir role sahiptir. Bölgesel ve uluslararası düzeyde “ülkenin ulusal güvenliği” ve birtakım hedeflerinin belirlenmesi noktasında söz sahibi olduğu belirtilmektedir.⁴²

Bütün bunlar Mısır ordusunun devlet yapısı içerisindeki konumunu görebilmek açısından önemlidir. Bununla birlikte ABD’nin Mısır politikasında neden orduyu merkeze aldığı ve neden ilişkilerin askeri boyutuna özel önem atfettiğini anlamak açısından oldukça kritiktir.

4. Hüsnü Mübarek Dönemi: Silah Alımları, Statü, Ortak Tatbikat ve Operasyonlar

Sedat’ın 1981 yılında ölümünden sonra Hüsnü Mübarek Mısır’ın lideri olmuştur. Sedat döneminin sonlarında başlayan ABD-Mısır yakınlaşması, Mübarek döneminde de devam etmiştir. 2011 Devrimi’ne kadar devam eden 30 yıllık Mübarek iktidarında askeri alanda Mısır giderek ABD’ye bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılığın merkezinde de ordu yer almaktadır. ABD Mısır ile askeri bakımdan sıkı ilişkiler tesis etmeyi ve bu sayede de bölge politikalarında ihtiyaç duyduğu anda uyum içerisinde çalışabileceği bir müttefik ordu kazanmayı hedeflemiştir. Mübarek döneminde de bu amaç çerçevesinde hareket edilmiş ve başarıya ulaşılmıştır.

1980’lerin ortalarından itibaren askeri yardımlar artarak devam etmiştir. Önce F4 daha sonra F16 savaş uçakları Mısır ordusuna verilmiştir. Bunlar dışında tanklar, zırhlı personel taşıyıcı araçları, hava savunma füzeleri, ağır silahlar ile çok sayıda ekipman da teslim edilmiştir. Bu araçların eğitimi konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Bütün bu askeri yardımlar Kahire’deki Amerikan Askeri İş birliği Ofisi tarafından koordine edilmiştir. Ayrıca

41 Cook, Yönetmeden Hükmeden Ordular, 76, 180.

42 Nazih N. Ayubi, *Over-Stating The Arab State: Politics and Society in the Middle East*, (Londra ve New York: I. B. Tauris Publishers, 1995), 261-273.

bu süreçte Mısır ordusundaki subaylardan Mareşal Muhammed Abd al-Halim Abu Ghazalah ön plana çıkmıştır. Daha önce Washington’da Mısır Askeri Ataşesi olarak görev yapan Abu Ghazalah, bu dönemde hükümette görev alarak sürecin yürütülmesine katkıda bulunmuştur. Savunma Bakanı olarak görev yapan Ghazalah’nın ABD ile geçmişten gelen yakınlığı büyük fayda sağlamıştır.⁴³

ABD güvenlik alanında iş birliği içerisinde olduğu ülkeler ile çeşitli programlar kapsamında ortaklık geliştirmiştir. FMS⁴⁴, FMF⁴⁵ ve IMET⁴⁶ programları bu alanda öne çıkan programlar olmuşlardır. Mısır da bu yaklaşma sürecinde bu programlar içerisine dâhil edilmiş, iki ülke arasındaki güvenlik iş birliği bu girişimler aracılığıyla sağlanmıştır. FMS programı savunma silahları satışıyla ilgilenirken, FMF ise askeri alanda verilecek kredi ve hibeler ile ilgilenmiştir. IMET programı ise Mısırlı subay adaylarının ABD’de eğitim alması adına çalışmalar yürütmüştür. IMET kapsamında ABD’ye gönderilen öğrenciler Ulusal Savunma Üniversitesi ve CGSC⁴⁷ gibi önemli askeri merkezlerde eğitim alma imkânına sahip olmuşlardır.⁴⁸ FMF ve IMET yardımları Mısır ile güvenlik iş birliği konusunda en kalıcı ve geniş kaynakları sağlayan programlardır. 1979 yılında hemen Camp David sonrası 1,5 milyar dolar seviyesinde olan FMF, 1981’de 550 milyon dolara düşürülmüştür. Ancak 1987 yılında 1,3 milyar dolar düzeyine sabitlenmiştir. Bu tarihten itibaren her yıl ABD tarafından Mısır’a 1,3 milyar dolarlık yardım FMF kapsamında verilmektedir. Diğer yandan ortalama 1,3 milyon dolar düzeyinde bir yardım da IMET programı kapsamında yapılmaktadır.⁴⁹ FMF programı kapsamında yapılan yardımlar üç farklı kategoride değerlendirilmektedirler. Buradan gelen paranın

43 Eilts, *The United States and Egypt*, 144.

44 FMS: Foreign Military Sales

45 FMF: Foreign Military Financing

46 IMET: International Military Education and Training

47 CGSC: Command and General Staff College

48 Susan S. Vogelsang, “U.S.-Egypt Security Cooperation after Egypt’s January 2011 Revolution,” U.S. Department of State, 2011, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a557655.pdf>, 18-19.

49 Daniel L. Tavana, “U.S. Security Assistance to Egypt: Military Aid and Legislative Conditionality,” (Cenevre Silahlı Kuvvetler Demokratik Kontrol Merkezi-DCAF tarafından düzenlenen konferansta sunulan çalışma, Montrö, 2-4 Nisan 2014), <https://www.observatoire-securite.tn/wp-content/uploads/sites/4/2016/11/Egypt-Civil-Military-Relations-Conference-Paper-Series.pdf>, 6.

yaklaşık %30'u ile yeni silahlar satın alındığı, yaklaşık %15'i ile var olan silahların gelişiminin sağlandığı ve yaklaşık %20'si ile devam eden destek-bakım sözleşmelerine yatırım yapıldığı ifade edilmektedir.⁵⁰

50 Jeremy M. Sharp, "Egypt: January 25 Revolution and Implications for U.S Foreign Policy," CRS Report for Congress, 11 Şubat 2011, http://www.refworld.org/pdfid/4d6_f4dc5c.pdf, 29; Thalif Deen, "Egyptian Army's Firepower Overwhelmingly U.S.-Supplied," IPS Haber Ajansı, 9 Temmuz 2013, <http://www.ipsnews.net/2013/07/egyptian-armys-firepower-overwhelmingly-u-s-supplied/>.

Mübarek Dönemi⁵¹ (1981-2010) ABD'den Mısır'a Silah Transferleri

Silah/Sistem Türü	Silah/Sistem Modeli	Satın Alınan Silah Sayısının Yıllara Göre Dağılımı (Adet)				
		1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2010
Anti-Tank Füzü	BGM-71 TOW	2400	3500	695	2372	8956
Tasviye Hava Aracı	C-130H Hercules	3	3	-	-	3
FGA Uçağı	F-16C	40	47	46	45	-
Tank	M-60A3 Patton-2	442	700	340	34	-
ARV	M-88	201	56	-	-	-
Hava Arama Radarı	TPS-63	50	-	-	-	-
BVRAAM	AIM-7M Sparrow	300	282	-	271	-
SRAAM	AIM-9L/M Sidewinder	750	560	-	314	414
Hafif Helikopter	Hiller-12/OH-23 Raven	20	-	-	-	-
Kendinden İtmeli Top	M-109A1 155mm	164	-	-	-	401
Hafif Zirhlı Mühimmat Tasviye Aracı (ALV)	M-992 FAASV	51	-	-	-	-
ASW Sonar	DE-1167	2	-	-	-	-
Havadan Erken Uyarı ve Kontrol (AEW&C) Aracı	E-2C Hawkeye	5	1	-	-	2
APC	M-113	592	123	166	422	284
Anti-Gemi Füzü	RGM-84 Harpoon	16	58	52	74	-
Devriye Gemisi	Swiftships-93	7	-	-	-	2
Hava Arama Radarı	Trackstar	7	7	-	-	-
SRAAM	AIM-9J/P Sidewinder	5000	-	-	-	-
Mobil SAM Sistemi	M-48 Chaparral	26	25	-	130	-
SAM	MIM-72C Chaparral	450	432	-	1072	-
Hava Arama Radarı	TPS-59	4	9	1	5	-
Sinyal İstihbarat (SIGINT) Hava Aracı	Beech-1900 SIGINT	6	2	-	-	-
FGA Uçağı	F-16A	1	-	-	-	-
APC	M-992 FDCV	72	-	-	-	-
İnsansız Hava Aracı (IHA-UAV)	R4E Skyeve	48	-	-	-	-
IHA	Scarab	52	-	-	-	-
Reconnaissance Kesif Hava Aracı (AV)	Commando Scout	-	112	-	-	-
Gösterişli Radar	TPO-37 Firefinder	-	2	-	-	-
Kendinden İtmeli Top	M-109/SP-122 122mm	-	76	-	48	-
Tank	M-1A1 Abrams	-	524	-	131	350
ASM	AGM-65 Maverick	-	144	354	15	-
Hava Elektro-Optik Sistemi	AAO-14 LANTIRN	-	12	24	-	-
Hava Elektro-Optik Sistemi	AAO-20 Pathfinder	-	12	-	-	-
SAM	MIM-23B HAWK	-	150	-	180	-
Anti-Tank Füzü	AGM-114A Hellfire	-	492	-	927	-
Savaş Helikopteri	AH-64A Apache	-	24	12	25	-
Taşınabilir SAM	FIM-92 Stinger	-	100	-	600	764
Mayına Karşı Onlemler (MCM) Gemisi	Swiftships MCM	-	3	-	-	-
MCM Gemisi	Swiftships RSV	-	2	-	-	-
Turbofan	F110	-	-	8	-	-
FGA Uçağı	F-4E Phantom-2	-	-	1	-	-
Firkateyn	Knox	-	-	2	-	-
ASW Torpido	Mk-46 Mod-5 NEARTIP	-	-	80	150	-
Savaş AC Radarı	AAQ-13 LINTERN	-	-	24	15	-
ASW Helikopter	SH-2G Super Seasprite	-	-	10	-	-
Tank Yokedicci	M-901 ITV	-	-	130	-	-
Hafif Uçak	Commander-114B	-	-	-	6	-
SAM Sistemi	I-14AWK	-	-	-	8	-
Havan Tasviye	M-106	-	-	-	15	-
Uçaksavar	M-167 Vulcan	-	-	-	66	-
AEW Radar	APS-145	-	-	-	5	-
Turbofan	TFE-371	-	-	-	80	-
Mobil AD Sistem	Avenger	-	-	-	25	25
Gösterişli Radar	TPO-36 Firefinder	-	-	-	6	-
Çoklu Fırlatma Roketi (MRL)	M-270 MLRS 227mm	-	-	-	-	38
ARV	M-88A2 Hercules	-	-	-	50	37
Nakliye Helikopteri	CH-47D Chinook	-	-	-	4	-
Dizel Motor	AVDS-1790	-	-	-	30	260
SAM	RIM-66B Standart-1MR	-	-	-	216	22
Firkateyn	Perry	-	-	-	4	-
Yakın Silah Sistemi (CIWS)	Mk-Phalanx	-	-	-	-	4
Hava Arama Radarı	SPS-48E LBR	-	-	-	-	6
AVP	HMMWV ² Up-Armoured	-	-	-	-	100
Anti-Gemi Füzü	RGM-84L Harpoon	-	-	-	-	25
SAM	RIM-116A RAM	-	-	-	-	139
Güdümlü Bomba	Paveway	-	-	-	-	50
Turbofan	TFE-731	-	-	-	-	40
Koruvucu	Swiftship-86	-	-	-	-	6
Mayın Temizleyici	Osprev	-	-	-	-	2
Korvet	Ambassador	-	-	-	-	3
Uçak Kesif Sistemi	DB-110	-	-	-	-	1
FGA Uçağı	F-16 Block-50/52	-	-	-	-	20
ASW Sonar	LFATS	-	-	-	-	2

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

51 Tabloda silah satışları sipariş yılı esas alınarak hazırlanmıştır. Mübarek 2011'in başında iktidardan düştüğü için tablodaki satışlar 2011 yılını içermemektedir.

Dikkatle incelenmesi gereken bir diğer husus ABD’li subaylar ile Mısırlı subaylar aralarındaki iletişimidir. Mısır bir dönem askeri alandaki tedarikinin büyük bir bölümünü SSCB’den sağlamıştır. Bu yıllarda Sovyet Rusya ile kurulan temasın Mısırlı subayların siyasi görüşlerini etkilediği ve orduda Amerikan karşıtlığını güçlendirdiği ifade edilmektedir.⁵² 1980’lerde ise ABD ile ilişkilerin giderek güçlenmesi ve özellikle askeri alanda temasların arttırılmasının ordunun siyasi çizgisinde de bir değişim yarattığı söylenebilir. Bu noktada 1996 yılından itibaren her yıl 600’e yakın Mısırlı subayın ABD’de eğitim almasına dikkat çekmek gerekmektedir. 2013 yılında Mursi’yi deviren darbenin lideri General Sisi de bu subaylar içerisindeydi.⁵³ Yukarıda bahsedilen IMET programı kapsamında yetişen bu subaylar ile birlikte ordudaki ABD etkisinin giderek arttığı ifade edilebilir. Böylece ABD’nin bölge politikalarında uyum içerisinde çalışabileceği bir subay kadrosu oluşturulmuştur.

1988 yılına gelindiğinde ABD yönetimi Mısır konusunda yeni bir hamle daha yapmıştır. Bu yıl içerisinde Mısır’a “Nato-Dışı Müttefik” (Non-NATO Ally) statüsü verilmiştir. Bu sayede iki ülke arasındaki yakınlaşmayı arttırmak ve ilişkileri daha üst seviyeye çıkarmak hedeflenmiştir.⁵⁴ Ayrıca, yukarıda bahsedilen, 1987 yılında mali yardımların 1,3 milyar dolar seviyesine sabitlenmesini de bu noktada hatırlatmak yerinde olacaktır. 1980’lerin sonunda yaşanan bu gelişmeler küresel gelişmelerden ayrı olarak düşünülmemelidir. Soğuk Savaş’ın sonuna gelinirken ABD dikkatini Ortadoğu bölgesine yoğunlaştırmıştır. Bu kapsamda Mısır ile ilişkilerini farklı bir boyuta taşıyarak Ortadoğu politikalarında ordusu güçlü olan önemli bir müttefik kazanmayı amaçladığı ifade edilebilir.

NATO-Dışı müttefik statüsü ile Mısır son teknoloji silahları temin etme imkânını elde etmiştir. Aynı yıl ABD hükümeti Mısır’a 555 adet tank ve 144 adet Maverick adlı havadan-karaya füze satışı yapacağını kongreye bildirmiştir. Bu dönemde ilişkilere gölge düşürecek birtakım hadiseler de yaşanmıştır. Temmuz ayında Amerikan vatandaşı bir Mısırlı ABD füze parçalarını çalmak ve gizlice Mısır’a sokmaya çalışmak ile suçlanarak tu-

52 Quandt, *The United States and Egypt: An Essay on Policy for 1990’s*, 34.

53 Ahmed Shibab Eldin, “Egypt’s American-Made Military: More Mistakes Than Morsi,” *Huffington Post*, https://www.huffingtonpost.com/ahmed-shihabeldin/egypts-americanmade-milit_b_3549340.html.

54 Aly, *Egypt: A Decade After Camp David*, 65.

tuklanmıştır.⁵⁵ 1989 yılında Mısır Devlet Başkanı Mübarek ABD ile yakın ilişkileri olan Savunma Bakanı Ghazalah'yı görevden alarak daha düşük bir pozisyon olan Başkan Yardımcılığı'na atamıştır. Yine 1989 yılında ABD basını Mübarek'i kimyasal silahlar üretmek ile itham eden yayınlar gerçekleştirmiş, Mübarek bu suçlamaları reddetmiştir.⁵⁶ Bu gelişmeler ilişkilere gölge düşürmüştü ancak daha sonraki gelişmeler Mısır-ABD ortaklığını yeniden güçlendirmiştir.

Mübarek döneminde Mısır'ın ve Mısır ordusunun ABD'nin bölge politikalarına uygun hareket ettiğini gösteren en önemli örneklerden birisi Körfez Savaşı'dır. 1990 yılında Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi uluslararası alanda bir krize neden olmuştur. Körfez Krizi olarak da bilinen bu kriz sonrası ABD konuya müdahil olarak Irak'a karşı bir ortak operasyon düzenleme kararı almıştır. Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Umman, Bahreyn, Fas gibi ülkelerin bulunduğu uluslararası koalisyonla Mısır da katılmıştır. Mısır ordusu göndermiş olduğu 35.000 kişilik birliğiyle Çöl Kalkanı ve Çöl Fırtınası operasyonlarına destek veren ülkeler arasında en çok birlik gönderen dördüncü ülke olmuştur. Mısır bunun karşılığını savaşın bitiminde almış ve ülke dış borçlarının 20 milyar dolarlık kısmı silinmiştir.⁵⁷ Krizin ardından ABD ve Mısır ordusu subayları iki ülke arasında gerçekleştirilen Bright Star ortak askeri tatbikatlarının Çöl Fırtınası operasyonunda ordular arasındaki uyumu kolaylaştırdığını vurgulamışlardır. Ayrıca Bright Star ve Çöl Fırtınasının gelecekteki Mısır-ABD ortak girişimleri adına başarılı iki örnek olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁸ Nihayetinde ABD ve Mısır'ın askeri alanda kurmuş olduğu ilişkilerin ABD'nin bölge politikalarının başarıya ulaşması noktasında ciddi katkısının olduğu Körfez Krizi sırasında da görülmüştür.

55 Hadise hakkında o dönem yayınlanan haber için bkz: "U.S. Accuses 2 Egyptian Colonels In Plot to Smuggle Missile Material," New York Times, 25 Haziran 1988, <http://www.nytimes.com/1988/06/25/world/us-accuses-2-egyptian-colonels-in-plot-to-smuggle-missile-material.html?pagewanted=all>.

56 Europa Publications, *The Middle East and North Africa 1997*, (London: Europa Publications, 1997), 383.

57 Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, (New York: Oxford University Press, 2012), 161.

58 Jeremy M. Sharp, "Egypt-United States Relations," CRS Issue Brief for Congress, 15 Haziran 2005, <http://www.au.af.mil/AU/AWC/AWCGATE/crs/ib93087.pdf>, 14.

1996 yılında ABD Savunma Bakanı Mısır'a ziyarette bulunmuş ve burada ABD'nin Mısır'a gelişmiş askeri ekipman yardımı yapacağını ve 21 adet F16 uçağının da bu paket içerisinde yer alacağını duyurmuştur.⁵⁹ İki ülke arasındaki yapılan silah antlaşmalarına bir yenisi daha eklenmiştir. Silah antlaşmaları 1979 yılı öncesi ve sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin askeri yönden ne derece bir değişim yaşadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yukarıdaki tablolarda silah antlaşmalarının içeriğine dair bilgiler verilmiştir. Antlaşmaların toplam maliyetlerine dair bilgiler ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

1950-2009 arası ABD'nin Mısır ile yaptığı silah antlaşmaları maliyeti

	1950- 1969	1970- 1979	1980- 1989	1990- 1999	2000- 2009
Silah Antlaşmaları	0	632 milyon \$	9.9 milyar \$	10.5 milyar \$	12.9 milyar \$
Silah Teslimatı	0	253 milyon \$	4.6 milyar \$	10 milyar \$	12.3 milyar \$

Kaynak: Clayton Thomas, Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S Policy, Congressional Research Service Report, 11 Ekim 2017, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44984.pdf>, 30.

Körfez Krizi döneminde ABD-Mısır ortak tatbikatları iptal edilse de, kriz sonrasında ortak tatbikatlar yeniden başlatılmıştır. 1990'lı yıllardaki Bright Star tatbikatları sırasıyla 1996, 1998, 1999-2000 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında ilk defa Mısır ve ABD dışında başka ülkeler de tatbikata dâhil edilmiştir. Fransa, Birleşik Krallık, Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri ortak tatbikatta yer almıştır. Daha sonraki tatbikatlarda da katılan ülkelerin sayısı giderek artmış, 1999-2000 Bright Star tatbikatı 11 ülkenin katılımıyla 70.000'den fazla askeri birlik tarafından gerçekleştirilerek dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu tatbikat sırasında birçok ülke de gözlemci olarak katılım göstermiştir.⁶⁰ Ardından gerçekleşen 2001 tatbikatına ABD

59 Europa Publications, The Middle East and North Africa 1997, 394.

60 Jonathan Montgomery, "Operation Bright Star: A History of Multinational Forces Cooperation," 20 Eylül 2005, <https://www.dvidshub.net/news/3070/operation-bright-star-history-multinational-forces-cooperation>.

ordusu yaklaşık 23.000 kişilik askeri birlik göndermiştir. 2002 yılı sonrası Irak İşgali ile birlikte başlayan süreçte birkaç yıl iptal edilen tatbikat, 2005 yılında yeniden başlatılmıştır. Ardından 2007 ve 2009 yılında iki kez daha yapılmıştır. 2011 ve 2013 yılları arasında Mısır siyasetinde yaşanan gelişmeler tatbikatın aksamasına neden olmuştur.⁶¹ Bu yıllarda yaşanan devrim ve darbe süreçleri sonrası tatbikat kaldığı yerden devam etmiştir. 8 yıl sonra Bright Star tatbikatı 2017 yılında gerçekleştirilmiştir.⁶²

Mübarek döneminde Bright Star askeri tatbikatı dışında da yapılan başka ortak tatbikatlar bulunmaktadır. Iron Cobra tatbikatı bunlardan bir tanesidir. Özel kuvvetlerin operasyonları konusunda yapılan bu ortak tatbikat 1984 yılında başlamış ve 1998 yılına kadar her yıl icra edilmiştir. Bir diğer ortak tatbikat da Eagle Salute tatbikatıdır. İki ülke donanmasının Kızıldeniz’de ortaklaşa gerçekleştirdiği Eagle Salute ortak deniz tatbikatı 1991’den beri her yıl yapılmıştır. Bir başka ortak tatbikat ise hava kuvvetleri alanında olmuştur. 1997 yılında tek seferlik olmak üzere Eagle Arena adı verilen hava kuvvetleri ortak tatbikatı icra edilmiştir. Bütün bu ortak tatbikatlar içerisinde en kapsamlı ve etkili tatbikat, yukarıda bahsi geçen, 1980’lerde başlayan ve sonrasında da devam eden Bright Star’dır. Çünkü bu tatbikat ile hava, kara ve deniz kuvvetleri ortaklaşa çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca maliyet açısından 12 milyon doları bulan maliyetiyle bu alanda en yüksek maliyetli eylem olduğu belirtilmektedir.⁶³ Bütün bu tatbikatlar olası bir ihtiyaç anında ABD ordusunun birlikte hareket edebileceği Mısır ordusu ile var olan uyumunu arttırmak amacıyla yapılmaktadır. Günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de yaşanan terör saldırısı dünyada şok etkisi yaratmıştır. Mısır Devlet Başkanı Mübarek ABD’deki saldırıyı kınadığını açıklamış, Başkan Bush ve Amerikan halkının yanında olduklarını belirtmiştir.⁶⁴ Terör saldırısından sonra ABD önce Afganistan’ı işgal etmiş, daha

61 Mahmoud Gamal, “Bright Star Exercise: Dimensions and Interpretations,” Egyptian Institute for Political and Strategic Studies, 23 Ağustos 2017, <https://en.eipss-eg.org/bright-star-dimensions-interpretations/>.

62 Khaled Mohamed, “Egypt-U.S. military exercise ‘Bright Star’ to resume,” 6 Eylül 2017, <https://www.egypttoday.com/Article/1/21416/Egypt-U-S-military-exercise-Bright-Star-to-resume>.

63 Vogelsang, “U.S.-Egypt Security Cooperation after Egypt’s January 2011 Revolution,” 33-35.

64 Samer Shehata, “Egypt After 9/11: Perceptions of the United States,” Social Science Research Council, 26 Mart 2004, <http://conconflicts.ssrc.org/archives/mideast/shehata/>.

sonra Irak'a operasyon yapma kararı almıştır. 2003 yılında Irak'a karşı planlanan saldırı Mısır-ABD ilişkilerini tartışmaya açmıştır. Mısır bu savaşa karşı olumsuz bir tutum alarak uyarılarda bulunmuştur. Ancak, savaş sürecinde Türkiye'nin olası Irak Harekâtı için Güneydoğu sınırlarını açmayı kabul etmemesi sonrası Mısır devreye girmiştir. Mısır ABD'ye hava sahasını açmış ve ABD ordusunun Basra Körfezi'ne geçişi konusunda Süveyş Kanalı güzergâhını kullanımına izin vermiştir.⁶⁵ Ayrıca bu süreçte Mısır, ABD ile istihbarat paylaşımı da gerçekleştirmiştir. Mübarek defalarca ABD liderliğindeki koalisiyona destek vermediklerini, askeri çözümü reddettiklerini ve sorunun BM tarafından çözülmesi gerektiğini açıklamıştır.⁶⁶ Buna rağmen Mısır'ın ABD ile iş birliğini sürdürmesi ABD-Mısır ilişkilerinin askeri-güvenlik boyutunu anlamak açısından dikkat çekici olmuştur. Mısır yönetiminin bu dönemde Mısır kamuoyundaki Amerikan karşıtlığının yükselmesini dikkate alarak Irak Operasyonu'na itiraz ettiği söylenebilir.⁶⁷ Söylem ve eylem arasındaki farklılık bu açıdan değerlendirilmelidir.

ABD-Mısır iş birliğinin güvenlik alanındaki diğer boyutu istihbarattır. SSIS (State Security Investigation Service) adlı Mısır istihbarat birimi CIA ile ortak çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar istihbarat değişimi ve eğitimini de içermektedir. 1998 yılına kadar süren bir program kapsamında CIA Mısır Özel Kuvvetleri'ne terörizme karşı mücadele etmesi amacıyla eğitim vermiştir. Diğer yandan, istihbarat söz konusu olduğunda Mübarek döneminde göreve başlayan ve 2011 devrimine kadar görevini sürdüren Ömer Süleyman'dan da bahsetmek gerekmektedir. CIA ile yakın ilişkileri olan Ömer Süleyman liderliğinde birçok ortak istihbarat çalışması gerçekleştirilmiştir.⁶⁸

65 Trudy Kuehner, "The U.S. and Egypt Since the Suez Crisis," Foreign Policy Research Institute, 28 Temmuz 2009, <https://www.fpri.org/article/2009/07/the-u-s-and-egypt-since-the-suez-crisis/>.

66 Michele Black ve Osamah Alhenaki, "Business As Usual: The Egyptian-U.S. Intelligence Relationship," Global Security and Intelligence Studies, Cilt 1, No 1, (Sonbahar 2015): 21-22, <https://digitalcommons.apus.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=gsis>.

67 Samer Shehata'nın bu çalışmada da faydalandığımız makalesi dönemin Mısır kamuoyundaki Amerikan karşıtlığını anlamak açısından önemlidir. Bakınız: Bu çalışmadaki 66.dipnot.

68 Black ve Alhenaki, Business As Usual: The Egyptian-U.S. Intelligence Relationship, 22.

Sonuç olarak Sedat döneminde başlayan askeri-güvenlik alanında ABD-Mısır işbirliği Mübarek döneminde artarak devam etmiştir. 30 yıl süren Mübarek iktidarında Mısır ordusu ABD'den çok sayıda silah ve mali yardım temin etmiştir. Mısırlı subaylar ABD'deki askeri merkezlerde eğitim alma imkanına sahip olmuşlardır. Mısır ve ABD ordusu çok sayıda ortak tatbikat gerçekleştirmiştir. ABD Mısır ordusuna vermiş olduğu desteğin karşılığını almış, Mısır ordusu ABD'nin bölgesel politikalarında kendisine katkı sağlamıştır. Mübarek döneminde iki ülke askeri-güvenlik ilişkilerinin genel itibariyle çok olumlu bir seyir izlediği ifade edilebilir.

5. 2011 Devrimi Sonrası: SKYK ve Mursi Dönemi

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan Arap Devrimleri süreci 2011 yılına gelindiğinde Mısır'da da etkisini hissettirmiştir. Mısır halkının sokaklara dökülmesi ile birlikte Mübarek'in iktidardan çekilmesine kadar devam edecek olan 2011 Mısır Devrimi süreci başlamıştır. Bu süreçte ABD'nin Mısır'a yönelik yaklaşımı oldukça önemlidir. ABD hükümeti protestolar başladıktan üç gün sonra Mısır'a yönelik yaptığı dış yardımları yeniden değerlendireceğini açıklamıştır. Ancak birkaç gün sonra ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton dış yardımların kesilmesi konusunda herhangi bir tartışmanın olmadığını duyurmuştur. ABD hükümeti bu süreçte düzenli ve barışçıl bir geçiş süreci talep etmiş, ancak dış yardımlar konusunda herhangi bir yaptırım kararı almamıştır.⁶⁹

Mısır'da protestoların başarıya ulaşmasında ordunun tutumu belirleyici olmuştur. Başlangıçta tarafsız bir tutum sergileyen ordu, daha sonrasında ise harekete geçmiş ve yayınladığı bildirimler ile Mübarek'in istifasına giden süreci hızlandırmıştır. 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek'in istifası sonrası yeni dönemde Mısır ordusu siyaset sahnesinde ön plana çıkarak Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) aracılığıyla geçiş sürecini yönetmeye başlamıştır. SKYK 6 aylık bir geçiş süreci için olmak kaydıyla siyasi liderliği eline aldığını ve daha sonra bunu demokratik yollarla seçilmiş hükümete devredeceğini duyurmuştur. SKYK'nın tasarrufuyla Yasama ve Şura meclisleri feshedilmiş ve Anayasa askıya alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı yetkilerini SKYK Başkanı General Tantavi'nin yürütmesine, kanun yapma

69 Jeremy M. Sharp, "Egypt: January 25 Revolution and Implications for U.S Foreign Policy," 11-12.

konusunda ise SKYK'nın yetkili olmasına karar verilmiştir. 6 ay süreyle verilen siyasi liderliğe ilişkin bu geçici yetkiler tam 17 ay sonra yeni hükümete devredilmiştir. Ordunun bu süreçte başat bir aktör olarak öne çıkması Mısır devlet yapısı içerisindeki kritik rolünü göstermiş ve devrim sonrası süreçte etkinliğini sürdüreceğinin işaretini vermiştir.⁷⁰

Devrim sonrası Mısır ordusunun devlet yapısı içerisindeki konumunu ve sivil-asker ilişkilerinin yapısını daha iyi anlamak adına 2012 Anayasasına değinmek gerekmektedir. Mısır vatandaşları tarafından onaylanan 2012 Anayasası içerisinde asker-sivil ilişkileri dengeli bir biçimde düzenlenmiştir. Yeni anayasaya göre Savunma Bakanı'nın ordu mensubu bir isim olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Ulusal Savunma Konseyi'nde askerlerin sayısı sivillerden daha fazla olacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece Mısır'ın savunma ve dış politika ile ilgili karar alma süreçlerinde ordunun veto yetkisine sahip olmasına imkân verilmiştir. Diğer yandan bir başka madde ile sivillerin Askeri Mahkemeler dâhilinde yargılanmasının önü açılmıştır.⁷¹ Bütün bunlar devrim öncesi ile sonrası dönemde ordunun rejim içerisindeki konumunu anlamak açısından önemlidir. Her ne kadar 2011 Devrimi sonrası seçimler gerçekleştirilse ve görünürde demokratik bir düzene geçilse de ordu sistem içerisindeki ağırlığını sürdürmüştür.

Geçiş sürecinde ABD-Mısır ilişkilerine bakıldığında ilk aşamada ABD'nin destek verici bir tutumunun olduğu söylenebilir. ABD bu dönemde yıllardır yapmış olduğu dış yardımlara ek olarak geçiş sürecinde yeni bir yardım paketi daha açıklamıştır. 165 milyon dolar değerindeki bu ekonomik yardım paketine ek olarak 1 milyar dolar değerinde ABD destekli kredi imkânı da sağlanmıştır.⁷² Öte yandan devrim sonrası karışık atmosferde uzun yıllardır gerçekleştirilen Bright Star Ortak Askeri Tatbikatı iptal edilmiştir.⁷³

70 Bekaroğlu ve Kurt, "Mısır," 26-27.

71 Omar Ashour, "Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt," Brookings Institution, 3 Eylül 2013, <https://www.brookings.edu/articles/ballots-versus-bullets-the-crisis-of-civil-military-relations-in-egypt/>.

72 Jeremy M. Sharp, "Egypt: Background and U.S. Relations," CRS Report for Congress, 26 Şubat 2013, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/r133003.pdf>, 12.

73 Marva Awad ve Phil Steward, "US, Egypt cancel largest Mideast military drill due to 'political situation,'" Al Arabiya News, 17 Ağustos 2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/08/17/162800.html>.

Geçiş sürecinde Mısır-ABD ilişkilerini etkileyen kritik olay “STK Krizi” olmuştur. 2011 yılının sonunda yasadışı yollardan finanse edildikleri iddiasıyla Mısır’daki bazı Sivil Toplum Kuruluşları’na soruşturma açılmıştır. İçerisinde ABD vatandaşlarının da bulunduğu bu kurumların bazı çalışanlarına yurtdışına çıkma yasağı getirilmiştir. Bu durum karşısında ABD Büyükelçiliği’ne sığınanlar da olmuştur. Kriz 2012 yılı başlarında da devam etmiştir. ABD hükümeti bu süreçte her yıl Mısır’a yapılan dış yardımları kesebileceği uyarısında bulunmuştur.⁷⁴ Mart 2012’ye kadar kriz devam etmiş, bu tarihte mahkemenin tutukluların seyahat yasaklarını kaldırması ve yapılan tutuklu takası ile birlikte son bulmuştur.⁷⁵ Birkaç gün sonra da ABD hükümeti her yıl yapılan askeri yardımların devamı hususunda gerekli onaylamaları yapmıştır.⁷⁶ STK krizi ABD-Mısır ilişkilerinin askeri boyutunun önemini ortaya koyan örneklerden bir tanesidir. ABD’nin krizi aşabilmek adına askeri yardımları bir tehdit unsuru olarak kullandığı ve ilk aşamada başarılı olduğu ifade edilebilir. Sisi döneminde STK Krizi bir kez daha gündeme gelecektir.

Devrim-Darbe Arası Dönem (2011-2013) ABD’den Mısır’a Silah Transferleri

Silah Türü	Silah Modeli	Sipariş Yılı	Sipariş Adet	Teslimat Yılı
Elektro-Optik Hava Sistemi	AAQ-33 Sniper	2011	12	2013-2015
SIGINT Hava Aracı	Beech-1900 SIGINT	2011	2	2012
Tank	M-1A1 Abrams	2011	50	2015-2016
Devriye Gemisi	Swiftships-93	2011	4	2014
ARV	M-88	2013	13	2015

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

74 “Mısır’dan STK’lara Suçlama,” Al Jazeera Türk, 8 Şubat 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirdan-stklara-suclama>.

75 Detaylar için bkz: “Mısır’da ABD’li STK’cılara şartlı af,” Dünya Bülteni, 1 Mart 2012, <http://www.dunyabulteni.net/haber/199743/misirda-abdli-stkcilara-sartli-af>.

76 “US to resume military aid to Egypt,” Al Jazeera English, 23 Mart 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/20123231597719505.html>.

Haziran 2012’de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamlanmasıyla Mısır’da ilk sivil Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi iş başına gelmiştir. Mursi döneminde Mısır-ABD ilişkileri ilk aylarda dengeli bir seyir izlemiş ancak daha sonra giderek olumsuz bir yöne doğru kaymıştır. Temmuz 2012’de Mısır’ı ziyaret eden ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton Mısır’daki geçiş sürecine desteklerini iletmiştir. Ayrıca bu süreçte Mısır’a mali yardım taahhüt etmiştir. Bununla birlikte Clinton Mısır’ın İsrail ile barışına da değinmiş, bunun bölgedeki istikrar adına önemli olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷ Eylül ayına gelindiğinde “Film Krizi” ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Hz. Muhammed hakkında yayınlanan hakaret içerikli film birçok ülkede ABD’ye yönelik protestolara sebep olmuştur. Mısır’da da bu protestolar gerçekleşmiş ve ABD Elçiliği’ne saldırı düzenlemiştir. Yaşanan bu olay ABD hükümetinin tepkisine yol açmıştır. ABD Başkanı Obama yapmış olduğu açıklamada Mısır’ın ABD’nin müttefiki olmadığını ancak düşmanı da olmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında ABD hükümetinin hem bu kriz ile ilgili hem de İsrail ile barışın sürdürülmesi ile ilgili Mısır hükümetinin yaklaşımını yakından takip ettiğini vurgulamıştır.⁷⁸ ABD’nin 1979’dan itibaren yakınlık kurduğu ve 1988’de NATO-Dış Müttefik statüsünü verdiği bir ülkeye yönelik bu tavrı dikkat çekici olmuştur. ABD’nin bu söylemleri yeni hükümete şüphe ile yaklaştığı şeklinde değerlendirilebilir.

Mursi döneminde Mısır-ABD arasında bazı sorunlar yaşansa da bu durum iki ülkenin askeri boyuttaki ilişkilerini kritik bir düzeyde etkilememiştir. ABD’nin her yıl Mısır’a yapmış olduğu 1,5 milyar dolar düzeyindeki askeri-mali yardımlar devam etmiş, silah antlaşmalarına yönelik ciddi bir yaptırım kararı alınmamıştır. Ancak, yukarıdaki tabloya bakıldığında anlaşılacağı gibi, Mısır-ABD arasında silah antlaşmaları açısından geçmiş dönemlere göre bir azalma söz konusu olmuştur. Nitekim 2012 yılında Mısır’ın ABD’den herhangi bir silah siparişinde bulunmaması dikkat çekicidir.

77 “Clinton supports ‘full transition’in Egypt,” Al Jazeera English, 15 Temmuz 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/07/20127148304248811.html>.

78 “Mohammed film protests: Egypt ‘neither an ally nor an enemy,’ says Barack Obama”, The Telegraph, 14 Eylül 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/9542703/Mohammed-film-protests-Egypt-neither-an-ally-nor-an-enemy-says-Barack-Obama.html>.

6. Sisi Dönemi

3 Temmuz 2013'te Mısır Genelkurmay Başkanı Sisi önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile Mısır'da eski rejim yeniden inşa edilmiştir. ABD'nin darbeye yönelik ilk yaklaşımı darbenin “darbe” olarak nitelendirilmemesi olmuştur. ABD'nin bu kavramı kullanmamasının altında yatan temel sebep Mısır ile kurmuş olduğu askeri boyuttaki yakın ilişkilerdir. ABD yasalarına göre ABD hükümeti yaşanan bu olayları resmi olarak “darbe” şeklinde tanımladığı zaman bu askeri-mali yardımların çoğunu kesmesi gerekecekti. Böyle bir karar aldığı zaman Mısır ordusuna zarar vermiş olacak ve devamında da Mısır-ABD ilişkilerinin bozulması gündeme gelecekti.⁷⁹ Sonuç olarak, ABD meseleye çıkarları çerçevesinde yaklaşarak Sisi Darbesi'ni “darbe” olarak tanımlamamayı tercih etmiştir.

Darbe sonrası Mısır ordusunun uygulamış olduğu şiddet ve yapılan katliamlar kamuoyunda büyük bir tepkiye sebep olmuştur. ABD hükümeti de bir adım atmak zorunda kalmış, Mısır'a yaklaşık 40 yıldır yapmış olduğu askeri yardımları askıya almıştır. Ayrıca diplomatik düzeyde bir adım daha atarak Kahire Büyükelçisi'ni ülkesine geri çağırmıştır. Ancak ABD'nin bu tavrı kısa süreli olmuş, 2013 yılı sonunda iki ülke gerginliği azaltmak adına yeniden temas kurmaya başlamıştır. 2014 yılının başlarında askeri yardımlar gündeme gelmiş, Obama hükümeti yardımların bir kısmının serbest bırakılmasını istese de ABD Kongresi'nden gelen baskılardan dolayı geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁸⁰

79 Thomson Reuters, “Why the U.S. doesn't call Egypt military's ouster of Morsi a coup,” 4 Temmuz 2013, <http://www.cbc.ca/news/world/why-the-u-s-doesn-t-call-egypt-military-s-ouster-of-morsi-a-coup-1.1347857>.

80 Nebahat Tanrıverdi, “Kerry'nin Mısır Ziyareti,” 29 Haziran 2014, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13810?dil=tr>.

Sisi Dönemi (2013-2016) ABD'den Mısır'a Silah Transferleri

Silah Türü	Silah Modeli	Sipariş Yılı	Sipariş Adet	Teslimat Yılı
SAM	MIM-72C Chaparral	2014	200	2014
Anti-Tank Füze	AGM-114K Hellfire	2015	178	2016
APC	Caiman	2015	400	2016
Gaz Tribünü	LM-2500	2015	1	2015
APC	Maxxpro	2015	12	2016
APC	RG-33	2015	350	2016
Nakliye Hava Aracı	C-130J Hercules	2016	2	-
Anti-Gemi	RGM-84L Harpoon-2	2016	20	-
Devriye Gemisi	Swiftships-93	2016	6	-

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Arms Transfer Database-se, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

Bu dönemde dikkat çekici olan Sisi yönetiminin imzaladığı yeni silah antlaşmalarıdır. 2014 yılının Eylül ayında Rusya ile Hava Savunma Füze Sistemlerini de içeren 3,5 milyar dolar düzeyinde bir silah antlaşması yapılmıştır.⁸¹ 2015 yılının Şubat ayında ise Fransa ile Mısır arasında toplamda 5,2 milyar avro düzeyinde bir başka silah antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde 24 adet Rafale Muharebe Jeti, çok amaçlı bir deniz fırkateyni ve çok sayıda havadan-havaya füze teslimatının yapılacağı açıklanmıştır.⁸² Bu antlaşmaların ABD ile ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, Mısır'ın silah ticaretinde farklı ülkelere yönelerek ABD tekeline kırmak istediği söylenebilir. Mısır'ın son yıllardaki silah antlaşmalarıyla ilgili olan aşağıdaki tabloya bakıldığında son dönemde gerçekleşen politika değişikliği belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak Camp David sonrası gelişen ABD-Mısır askeri ilişkilerinin 30 yılı aşan bir birikime sahip olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu antlaşmalara bakarak Mısır'ın askeri boyuttaki gereksinimleri yönünden

81 "Rusya Mısır'a silah satıyor," Al Jazeera Türk, 18 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-misira-silah-satiyor>.

82 "Egypt signs 5.2 bln-euro deal for French jets, ships and missiles," Reuters, 16 Şubat 2015, <https://www.reuters.com/article/egypt-france-arms/egypt-signs-5-2-bln-euro-deal-for-french-jets-ships-and-missiles-idUSL5N0VQ3Q420150216>.

ABD'den tamamen vazgeçtiğini söylemek doğru değildir. Sisi yönetimindeki Mısır'ın farklı ülkelerle silah antlaşmaları yaparak kısa zamanlı askeri ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı ifade edilebilir. Ancak temel sebep bunun da ötesinde Mısır'ın ABD ile ilişkilerini yeniden Mübarek dönemindeki seviyeye çekmektir. Bu amaçla Mısır yönetimi ABD'nin bu politikalarının Mısır'ı ABD'den uzaklaştırarak Rusya, Fransa ve diğer güçlü aktörlere yaklaştıracaklarını göstermek istemiştir. Başka bir ifadeyle, ABD'nin uzun vadede Mısır'ı kaybedebileceğini göstermek ve bu sayede ABD ile yeniden yakınlaşmak amacıyla silah antlaşmalarını bir araç olarak kullanmıştır. ABD-Mısır ilişkilerinin askeri boyutunun siyasi alanda da daima yansımaları olmaktadır.

2008-2015 arası Mısır'ın diğer ülkelerle silah transfer antlaşmaları maliyeti

Yıl	ABD	Rusya	Çin	Avrupa Ülkeleri	Diğer
2008-2011	6.8 milyar \$	500 milyon \$	800 milyon \$	500 milyon \$	0
2012-2015	1.3 milyar \$	9.3 milyar \$	400 milyon \$	10.1 milyar \$	400 milyon \$

Kaynak: Catherine A. Theohary, Conventional Arms Transfers to Developing Nations 2008-2015, Congressional Research Service Report, 19 Aralık 2016, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/R44716.pdf>, 36.

Nitekim Mısır'ın bu politikası başarılı olmuştur. 2015 yılı Nisan ayında ABD hükümeti askıya almış olduğu askeri yardımları serbest bırakma kararı almıştır. Askıya alınan 12 adet F16 Uçağı, 20 adet Harpoon Füzeleri, 125 adet M1A1 Tank teslimatının yapılacağı ve her yıl yapılan 1,3 milyar dolarlık askeri yardımların da devam edeceği Mısır yönetimine bildirilmiştir.⁸³ Böylece iki ülke arasındaki gerginlik sona ermiştir.

2016 yılı sonunda göreve gelen Trump döneminde de Mısır-ABD arasında genel itibariyle sıcak ilişkiler olduğu söylenebilir. Trump göreve geldikten hemen sonra Sisi kendisine tebriklerini iletmiş ve bunun karşılığında

83 Spencer Ackerman, "Obama restores US military aid to Egypt over Islamic State concerns," 31 Mart 2015, <https://www.theguardian.com/us-news/2015/mar/31/obama-restores-us-military-aid-to-egypt>.

Başkan Trump iki ülke arasındaki güçlü ilişkileri vurgulayarak kendisini ABD'ye davet etmiştir.⁸⁴ Nisan 2017'de beklenen ziyaret gerçekleştirilmiş Mısır Devlet Başkanı Sisi ABD'de Başkan Trump ile görüşmüştür. Burada Trump askeri iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında, altı gün süren ziyaret sırasında Pentagon'a da uğrayan Mısırlı yetkilileri ABD Savunma Bakanı karşılamış ve burada iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin geliştirilmesi vurgusu yapılmıştır.⁸⁵

2017 yılının Ağustos ayında ABD-Mısır arasında ilişkileri zedeleyecek bir konu gündeme gelmiştir. Yukarıda da bahsi geçen STK Krizi'nde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu dönemde Mısır'da yürürlüğe koyulan yeni yasa ile birlikte STK'lara yönelik kısıtlayıcı birtakım düzenlemeler yapılmıştır. "Ulusal güvenlik, kamu düzeni" ve benzeri gerekçelerle STK'lar üzerinde devlet kontrolü sağlayan bu düzenlemeye ABD tepki göstermiştir. Daha önceden yapmış olduğu dış yardımları kesme uyarısı doğrultusunda bir karar almıştır. Trump yönetimi tarafından yapılacak yardımın 291 milyon dolarlık kısmı dondurulmuştur.⁸⁶ ABD yönetiminin bu kararının arkasında STK Krizi'nden doğan rahatsızlığın yanında Kuzey Kore ile Mısır arasındaki yakın ilişkiler de yatmaktadır. 1970'lerden itibaren Kuzey Kore ile teması olan Mısır'ın bugün sivil ve askeri yönden bu ülke ile ilişki geliştirdiği belirtilmektedir. Örneğin; Mısır'ın en zengin iş adamlarından Necib Saviris'in sahip olduğu Telekomünikasyon şirketinin Kuzey Kore'de bu sektörün kurulması adına çalışmalar yaptığı ifade edilmektedir.⁸⁷ Ayrıca iki ülke arasında uzun yıllardan beri askeri yönden ilişkiler geliştirildiği de belirtilmektedir.⁸⁸

84 "Trump'tan Sisi'ye Washington Daveti," Sputnik Türkiye, 24.01.2017, https://tr.sputniknews.com/dogu_akdeniz/201701241026902687-abd-trump-misir-sisi-davet/.

85 "Sisi returns home after 6-day official visit to Washington," Egypt Today, 7 Nisan 2017, <https://www.egypttoday.com/Article/1/3795/Sisi-returns-home-after-6-day-official-visit-to-Washington>.

86 "Mısır'dan maddi yardımın bir kısmını donduran ABD'ye tepki," BBC, 23 Ağustos 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41026671>.

87 Gardiner Harris ve Declan Walsh, "U.S. Slaps Egypt on Human Rights Record and Ties to North Korea," New York Times, 22 Ağustos 2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/22/us/politics/us-aid-egypt-human-rights-north-korea.html>.

88 Bu konuda önemli bir çalışma için bakınız: Declan Walsh, "Need a North Korean Missile? Call the Cairo Embassy," 3 Mart 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/03/world/middleeast/egypt-north-korea-sanctions-arms-dealing.html>.

Eylül 2017’de yapılan açıklama ile 9 yıl boyunca gerçekleştirilmeyen Bright Star Ortak Askeri Tatbikatının yeniden başlatılacağı duyurulmuştur. Böylelikle iki ülke arasında askeri alanda yaşanan sorun aşılmıştır.⁸⁹ ABD’nin Mısır’a yaptırımlarını sınırlı tutması ilişkilerini tamamen koparmadan yürütmek istediği şeklinde yorumlanabilir. STK Krizi iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verse de iki ülke birçok alanda iş birliğini sürdürmüştür. Askeri boyuttaki ilişkiler bu dönemde de devam etmiştir.

Mısır-ABD ilişkilerinde askeri boyutun sıklıkla vurgulanması önemlidir. Bu çalışmada da belirtildiği üzere askeri ilişkiler iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Trump yönetimi de ilişkilerin bu boyutuna dikkatleri çekmiştir. Sonuç olarak, 2018 yılı itibariyle iki ülke arasındaki sıcak ilişkiler devam etmekte ve bazı sorunlar yaşansa da Başkan Trump döneminde Mısır ile ilişkilerin olumlu bir biçimde sürmesi beklenmektedir. 2018’de yapılan göstermelik bir seçim sonucunda Sisi yeniden Mısır Devlet Başkanı olarak seçilmiştir. Ardından Başkan Trump kendisini tebrik etmiş, ABD’nin Mısır ile ortaklığına değer verdiğini ve iki ülkenin ortak hedefler doğrultusunda hareket edeceğini vurgulamıştır.⁹⁰ Mısır ABD’nin Ortadoğu’daki en önemli müttefiklerinden birisi olarak varlığını sürdürmekte, askeri boyuttaki ilişkiler de bu ittifakın temelini oluşturmaktadır.

7. Sonuç

Camp David Süreci ile birlikte Mısır ile ABD arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Ekonomik, ticari, siyasi, diplomatik vb. birçok boyutu olan bu yakınlaşmanın en kritik boyutu askeri boyuttur. Bu çalışmada da iki ülke arasındaki yakınlığın askeri boyutu ele alınmıştır. ABD Mısır ile askeri alanda kurmuş olduğu ilişkiler yoluyla bölge politikalarında iş birliği içerisinde çalışabileceği bir ordu kazanmayı amaçlamaktadır. Mısır ordusu için ABD yardımları (silahlar, ortak tatbikatlar, eğitim vb.) oldukça kritiktir. Diğer yandan, Mısır ordusunun Mısır devlet yapısı içerisindeki etkili konumu düşünüldüğünde ABD’nin ordu ile kurmuş olduğu bu ilişkinin

89 “Egypt says suspended U.S. military exercises to resume,” Reuters, 5 Eylül 2017, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-usa-military/egypt-says-suspended-u-s-military-exercises-to-resume-idUSKCN1BG2I8>.

90 “Donald Trump’tan Sisi’ye tebrik telefonu,” Milliyet, 2 Nisan 2018, <http://www.milliyet.com.tr/donald-trump-tan-sisi-ye-tebrik-dunya-2639744/>.

siyasette de olumlu yansımaları olduğu ifade edilebilir. 1980'lerde gelişen askeri yakınlaşma sonunda 1988 yılında Mısır'a Nato-dışı müttefik statüsü verilmesiyle önemli bir aşamaya geçilmiştir. 1990'lardaki Körfez Krizi sürecinde Mısır ve ABD'nin ortak hareket etmesi, Irak Harekatı'nda Mısır'ın ciddi katkısının olması askeri alandaki iş birliğinin pratikteki kayda değer örnekleri olmuşlardır. Öte yandan, iki ülkenin ordusu 1980'lerden itibaren belli aralıklarla ortak tatbikat çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde de bu çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Bir diğer iş birliği alanı silah ve askeri araç satışıdır. Mısır ordusu 1980'li yıllardan itibaren ABD yapımı silah ve askeri araçları satın almayı tercih etmektedir. İki ülkenin askeri alandaki iş birliğinin kritik unsurlarından birisi de mali yardımlardır. Mısır ordusu ABD'den her yıl ortalama 1,5 milyar dolar düzeyinde mali yardım almaktadır. ABD'nin Mısır'a yönelik siyasetinde bir aktör olarak orduya değer vermesinin sebepleri Mısır ordusunun Mısır siyasetindeki konumunda aranmalıdır. Mısır'da ordu ekonomi dâhil birçok alanda en etkili aktör olarak öne çıkmakta, Mısır siyasetinin başat aktörü olarak görünmektedir. Bu durum ABD'nin Mısır politikasında askeri boyuta kritik bir önem atfetmesine ve Mısır ile askeri alanda iş birliklerini geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak; askeri alandaki bütün bu iş birliklerinin zaman içerisinde Mısır ordusunun ABD'yle bağımlı giderek arttırdığı ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, ABD'nin Mısır ordusu üzerindeki etkisi Camp David sonrası süreçte her geçen gün artmıştır. Bu etki sayesinde ABD Sedat ve Mübarek dönemlerinde Ortadoğu'daki bölgesel politikalarında Mısır ordusundan destek sağlamıştır. İran Rehine Operasyonu, Yeşil Kuşak Projesi, Körfez Operasyonu, Irak Harekatı bu konuda verilebilecek kayda değer örneklerdir. Bununla birlikte 2010 yılında Hüsnü Mübarek'e karşı halk ayaklanması ortaya çıktığında ordunun kendi pozisyonunu belirlemesinde ABD'nin belli ölçüde etkisinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, 2013 yılındaki Sisi Darbesi ile Mursi iktidarının devrilmesi sürecinde de ABD'nin tutumunun darbe ve sonrasında yaşanan gelişmelerde etkili olduğu ifade edilebilir. Elbette, Mısır ordusunun bütün bu kararlarında ABD'ye bağımlı hareket ettiğini ve ABD'nin sözünden çıkmadığını söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak, iş birliğinin bu kadar yoğun olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve iki ülke arasındaki ilişkilerin askeri boyutunun tarihsel seyri incelendiğinde ABD'nin Mısır ordusu üzerinde kayda değer bir etkisinin olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Aly, Abdul Monem Said, "Egypt: A Decade After Camp David," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed. William B.Quandt, 63-93. Washington: Brookings Institutions, 1988.
- Ayubi, Nazih N., *Over-Stating The Arab State: Politics and Society in the Middle East*, Londra ve New York: I. B. Tauris Publishers, 1995.
- Barnaby, Frank, "A Frangible Peace," *The Bulletin Of The Atomic Scientists*, Cilt 36, No 8, (Ekim 1980): 7-8. <https://doi.org/10.1080/00963402.1980.11458763>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).
- Bekaroğlu, Edip Asaf ve Veysel Kurt, "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2015): 1-36.
- Bilgin, Abdul Rezak, *Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2014.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cook, Steven A., *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, İstanbul: Hayy Kitap, 2008.
- Cook, Steven A., *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*, New York: Oxford University Press, 2012.
- Dessouki, Ali E. Hillal, "Egyptian Foreign Policy Since Camp David," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed. William B.Quandt, 94-110. Washington: Brookings Institutions, 1988.
- Eilts, Hermann Frederick, "The United States and Egypt," *The Middle East: Ten Years After Camp David*, Ed. William B.Quandt, 111-149. Washington: Brookings Institutions, 1988.
- Europa Publications, *The Middle East and North Africa 1997*, London: Europa Publications, 1997.
- Hinnebusch Jr., Raymond A., *Egyptian Politics Under Sadat*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Karawan, Ibrahim A., "Egypt," *The Political Role of the Military: An International Handbook*, ed. Constantine P. Danopoulos ve Cynthia Watson, Westport: Greenwood Press, 1996.

Mansfield, Peter, *Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2012.

Marsot, A. Lutfi al-Sayyid, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Morsy, Soheir A., "U.S Aid to Egypt: An Illustration and Account of U.S. Foreign Assistance Policy," *Arap Studies Quarterly*, Cilt 8, No 4, (Sonbahar 1986): 358-389.

Moussa, Mohammed, "Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu," *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, ed. Veysel Kurt, 77-102. İstanbul: Seta Yayınları, 2017.

Owen, Roger, *State, Power & Politics in The Making of the Modern Middle East*, Londra ve New York: Routledge, 1992.

Quandt, William B., *The United States and Egypt: An Essay on Policy for 1990's*, Washington: Brookings Institutions, 1990.

Şahin, Mehmet, "ABD'nin 'Müslüman' Savaşçıları," *Akademik Ortadoğu*, Cilt 3, Sayı 1, (2008): 43-52.

İnternet Kaynakları

Abul-Magd, Zeinab, "The Egyptian military in politics and the economy: Recent history and current transition status," *CMI Insight*, Ekim 2013, Sayı 2, <https://www.cmi.no/publications/file/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

Ackerman, Spencer "Obama restores US military aid to Egypt over Islamic State concerns," 31 Mart 2015, <https://www.theguardian.com/us-news/2015/mar/31/obama-restores-us-military-aid-to-egypt>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

Al Jazeera English, "Clinton supports 'full transition' in Egypt," 15 Temmuz 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/07/20127148304248811.html>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

Al Jazeera English, "US to resume military aid to Egypt," 23 Mart 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/20123231597719505.html>, (Erişim Tarihi: 17.02.2018).

Al Jazeera Türk, “Mısır’dan STK’lara Suçlama,” 8 Şubat 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirdan-stklara-suclama>, (Erişim Tarihi: 17.02.2018).

Al Jazeera Türk, “Rusya Mısır’a silah satıyor,” 18 Eylül 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-misira-silah-satiyor>, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Ashour, Omar, “Ballots versus Bullets: The Crisis of Civil-Military Relations in Egypt,” Brookings Institution, 3 Eylül 2013, <https://www.brookings.edu/articles/ballots-versus-bullets-the-crisis-of-civil-military-relations-in-egypt/>, (Erişim Tarihi: 16.05.2018).

Awad, Marva ve Phil Steward, “US, Egypt cancel largest Mideast military drill due to political situation,” Al Arabiya News, 17 Ağustos 2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/08/17/162800.html>, (Erişim Tarihi: 17.02.2018).

BBC, “Mısır’dan maddi yardımın bir kısmını donduran ABD’ye tepki,” 23 Ağustos 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41026671>, (Erişim Tarihi: 16.05.2018).

Black, Michele ve Osamah Alhenaki, “Business As Usual: The Egyptian-U.S. Intelligence Relationship,” *Global Security and Intelligence Studies*, Cilt 1, No 1, (Sonbahar 2015): 13-30. <https://digitalcommons.apus.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=gsis>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Deen, Thalif, “Egyptian Army’s Firepower Overwhelmingly U.S.-Supplied,” IPS Haber Ajansı, 9 Temmuz 2013, <http://www.ipsnews.net/2013/07/egyptian-armys-firepower-overwhelmingly-u-s-supplied/>, (Erişim Tarihi: 04.02.2018).

Dünya Bülteni, “Mısır’da ABD’li STK’cılara şartlı af,” 1 Mart 2012, <http://www.dunyabulteni.net/haber/199743/misirda-abdli-stkcilara-sartli-af>, (Erişim Tarihi: 17.02.2018).

Egypt Today, “Sisi returns home after 6-day official visit to Washington,” 7 Nisan 2017, <https://www.egypttoday.com/Article/1/3795/Sisi-returns-home-after-6-day-official-visit-to-Washington>, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Gamal, Mahmoud, “Bright Star Exercise: Dimensions and Interpretations,” *Egyptian Institute for Political and Strategic Studies*, 23 Ağustos 2017, <https://en.eipss-eg.org/bright-star-dimensions-interpretations/>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Harris, Gardiner ve Declan Walsh, “U.S. Slaps Egypt on Human Rights Record and Ties to North Korea,” *New York Times*, 22 Ağustos 2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/22/us/politics/us-aid-egypt-human-rights-north-korea.html>, (Erişim Tarihi: 17.05.2018).

Kuehner, Trudy, “The U.S. and Egypt Since the Suez Crisis,” *Foreign Policy Research Institute*, 28 Temmuz 2009, <https://www.fpri.org/article/2009/07/the-u-s-and-egypt-since-the-suez-crisis/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2017).

Milliyet, “Donald Trump’tan Sisi’ye tebrik telefonu,” 2 Nisan 2018, <http://www.milliyet.com.tr/donald-trump-tan-sisi-ye-tebrik-dunya-2639744/>, (Erişim Tarihi: 18.05.2018).

Mohamed, Khaled, “Egypt-U.S. military exercise ‘Bright Star’ to resume,” 6 Eylül 2017, <https://www.egypttoday.com/Article/1/21416/Egypt-U-S-military-exercise-Bright-Star-to-resume>, (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

Montgomery, Jonathan, “Operation Bright Star: A History of Multinational Forces Cooperation,” 20 Eylül 2005, <https://www.dvidshub.net/news/3070/operation-bright-star-history-multinational-forces-cooperation>, (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

New York Times, “U.S. Accuses 2 Egyptian Colonels In Plot to Smuggle Missile Material,” 25 Haziran 1988, <http://www.nytimes.com/1988/06/25/world/us-accuses-2-egyptian-colonels-in-plot-to-smuggle-missile-material.html?pagewanted=all>, (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

Reuters, “Egypt says suspended U.S. military exercises to resume,” 5 Eylül 2017, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-usa-military/egypt-says-suspended-u-s-military-exercises-to-resume-idUSKCN1BG2I8>, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Reuters, “Egypt signs 5.2 bln-euro deal for French jets, ships and missiles,” 16 Şubat 2015, <https://www.reuters.com/article/egypt-france-arms/egypt-signs-5-2-bln-euro-deal-for-french-jets-ships-and-missiles-idUSL5N0VQ3Q420150216>, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Reuters, Thomson “Why the U.S. doesn’t call Egypt military’s ouster of Morsi a coup,” 4 Temmuz 2013, <http://www.cbc.ca/news/world/why-the-u-s-doesn-t-call-egypt-military-s-ouster-of-morsi-a-coup-1.1347857>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

Sayigh, Yezid, "Above the State: The Officers Republic in Egypt," Carnegie Middle East Center, Ağustos 2012, http://carnegieendowment.org/files/officers_republic1.pdf, (Erişim Tarihi: 14.04.2018).

Sharp, Jeremy M., "Egypt: Background and U.S. Relations," CRS Report for Congress, 26 Şubat 2013, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/r133003.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Sharp, Jeremy M., "Egypt: January 25 Revolution and Implications for U.S Foreign Policy," CRS Report for Congress, 11 Şubat 2011, <http://www.refworld.org/pdfid/4d6f4dc5c.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Sharp, Jeremy M., "Egypt-United States Relations," CRS Issue Brief for Congress, 15 Haziran 2005, <http://www.au.af.mil/AU/AWC/AWCGATE/crs/ib93087.pdf>, 14, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Shehata, Samer, "Egypt After 9/11: Perceptions of the United States," Social Science Research Council, 26 Mart 2004, <http://conconflicts.ssrc.org/archives/mideast/shehata/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2017).

Shibab-Eldin, Ahmed, "Egypt's American-Made Military: More Mistakes Than Morsi," Huffington Post, https://www.huffingtonpost.com/ahmed-shihabeldin/egypts-americanmade-milit_b_3549340.html, (Erişim Tarihi: 08.12.2017).

Sputnik Türkiye, "Trump'tan Sisi'ye Washington Daveti," 24.01.2017, https://tr.sputniknews.com/dogu_akdeniz/201701241026902687-abd-trump-misir-sisi-davet/, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Tadros, Sherine, "Egypt military's economic empire," 16 Şubat 2012, Al Jazeera English, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/2012215195912519142.html>, (Erişim Tarihi: 08.03.2018).

Tanrıverdi, Nebahat "Kerry'nin Mısır Ziyareti," 29 Haziran 2014, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13810?dil=tr>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

Tavana, Daniel L., "U.S. Security Assistance to Egypt: Military Aid and Legislative Conditionality," Cenevre Silahlı Kuvvetler Demokratik Kontrol Merkezi-DCAF tarafından düzenlenen konferansta sunulan çalışma, Montrö, 2-4 Nisan 2014, <https://www.observatoire-securite.tn/wp-content/>

uploads/sites/4/2016/11/Egypt-Civil-Military-Relations-Conference-Paper-Series.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2017).

The Telegraph, “Mohammed film protests: Egypt ‘neither an ally nor an enemy’, says Barack Obama,” The 14 Eylül 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/9542703/Mohammed-film-protests-Egypt-neither-an-ally-nor-an-enemy-says-Barack-Obama.html>, (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

Theohary, Catherine A., “Conventional Arms Transfers to Developing Nations 2008-2015,” Congressional Research Service Report, 19 Aralık 2016, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/R44716.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

Thomas, Clayton, Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S Policy, Congressional Research Service Report, 11 Ekim 2017, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44984.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

Vogelsang, Susan S., “U.S.-Egypt Security Cooperation after Egypt’s January 2011 Revolution,” U.S. Department of State, 2011, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a557655.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.12.2017).

Walsh, Declan, “Need a North Korean Missile? Call the Cairo Embassy,” 3 Mart 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/03/world/middleeast/egypt-north-korea-sanctions-arms-dealing.html>, (Erişim Tarihi: 17.05.2018).

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 139-161
Geliş Tarihi: 30.04.2018
Kabul Tarihi: 24.05.2018
DOI: 10.26513/toecd.419671

Dış Aktörlerin Rekabetinin Gölgesinde Lübnan: Saad Hariri'nin İstifa Süreci

Talha İsmail Duman*

Öz

Bu makale, Lübnanlı aktörlerin siyaset yapımında bölgesel ve küresel aktörlerin etkisini incelemektedir. Bu bağlamda, İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel rekabetinin yansımaları olarak Cumhurbaşkanlığı krizi ve Saad Hariri'nin başbakanlıktan istifası süreci mercek altına alınmaktadır. Makalede, Lübnanlı aktörlerin bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerini belirleyen temel dinamiklerin ne tür kırılmalara arz ettiği de detaylandırılarak, yakın dönemden örnekler eşliğinde taraflar arasındaki çıkar farklılıkları ve çatışmaların nasıl bir yapıya bürüneceğine dair öngörülerde bulunmaktadır. Sonuç olarak, Hariri'nin ülkesine geri dönmesinin ardından şekillenen iç siyasete dair gündem maddelerinin, yakın zamanda Lübnan'da tekrar önemli gelişmelere tanıklık edeceğimizin habercisi olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı Krizi, Bölgesel Aktörler, Saad Hariri, 8 Mart, 14 Mart, Hizbullah, Mustakbel Partisi

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, ismailduman@sakarya.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 5, No: 1, pp. 139-161
Received: 30.04.2018
Accepted: 24.05.2018
DOI: 10.26513/toed.419671

Lebanon in the Shade of External Actors: Saad Hariri's Resignation Process

Talha İsmail Duman*

Abstract

This article examines the impact of regional and global actors in the policy-making of Lebanese actors. In this context, the presidency crisis and the Saad Hariri's resignation from the office of Prime Minister are to be dealt as a reflection of the regional rivalry between Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia. The article proposes some predictions regarding the probable short-term transformations of differences and conflicts of interests of the two parties by elaborating on the basic dynamics and fragilities that determine the relations of the Lebanese actors to the regional and global powers. Finally, it is defended in the article that the agenda of internal affairs as it is reshaped following Hariri's return to Lebanon gives us the signals of once again important political developments.

Keywords: Presidency Crisis, Regional Actors, Saad Hariri, 8th March, 14th March, Hezbollah, Mustakbel Party

* Res. Asst., Sakarya University, Middle East Institute, ismailduman@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Siyasi açıdan Ortadoğu'nun en karışık ülkelerinden biri olan Lübnan'da, son Cumhurbaşkanlığı krizi ile yaşanan sosyal ve siyasal istikrarsızlık, ülkedeki etkili aktörlerin 30 ay sonra mutabakata varabilmeleri ile çözüme kavuşmuş¹ ve böylece görece 'istikrar' ve 'barış' ortamına kapı aralanmıştı. Hizbullah yanlısı 8 Mart bloğunun adayı Mişel Avn'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından Batı ve Suudi Arabistan yanlısı 14 Mart bloğunun önde gelen figürlerinden Saad Hariri'ye hükümet kurma görevi verilerek, bu süreç bir adım daha ileri götürülmüştü. Ancak bu 'istikrar' süreci, Saad Hariri'nin Suudi Arabistan'dan yaptığı istifa açıklaması² ile yeni bir kaos ortamına evrilmiştir. Her ne kadar Saad Hariri istifasını geri alsada, taraflar arasında uzlaşya dair umudun azaldığı gözlemlenmektedir. Böylece ülkedeki aktörler arasında varılan mutabakatın üzerinden bir yıl geçmeden, siyasi arenadaki kırılğan yapı tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

Lübnan Meclisi'nde resmi olarak temsil edilen 18 dini grubun var olduğunu ve bu grupların büyük bir çoğunluğunun bölgesel ya da küresel aktörlerle ilişki içerisinde olduğunu hesaba kattığımızda, Lübnan siyasetinde yaşanan gerilimlerde ülke dışı aktörlerin payının önemli bir yere tekabül ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu çalışmamızda, son gelişmeler ışığında Lübnan siyasetinde dış aktörlerin etkisini ele alacak ve Lübnan'ın siyasi geleceği hakkında bir öngöründe bulunmaya çalışacağız.

2. Lübnan Siyasetinde Etkili Dış Aktörler

Lübnan siyasetinde etkin olan en önemli bölgesel aktörler, Hizbullah liderliğindeki 8 Mart bloğuna verdiği destekle İran ve Saad Hariri'nin başında olduğu Mustakbel Partisi liderliğindeki 14 Mart bloğuna verdiği destekle Suudi Arabistan'dır.

Fransa'nın manda yönetimi altında uzun yıllar geçiren Lübnan siyasetinde, Paris'in etkisi de hala devam etmektedir. Nitekim Hariri'nin istifası son-

1 "30 aylık kriz çözüldü: Lübnan'da Cumhurbaşkanı seçildi," Yeni Şafak, 30 Ekim 2016, <https://www.yenisafak.com/dunya/30-aylik-kriz-cozuldu-lubnanda-cumhurbaskani-secildi-2556406>.

2 "Lebanese PM Hariri resigns, stresses 'Iran's hands will be cut off,'" Al Arabiya, 4 Kasım 2017, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2017/11/04/Lebanese-PM-Hariri-resigns-stresses-Iran-s-hands-will-be-cut-off-.html>.

rasında yaşanan diplomasi trafiğinde Fransa'nın oynadığı rol, bu gerçekliği gözler önüne sermiştir. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da üstlenmeye çalıştığı rol ile bağlantılı olarak Lübnan siyasetinde doğrudan ve dolaylı bir etki alanı yarattığını görmek mümkündür. Lübnan siyasetine etki eden küresel güçler denklemine, ABD ve Fransa'dan sonra son dönemde Rusya da dâhil olmuştur. Bu ülkeler haricinde de Lübnan siyasi aktörleri ile ilişkileri olan farklı bölgesel/küresel güçler olsa da, etki bakımından daha güçlü olan bu beş ülkeyi zikretmek yeterli olacaktır.

Lübnan sahasında etkin olan dış aktörler arasında İran ve Suudi Arabistan'ın rekabeti daha görünür bir yapı arz ederken, küresel aktörlerin ise bu iki devletin konumlanışı üzerinden dolaylı bir etki süreci işlettikleri görülmektedir. İç savaşı sona erdiren Taif Anlaşması sonrası Lübnan siyasal hayatında Suudi Arabistan, Sünnilerin hamisi, İran ise Şiiilerin hamisi olarak algılanmaktadır. 2005'teki 'Sedir Devrimi' sonrası daha popülerlik kazanan bu algılamaya, Suudi Arabistan ve İran'ın Lübnan siyaset sahnesindeki görünürlüğünün artmasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, Refik Hariri suikastı sonrası Suriye'nin Lübnan'daki varlığının sorgulamaya açılmasıyla ortaya çıkan 8 Mart ve 14 Mart blokları, Müslümanlar arasındaki "Şii-Sünni" ekseninde bir ayrışma olarak algılanırken, bu algılamayı geçersiz kılan bazı ittifaklar da gündeme gelmiştir. Hizbullah'ın öncülüğündeki 8 Mart bloğuna bazı Sünni parti ve gruplar (Tevhid Hareketi, İslamî Amel Cephesi gibi) destek verirken, Mustakbel Partisi öncülüğündeki 14 Mart bloğuna da bazı Şii hareketler (Özgür Şii Hareketi gibi) destek vermiştir. Bu bloklarda Hristiyan partilerin de temsil edilmeleri de hesaba katılarak, "Şii-Sünni" eksenli ayrışma kimi gruplar tarafından reddedilerek, "Anti-empyralist" şemsiye çerçevesinde yeni bir kategorileştirme süreci işletilmiştir. Son tahlilde, 8 Mart ve 14 Mart blokları -hangi kategorik okumaya tabi tutulursa tutulsun- sırasıyla İran ve Suudi Arabistan'ın somut desteğini almıştır. Bu süreç, İran ve Suudi Arabistan'ın Lübnan sahasında 'rakip' ve 'denge unsuru' olarak farklı vesilelerle karşı karşıya gelmesine zemin hazırlamıştır. Cumhurbaşkanlığı ve Hariri'nin istifası krizleri bunun en somut göstergelerinden olmuştur.

3. Dış Aktörlerin Etki Savaşı: Cumhurbaşkanlığı Krizi

Lübnan'ın on ikinci cumhurbaşkanı Mişel Süleyman'ın görev süresinin 25 Mayıs 2014'te sona ermesinin ardından başlayan cumhurbaşkanlığı kri-

zi, 31 Ocak 2016'da gerçekleştirilen Lübnan Meclisi'nin 46. oturumunda ancak aşılabılmıştır. 2,5 yıl süren bu kriz, Lübnan'da siyasi aktörlerin dış bağlantıları sebebiyle bir açmazı beraberinde getirmiştir. Neticede, Hizbullah'ın desteklediği Mişel Avn'ın seçilmesi ile Lübnan siyasetinde ibrenin İran lehine döndüğü yorumları yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı krizi esnasında yaşanan bazı bölgesel olayların Lübnan siyasetine yansımaları, dış aktörlerin Lübnan siyasetindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

3.1. Suudi Arabistan'ın Lübnan'a Ekonomik Yardımı Askıya Alma Süreci

Suudi Arabistan'da yaşayan Şii âlim Nimr Bakır en-Nimr'in 'terörizm' suçlamasıyla idam edilmesi³ sonrasında İran'da protestocuların Suudi Arabistan büyükelçiliğine saldırması⁴ Ortadoğu'da yeni bir krizin habercisi olmuştur. Bu krizin Lübnan'a yansımaları ise, Suudi Arabistan büyükelçiliğine yapılan saldırıyı kınamak için Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanan Arap Birliği'nden çıkarılan karara⁵ Lübnan'ın destek vermemesi ile olmuştur.

Hizbullah'a yakınlığıyla bilinen ve Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn'ın da damadı olan Dışişleri Bakanı Cibran Basil'in Arap Birliği'nin 'İran'ı kınama' kararına katılmadıklarını beyan etmesinden yaklaşık bir ay sonra Suudi Arabistan, Lübnan ordusu ve emniyet teşkilatına yapacağı 4 milyar dolarlık yardımı askıya aldığını duyurmuş;⁶ Riyad'ın bu hamlesini, Hizbullah'ın önce Körfez İşbirliği Teşkilatı,⁷ ardından da Arap Birliği⁸

3 "Sheikh Nimr al-Nimr: Saudi Arabia executes top Shia cleric," BBC, 2 Ocak 2016, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35213244>.

4 "Iranian Protesters Attack Saudi Embassy After Prominent Shiite Cleric Executed," Huffington Post, 2 Ocak 2016, https://www.huffingtonpost.com/entry/iranian-protesters-attack-saudi-embassy-after-prominent-shiite-cleric-executed_us_568848d2e4b014efe0daace7.

5 "Arap Birliği'nden İran'a kınama," Al Jazeera Türk, 10 Ocak 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/arap-birliginden-irana-kinama>.

6 "Saudi Arabia cancels \$4bn in aid for Lebanon army over Hezbollah," Middle East Eye, 19 Şubat 2016, <http://www.middleeasteye.net/news/saudi-arabia-cancels-4bn-aid-lebanon-army-over-hezbollah-1444189350>.

7 "Körfez İşbirliği Konseyi Hizbullah'ı terör örgütü ilan etti," NTV, 2 Mart 2016, https://www.ntv.com.tr/dunya/korfez-isbirligi-konseyi-hizbullahi-teror-orgutu-ilan-etti,krA03jcP0kKKDavP4caK_g.

8 "Arab League declares Hezbollah a 'terrorist' organisation," Middle East Eye, 11 Mart 2016, <http://www.middleeasteye.net/news/arab-league-declares-hezbollah-terrorist-group-2032434298>.

(Lübnan ve Irak'ın aleyhte oylarına rağmen) tarafından 'terörist' ilan edilmesi süreci izlemiştir.

Aynı süreçte, Körfez ülkelerinin birçoğu vatandaşlarına Lübnan'ı terk etme çağrısında bulunarak⁹ Suudi Arabistan öncülüğünde Lübnan'ı 'cezalandırma' yoluna gitmişlerdir. Daha önce pek çok kriz sürecinde Lübnan'ı terk etme refleksi göstermeyen Suudi Arabistan'ın bu hamlesi, uluslararası arenada da şaşkınlık yaratmıştır. Suud'un bu girişimini 'ekonomik cezalandırma' olarak gören ABD, bunun Hizbullah'tan ziyade Lübnan halkını cezalandırmak olduğunu söyleyerek karara itiraz etmiştir.¹⁰

Suudi Arabistan'ın böyle bir 'cezalandırma' yolunu seçmesinin en önemli sebebi, Lübnan siyaset sahnesinde hâkimiyetini tekrar kazanabilmek için Lübnan ekonomisinin Suudi Arabistan'a olan bağımlılığını bir koz olarak kullanmak istemiş olmasıdır. Lübnan ekonomisinin Suud'a bağımlılığını kısaca şöyle özetleyebiliriz: "Suudi Arabistan'da çalışan 350 bin Lübnan vatandaşının yıllık olarak Lübnan (gayri safi yurtiçi hasılası 50 milyar dolar) ekonomisine aktardığı para 4,5 milyar dolardır. Lübnan endüstriyel üretiminin yarısı Körfez ülkelerine (dörtte biri sadece Suudi Arabistan'a) giderken, tarım ürünlerinin de yüzde yetmiş Körfez ülkelerine ihraç edilmektedir. Öte yandan, Lübnan'daki yabancı yatırımın yüzde seksen beşi Körfez ülkelerinden (yüzde ellisi Suud sermayesi) iken, Lübnan'daki on büyük bankadan yedisi Suudi Arabistan yatırımdır. Yine, Lübnan'ın en önemli gelir kaynaklarından olan turizm sektöründe Suudi Arabistan vatandaşlarının payı oldukça önemli bir yere tekabül etmektedir."¹¹

3.2. Yaptırımların Ters Etkisi ve Dengenin İran Lehine Bozulması

Suudi Arabistan'ın Lübnan siyasetinde tekrar belirleyici bir aktör olmak amacıyla 'ekonomi' kozunu kullanması, beklentisinin aksine bir sürecin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Ekonomik yardım paketini askıya alma

9 "Kuwait, Qatar join GCC allies in Lebanon travel warning," Al Jazeera International, 24 Şubat 2016, <https://www.aljazeera.com/news/2016/02/kuwait-joins-gulf-allies-banning-travel-lebanon-160224161730185.html>.

10 "U.S. Presses Saudi Arabia Not to Further Punish Lebanon Economically," The Wall Street Journal, 8 Mart 2016, <https://www.wsj.com/articles/u-s-presses-saudi-arabia-not-to-further-punish-lebanon-economically-1457434983>.

11 Joe Macaron, "Aoun in Riyadh: A Test for Lebanon's Foreign Policy," Arab Center Washington DC, 25 Ocak 2017, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/aoun-in-riyadh-a-test-for-lebanons-foreign-policy/.

ve Hizbullah'ı terörist ilan etme sürecinden on üçüncü cumhurbaşkanının seçilmesi sürecine kadar geçen sekiz aylık zaman diliminde, İran var olan boşluğu iyi değerlendirerek Lübnan siyasetindeki dengeyi kendi lehine çevirmiştir. Böylece, Hizbullah'ın desteklediği aday (Mişel Avn) cumhurbaşkanı seçilmekle kalmamış, Saad Hariri'nin kurduğu hükümette de bakanlar kurulunun çoğunluğunu¹² Hizbullah önderliğindeki 8 Mart bloğu bileşenleri oluşturmuştur.

Bu sürecin İran'ın faydasına geliştiğini gören Suudi Arabistan, cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Saad Hariri başbakanlığında hükümetin kurulmasının ardından Lübnan sahnesine tekrar dönme kararı almıştır. Suudi Arabistan'ın bu kararı almasındaki en önemli nedenlerden biri de, Hizbullah'a yakın duruşuyla bilinen Cumhurbaşkanı Mişel Avn'ın ilk yurtdışı ziyaretini Suudi Arabistan'a¹³ yapmış olmasıdır.

Öte yandan, Avn'ın yurtdışından ilk ziyaretçi olarak İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'i kabul etmesi¹⁴ ve İran'dan üst düzey bir heyetin, Suudi Arabistan'a gitmeden önce Avn'ı ziyaret ederek "İran'ın Lübnan ordusunu silahlandırmaya hazır olduğunu"¹⁵ ifade etmesi, Lübnan siyasetinde İran ve Suudi Arabistan rekabetini ortaya koyan sembolik bir göstergedir.

3.3. Suudi Arabistan'ın Lübnan Sahnesine Dönüşü

Cumhurbaşkanlığı krizinin aşılmasının ardından, Halid el-Faysal liderliğindeki Suud heyetinin Lübnan'a yaptığı ziyaret, Suudi Arabistan'ın Lübnan sahnesinde tekrar boy göstermeye niyetli olduğunu ortaya koymuştur. Heyetin Mişel Avn'a tebrik ziyaretinde bulunması ve Avn'ı Suudi

12 Saad Hariri'nin kabinesinde, 17 bakan Hizbullah önderliğindeki 8 Mart bloğuna mensupken; 13 bakan da Mustakbel Partisi önderliğindeki 14 Mart bloğundan olmuştur. Hariri'nin istifasını getiren süreçte, kabinedeki güç dengesinin de önemli bir yeri olmuştur. Kabinedeki bakanlık dağılımları konusunda bkz: "Finally Lebanon PM announces the formation of his new 30 member cabinet," *Ya Libnan*, 19 Aralık 2016. <http://yalibnan.com/2016/12/19/finally-lebanon-pm-announces-the-formation-of-his-new-cabinet/>

13 "Lebanon's Aoun visits Riyadh to mend Saudi fences," *Middle East Eye*, 9 Ocak 2017, <http://www.middleeasteye.net/news/lebanons-aoun-visits-riyadh-mend-fences-saudi-arabia-1720291106>.

14 "Iran FM, new Lebanon president meet in Beirut," *Press TV*, 7 Kasım 2016.

15 Ahmad Majidyar, "Iran Steps up Efforts to Expand Its Influence in Lebanon," *Middle East Institute*, 9 Ocak 2017, <http://www.mei.edu/content/article/io/iran-steps-efforts-expand-its-influence-lebanon>.

Arabistan'a davet etmesi, Suud'un değişen politikasının ilk sinyalleri olmuştur. Suudi Arabistan'ın bu girişimini Lübnan'ın eski ABD büyükelçisi Riad Tabbarah şöyle yorumlamıştır: "Suudiler, eğer Lübnan sahnesine geri dönmezlerse, ülkenin tamamen İran'ın kontrolüne gireceğini ve son söz hakkının İran'a ait olacağını fark ettiler."¹⁶

Mişel Avn'ın Suudi Arabistan ziyaretinin ardından, bu ülkenin Lübnan'a yardım paketinin -yaklaşık bir yıl sonra- tekrar yürürlüğe girdiği ve Lübnan'la 'yeni bir sayfa' açıldığı açıklanmıştır.¹⁷ Öte yandan, Suudi Arabistan'ın vatandaşlarına ilişkin Lübnan'a seyahat uyarısını kaldırması ve Körfez ülkelerinin Lübnan'da tekrar yatırım kararı almaları, 2017 yılı itibarıyla Suudi Arabistan'ın Lübnan sahnesine tüm araçlarıyla geri döndüğü şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Kasım 2017'de yaşanan Hariri'nin istifası süreci, Suudi Arabistan'ın Lübnan'daki gidişattan pek de memnun olmadığını göstermiştir.

4. ABD'deki Başkan Değişiminin Lübnan'a Etkisi

ABD'de başkanlık koltuğuna Donald Trump'ın oturmasıyla, Washington'ın Ortadoğu politikasının daha agresif bir şekilde gelişeceği konuşulurken, bunun ilk sinyalleri Trump'ın Suudi Arabistan'a yaptığı ziyaret ile ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁸ İran merkezli 'düşman' bloğuna sıklıkla atıf yapılan açıklamalarda, Suudi Arabistan'ın da ABD politikalarına paralel olarak bölgede İran karşıtı söylemin sözcülüğünü yaptığı görülecektir. Bunun en önemli yansımalarından biri de kuşkusuz Lübnan'da olmuştur. Suudi Arabistan, Trump'ın ziyaretinden bir gün önce Hizbullah Yürütme Kurulu Başkanı Haşim Safiyyuddin'i 'kara liste'ye aldığını duyurmuştur.¹⁹

Katar krizinin araya girmesiyle Körfez ülkelerinin odak noktası Lübnan'dan Katar'a kayarken, Donald Trump'ın Beyaz Saray'da Lübnan Başbakanı

16 Dalal Saoud, "A Saudi-Iranian tug of war over Lebanon," The Arab Weekly, 11 Aralık 2016, <https://thearabweekly.com/saudi-iranian-tug-war-over-lebanon>.

17 "Saudi unblocks military aid to Lebanon: Lebanese sources," Middle East Eye, 10 Ocak 2017, <http://www.middleeasteye.net/news/saudi-unblocks-military-aid-lebanon-lebanese-sources-2130920589>.

18 "Donald Trump's Saudi Arabia speech: eight key points," The Telegraph, 21 Mayıs 2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/05/21/donald-trumps-saudi-arabia-speech-eight-key-points/>

19 "Suudi Arabistan, 'Hizbullah lideri Haşim Safiyyuddin'i' kara listeye aldı," Hürriyet, 20 Mayıs 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-hizbullah-lideri-hasim-safiyyuddini-kara-listeye-aldi-40463785>.

Saad Hariri'yi ağırlaması dikkatlerin tekrar İran ve Hizbullah'a yönelmesine sebep olmuştur. Hizbullah'ın Lübnan ordusuyla birlikte Arsel bölgesinde DEAŞ ve el-Kaide'ye yönelik başlattığı operasyon²⁰ devam ederken gerçekleşen bu ziyarette Trump, Hizbullah aleyhinde sert açıklamalarda bulunmuş ve Beyrut yönetiminin “terörle mücadelesine” destek sözü vermiştir.²¹

Arsel operasyonu, Hizbullah'ın Lübnan'daki gücünü tahkim etmesine imkân tanırken, Lübnan ordusunun işlevine dair tartışmalara kapı aralamıştır. ABD Birleşmiş Milletler Temsilcisi Nikki Haley, Arsel operasyonundan sonra gazetecilere verdiği demeçte, Birleşmiş Milletler Lübnan komutanını Hizbullah'a göz yummakla suçlamıştır.²²

Öte yandan, ABD'nin İran ve Hizbullah karşıtı açıklamaları yoğunlaşırken, daha sonra Hariri'nin istifasına ilişkin gündeme gelecek olan Suudi Arabistan Körfez İşleri Bakanı Samir el-Sebhan da Hizbullah karşıtı tweetleriyle ABD'nin açıklamalarına paralel ifadeler kullanmıştır.²³ Aynı süreçte, Suudi Arabistan veliaht prensi Muhammed bin Selman, 14 Mart bloğunun önemli isimlerinden Lübnan Güçleri Partisi lideri Semir Caca ve Ketaib Partisi lideri Sami Cemayel ile bir araya gelerek, Lübnan siyaset sahnesinde Hizbullah karşıtı süreçte daha etkin rol oynayacağını sinyali vermiştir.²⁴

ABD'nin Hizbullah'ın üst düzey iki komutanının başına ödül koyması²⁵ ve Hizbullah'a finansal ve askeri anlamda destek olan kişi ve hükümetlerin

20 “Hezbollah, Syria army launch attack on Lebanon border,” Al Jazeera International, 22 Temmuz 2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/07/hezbollah-syrian-army-launch-attack-border-area-170721035924650.html>.

21 “Trump: Obama gerekeni yapsaydı, Suriye’de ne İran ne Rusya olurdu,” Sputnik Türkiye, 26 Temmuz 2017, <https://tr.sputniknews.com/abd/201707261029428432-trump-obama-gerekeni-yapsaydi-suriyede-rusya-iran-olmazdi/>.

22 “ABD'nin BM temsilcisi Nikki Haley: BM barış gücünün Lübnan komutanı Hizbullah'ın silah kaçakçılığına göz yumuyor,” Star, 26 Ağustos 2017, <http://www.star.com.tr/dunya/abdinin-bm-temsilcisi-nikki-haley-bm-baris-gucunun-lubnan-komutani-hizbullahin-silah-kacakciligina-goz-yumuyor-haber-1249545/>.

23 “Saudi minister slams Hezbollah as ‘party of Satan,’” Arab news, 6 Eylül 2017, <http://www.arabnews.com/node/1156366/middle-east>.

24 “Geagea, Gemayel meet with Saudi Arabian crown prince,” The Daily Star, 28 Eylül 2017, <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2017/Sep-28/420848-geagea-gemayel-meet-with-saudi-arabian-crown-prince.ashx>.

25 “U.S. steps up pressure on Hezbollah, offers reward for two operatives,” Reuters, 10 Ekim 2016, <https://www.reuters.com/article/us-usa-lebanon-hezbollah/u-s-steps-up-pressure-on-hezbollah-offers-reward-for-two-operatives-idUSKBN1CF2TA>.

yaptırım listesine girmesinin önu açan yasa tasarısının ABD Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmesi,²⁶ İran ve Hizbullah karşıtı politikanın ABD'nin en öncelikli gündem maddesi haline geldiğinin önemli işaretlerinden sayılmıştır.

4.1. ABD'nin Lübnan Ordusunu Silahlandırması Tartışması

10 Ekim 2017'de Washington'da düzenlenen "Hizbullah'la mücadele" konulu Dışişleri Bakanlığı Brifinginde konuşan ABD'nin Ulusal Terörle Mücadele Merkezi Direktörü Nicholas Rasmussen, ABD'nin 11 Eylül sonrası tüm dikkatini el-Kaide ve son dönemde DEAŞ'a odakladığını, 20 yıldır 'terör listesi'nde yer alan Hizbullah'a karşı ise etkin bir mücadele yürütemediğini belirtmiş; ABD'nin yeni güvenlik stratejisinde İran ve Hizbullah'la mücadelenin birincil gündem maddesi olacağını ima etmiştir.²⁷ Lübnan ordusunu güçlendirmenin, ülkedeki en büyük silahlı güç olan Hizbullah'ın etkisini kıracağına inanan ABD, 2005'ten bu yana yaptığı 1,4 milyar dolar tutarındaki askeri yardımla Lübnan ordusunu silah, teçhizat ve eğitim bakımından desteklemiştir.²⁸

Arsel operasyonunda Hizbullah ile Lübnan ordusunun ortak hareket etmesi sonrası, ABD'nin askeri yardımları bir kez daha tartışma konusu yaratmıştır.²⁹ İsrail Savunma Bakanı Avigdor Liberman'ın Lübnan ordusunun Hizbullah'ın ayrılmaz bir parçası olduğu yönündeki açıklamalarıyla³⁰ alevlenen tartışmalar, ABD Temsilciler Meclisi Ortadoğu ve Kuzey Afrika Alt Komitesi Başkanı Ileana Ros-Lehtinen'in "ABD'nin Lübnan politikası" başlıklı oturumda yaptığı konuşmayla³¹ daha görünür bir hal almıştır.

26 "ABD'den Hizbullah'a yönelik yeni yaptırımlar geldi," CNN Türk, 26 Ekim 2017, <https://www.cnnturk.com/dunya/abdden-hizbullaha-yonelik-yeni-yaptirimlar-geldi>.

27 "Briefing On U.S. Efforts to Counter Hizballah," U.S. Department of State, 10 Ekim 2017, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/10/274726.htm>.

28 Nicholas Blanford, "Cuts to US aid will affect support to Lebanese army," The Arab Weekly, 25 Haziran 2017, <https://the arabweekly.com/cuts-us-aid-will-affect-support-lebanese-army>.

29 Lübnan ordusuna ABD haricinde Fransa, İngiltere gibi Batılı ülkeler de askeri yardım yapmaktadır. Ancak en büyük yardım kaynağı olarak ABD görülmektedir.

30 Anna Ahronheim, "Israel's Defense Minister: Lebanon's army 'an integral part' of Hezbollah," The Jerusalem Post, 10 Ekim 2017, <https://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Israels-Defense-Minister-Lebanons-army-an-integral-part-of-Hezbollah-507127>.

31 Ileana Ros-Lehtinen, "U.S. Policy in Lebanon Must Scale Back Hezbollah, Iranian Influence and Promote Security, Stability and Prosperity," Ros-Lehtinen's Media

ABD'nin Lübnan politikasının, Hizbullah'ın ve İran'ın etkisini azaltmak ve ülkede güven, istikrar ve refahı desteklemek şeklinde olması gerektiğini vurgulayan Lehtinen, Hizbullah'ı dengelemek için Lübnan ordusunun desteklenmesi gerektiğini savunanları anladığını; ancak bu konuda ciddi endişeleri olduğunu belirterek, "Lübnan ordusu askeri yardım istiyorsa, Hizbullah'la ilişkisini tamamen kesmelidir" ifadelerini kullanmıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson'ın Saad Hariri'nin başbakanlıktan istifasına ilişkin yaptığı açıklamada da, Lübnan güvenlik güçleri haricindeki tüm yabancı güçler ve silahlı grupların 'gayri meşru' olduğu vurgusu öne çıkmıştır. Tüm bu tartışma ve çekincelere rağmen ABD'nin Lübnan ordusuna askeri yardımını sürdürmesi,³² Hizbullah'ı etkisiz kılma yönünde Lübnan ordusunun fonksiyonunun önemsendiğini göstermektedir.

5. İran'ın Hizbullah ve Lübnan Üzerindeki Etkisi

Son dönemde yapılan açıklamalar ve atılan adımlar, ABD-Suudi Arabistan planı çerçevesinde Hizbullah'ın Lübnan sahnesindeki etkisinin kırılması için özel bir gündemin olduğunu göstermiştir. Ancak, İran'ın bölgedeki ağırlığı ve Şii dünyası üzerindeki etkinliği bu sürecin çok da kolay işleme-yeceğini göstermektedir.

Hizbullah'a askeri ve maddi yardımı aşikâr olan İran'ın, Lübnan sahnesindeki konumu bununla sınırlı değildir. İran'ın eğitim, kültür, medya, enformasyon, insani yardım ve kalkınma sahalarındaki yatırımları, özellikle Lübnanlı Şiiler arasında Hizbullah'ın popülaritesini arttırmıştır. Bunun yanı sıra, Lübnan ordusunu silahlandırma isteğini her defasında gündeme getiren İran, Lübnan'a dair programının Şiilerle sınırlı olmadığı mesajını da vermektedir. Cumhurbaşkanlığı krizinin çözümünde dengenin kendi lehine bozulmasıyla Lübnan'daki konumunu daha da güçlendiren İran'ın, ABD-Suudi Arabistan'ın Hizbullah'ı güçsüz kılma planını geçersiz kılacak hamlelerde bulunma ihtimali yüksektir.

Joe Macaron, Saad Hariri'nin istifasından kısa bir süre önce Arab Center Washington DC'de yayımlanan makalesinde şu beş sebepten ötürü ABD-

Center, 11 Ekim 2017, <https://ros-lehtinen.house.gov/press-release/us-policy-lebanon-must-scale-back-hezbollah-iranian-influence-and-promote-security>.

32 "Lebanese army gets two A-29 light-attack aircraft from U.S.," Reuters, 31 Ekim 2017, <https://www.reuters.com/article/us-lebanon-usa-army/lebanese-army-gets-two-a-29-light-attack-aircraft-from-u-s-idUSKBN1D02BV>.

Suudi Arabistan'ın Hizbullah'ı etkisiz kılma/engelleme planının başarısız olacağını savunmaktadır:

1) 14 Mart bloğunun politik bir güç olarak yeniden canlanması oldukça zor olabilir, 2) ABD ve Suudi Arabistan bölgesel meselelerin hepsinde (Yemen, Suriye, Körfez krizi) aynı fikirde değiller, 3) Para sıkıntısı çeken Suudi Arabistan, Hizbullah'a karşı Lübnanlı politikacıları fonlama kabiliyetini yitirebilir, 4) Lübnanlı aktörler, Mayıs 2018'deki seçime ve ülkenin iç siyasetine kilitlenmiş durumdalar, 5) Suriye sahasındaki belirsizlik Lübnan'ı da belirsizlik içerisinde bırakmaktadır ki, böyle durumlarda taraflar ileride olumsuz sonuçlanabilecek cesur adımlar atmaktan kaçınırlar.³³

Lübnanlı gazeteci Hanin Ghaddar ise, Washington Institute için kaleme aldığı yazısında, İran ve Hizbullah'ı Lübnan'da etkisizleştirmek için Şii toplum içerisinde farklı dinamikleri harekete geçirmek gerektiğini savunmaktadır.³⁴ Şiiileri kendi içerisinde bölmeden Hizbullah'ı dışarıdan müdahalelerle etkisizleştirmenin mümkün olmadığını ima eden Ghaddar, bu noktada Necef Havzası'nın siyasi rolünün öne çıkarılması gerektiğini bir çözüm yolu olarak sunmaktadır. Iraklı Şiiileri İran'dan siyasi olarak 'bağımsızlaştırmak' amacıyla yapılan benzer planların henüz Irak'ta dahi bir karşılık bulmadığını göz önüne aldığımızda, Lübnan'daki Şiiileri içeriden bölmenin çok kolay olmayacağı aşikârdır.

6. Lübnan Sahnesinde Yeni Aktör: Rusya

Son zamanlarda Lübnan'la ilişkilerini geliştiren Rusya'nın, Suriye sahasında aynı safta yer aldığı Hizbullah'ın zayıflatılması konusunda nasıl bir tavır takınacağı merak konusudur. Bu sorunun cevabını Rusya'nın Lübnan'da nasıl bir rol oynamak istediği ve İsrail'le ilişkileri bağlamında vermek daha doğru olacaktır.

Rusya, 2013 yılında enerji alanında imzaladığı mutabakat anlaşmasıyla³⁵ daha fazla görünür hale geldiği Lübnan sahasında, tüm taraflarla görüşme

33 Joe Macaron, "Will US, Saudi Pressure Deter Hezbollah in Lebanon?," Arab Center Washington DC, 12 Ekim 2017, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/will-us-saudi-pressure-deter-hezbollah-in-lebanon/.

34 Hanin Ghaddar, "Are Shia Dynamics in Iraq and Lebanon Turning Against Iran?," The Washington Institute, 5 Ekim 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/are-shia-dynamics-in-iraq-and-lebanon-turning-against-iran>.

35 "Russia, Lebanon ink energy cooperation deal," The BRICS Post, 11 Ekim 2013, <http://thebricspost.com/russia-lebanon-ink-energy-cooperation-deal/>.

kabiliyeti sergileyerek, ABD'nin ülkedeki tek bloğa dayalı siyasetine alternatif üretme imkânı yakalamıştır. Öte yandan, Rusya'yla 2015 yılında yapılan 500 milyon dolar tutarındaki askeri anlaşma, para sorunu ve Lübnanlı aktörler arasındaki çekişmeler sebebiyle henüz yürürlüğe girememişse de, Rusya'nın alternatif bir kapı olarak algılandığını ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanlığı krizi sırasında Mustakbel Partisi lideri Saad Hariri'nin Rusya ziyareti,³⁶ siyasi uzlaşının sağlanmasında Rusya'ya yeni bir rol biçilmesine imkân tanımıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Rusya, 8 Mart ve 14 Mart bloklarıyla ilişkisini geliştirerek, ABD'nin Lübnan siyasetinde üstlendiği rolün ötesine geçmiş; ancak etki bakımından henüz bu rolün gereklerini yerine getirememiştir.

Suudi Arabistan kralının Ekim 2017'de gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinden önce Lübnan Başbakanı Saad Hariri'yi ağırlayan Rusya'nın; Hariri'yi Suudi Arabistan için, Suudi Arabistan'ı da Ortadoğu için bir anahtar olarak gördüğü yorumları yapılmıştır.³⁷ Hariri, ziyaretle ilgili Rusya basınına verdiği demeçte, Lübnan'ın Rusya'dan askeri ekipman almak istediğini ve Rus firmalarının Lübnan'ın Akdeniz kıyılarında petrol arama çalışmaları için lisans almak üzere olduğunu belirtmiştir.³⁸

Rusya'nın son dönemde Lübnan sahasındaki etkinliğini arttırması ABD tarafından dikkat ve endişe ile izlenirken, bu yakınlaşma İsrail'de bir başka açıdan tartışmaya açılmıştır. Ortadoğu'daki tüm aktörlerle ilişkisini iyi tutmaya çalıştığı görülen Rusya'nın, İsrail ile de son birkaç yıldır ilişkilerinde yükselen bir ivme yakaladığı bilinmektedir. Her ne kadar bu yakınlaşma İsrail basını tarafından ilgiyle karşılansa da, cevabı zor bazı sorular sıklıkla gündeme getirilmektedir. Bunların başında, "Rusya bir sonraki savaşta kimin arkasında duracak: İsrail'in mi, yoksa Hizbullah'ın mı?"³⁹ sorusu

36 "Hariri, Putin discuss Lebanon's presidential election," An-Nahar, 1 Nisan 2016, <https://en.annahar.com/article/345808-hariri-putin-discuss-presidential-vacuum>.

37 Marianna Belenkaya, "Lebanon explores potential roles with Russia," Al-Monitor, 19 Eylül 2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/lebanon-potential-roles-russia-saudi-arabia-visit-salman.html#ixzz4tAux4eTn>.

38 "Putin meets Lebanon PM Hariri in Russia visit," The New Arab, 13 Eylül 2017, <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2017/9/13/putin-meets-lebanon-pm-hariri-in-russia-visit>.

39 Amos Harel, "Who Will Russia Back in the Next Lebanon War: Israel or Hezbollah?," Haaretz, 14 Ekim 2017, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/who-will-russia-back-in-the-next-lebanon-war-1.5457462>.

gelmektedir. Aynı sorunun Hizbullah tarafında da sıklıkla dile getirildiği bilinmektedir. Her ne kadar Suriye sahasında Rusya ile beraber hareket etse de Hizbullah'ın, İsrail ile yakın ilişkileri sebebiyle Rusya'ya dair bazı şerhleri ve eleştirileri bulunmaktadır. Öte yandan, İsrail basını Temmuz 2006 savaşında Hizbullah'ın kullandığı Rus yapımı silahların İsrail'in savaşı kaybetmesinde oldukça etkili olduğunu gündeme taşıyarak, Rusya'nın bu konudaki vaatlerine pek güvenilemeyeceğini aktarmaktadır.

İsrail açısından, Rusya'nın Lübnan'daki varlığını tartışmalı hale getiren bir diğer mesele, petrol ve gaz arama çalışmalarıdır. İsrail, açık deniz sınırına ilişkin Lübnan'la ihtilaf yaşamaktadır ve bu ihtilaf, petrol ve gaz arama çalışmaları sırasında daha fazla gün yüzüne çıkacaktır.

Tüm bu gelişmeler ışığında Rusya'nın uzun bir dönemin ardından elde ettiği Lübnan sahasında etkin bir aktör olarak yer alma imkânını kaybetmek istemeyeceği söylenebilir. İlerleyen zamanlarda Lübnan'ı konuşurken denklemde yer alan küresel aktörler arasında Rusya'yı daha sıklıkla zikre-deceğimizi söylemek yanlış olmayacaktır.

7. Ülke Dışı Aktörlerin Çekişmesinde Son Perde: Saad Hariri'nin İstifası

Lübnan'daki dini-mezhebi çeşitlilik sebebiyle kırılmalı arz eden siyasi atmosfer, Saad Hariri'nin 4 Kasım 2017'de açıkladığı istifasıyla yeni bir sürece evrilmiştir. İstifa açıklamasını Suudi Arabistan'dan yapan Hariri, buna gerekçe olarak can güvenliğinin tehlikede olmasını göstermiştir. Hariri'nin bu açıklaması çok inandırıcı gelmemiş olmalı ki, kendi partisi (Mustakbel Partisi) bile Hariri'nin Lübnan'a dönerek istifasını kendi ülkesinde açıklaması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰

Hariri'nin istifa açıklamasını Suudi Arabistan'da yapması ve açıklamasında Hizbullah ve İran'ı suçlaması, söz konusu istifanın Lübnan sahnesinde etkin olan bölgesel ve küresel aktörlerin rekabetiyle doğrudan ilişkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durumda, son süreci anlamlandırabilmek ve yakın gelecekteki gelişmelere dair tahminlerde bulunabilmek için şu sorulara cevap vermek kaçınılmazdır: Hariri neden istifa etmiştir? Han-

40 “Müstakbel Hareketi'nden Hariri'ye ülkeye dön çağrısı,” Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mustakbel-hareketinden-haririye-ulkeye-don-ca-grisi/961351>.

gi olaylar istifa sürecine giden yolu açmıştır? Bu istifanın bölgesel/küresel gelişmelerle bir ilgisi var mıdır? Hariri kendi isteğiyle mi istifa etmiştir, yoksa Suudi Arabistan tarafından mı istifa ettirilmiştir? Hariri'nin istifasını geri almasında hangi olaylar veya aktörler etkili olmuştur?

Lübnan'da 'güçler dengesi'nin son dönemde İran lehine bozulması ve cumhurbaşkanı olarak Hizbullah'ın desteklediği adayın seçilmesi, işlerin Suudi Arabistan açısından iyi gitmediğini göstermiştir. Kendisi açısından olumsuz olan bu tabloyu değiştirerek Lübnan sahasındaki eski etkinliğini yeniden kazanmak isteyen Suudi Arabistan, ülkede müttefiki olarak gördüğü Saad Hariri'yi başbakanlığı sürecinde desteklemiştir; ülke siyasetinde kilit bir rol oynamasını istemiştir.

Ancak İran'ın ülkede her zamankinden daha fazla etkin olduğunu gören Hariri, başbakanlığı sürecinde Suudi Arabistan'a yakın dursa da, İran ve Hizbullah'la da doğrudan karşı karşıya gelmemeye çalışmıştır. Böylece Suudi Arabistan'a daha yakın olan ama İran'ı da görmezden gel(e)meyen bir 'denge politikası' gözetmiştir. Bölgesel rekabet bağlamındaki bu politikanın, küresel ilişkiler bağlamında da benzer yansımaları olmuştur. Başbakanlığı sırasında Beyaz Saray'ı ziyaret eden Hariri, kısa bir zaman sonra Rusya'ya da ziyaret ederek, bir önceki başbakanlık sürecinin(2009-2011) aksine dış politikada denge kurmaya çalışmıştır. Nitekim Hariri'nin istifa haftasında hem Suudi Arabistan Körfez İşleri Bakanı Samir el-Sebhan ile hem de İran lideri Ayetullah Ali Hamaney'in dış ilişkiler danışmanı Ali Ekber Velayeti ile görüşmesi,⁴¹ bu 'denge politikasının' bir diğer somut göstergesidir.

Trump'ın İran ve Hizbullah karşıtı sert açıklamalarını bir dizi yaptırım kararının takip etmesi, Suudi Arabistan'ı bölgesel manada daha da cesaretlendirmiştir. Bunun bir yansıması olarak, Lübnan'da Hariri'nin attığı 'ihtiyatlı' adımların Suudi Arabistan'da hayal kırıklığı yaratma ihtimali yüksektir. Arsel operasyonunda Hizbullah ile Lübnan ordusunun beraber hareket etmesi ve Cumhurbaşkanı Mişel Avn ve Başbakan Saad Hariri'nin imzasıyla Suriye'ye yeni büyükelçi atanması, Suudi Arabistan'ı rahatsız eden adımlar arasında sayılabilir. İstifanın daha önce değil de Kasım ayında olması ise, ABD'nin İran ve Hizbullah karşıtı yaptırım tasarısını kabul

41 "Velayati Meets Hariri, Says Iran 'Keen' on Lebanon's Stability," Al-Manar, 3 Kasım 2017, <https://english.almanar.com.lb/377859>.

etmesi ve Suudi Arabistan'daki yolsuzluk operasyonlarında Hariri'ye ait olan Saudi Oger şirketinin de isminin geçtiği iddiaları ile açıklanabilir. Dolayısıyla, Hariri'nin kendi kararı ile istifası yerine Suudi Arabistan tarafından istifa ettirilmesi ihtimali daha ağır basmaktadır. Hiç beklenmedik şekilde, birbirine zıt kutupları temsil eden Lübnanlı siyasal aktörlerin de Hariri'nin eğer istifa edecekse bunu ülkesine dönerek açıklaması gerektiğini ortak bir görüş olarak dile getirmeleri, bu iddiaları daha kuvvetli hale getirmektedir. Yine, Ortadoğu uzmanı Robert Fisk'in Hariri'nin istifa sürecine ilişkin kaleme aldığı yazısında paylaştığı ayrıntılar, bu kanaati teyit eder niteliktedir.⁴²

7.1. Hariri'nin İstifasına Bölgesel/Küresel Aktörlerin Tepkisi

Hariri'nin istifasına ilk tepki beklediği üzere İran'dan gelmiştir. İran Dışişleri Bakanı Sözcüsü Behram Kasımi tarafından yapılan açıklamada,⁴³ bu istifanın Ortadoğu'da tansiyonu yükseltmek amacıyla planlanan ABD-Suud-Siyonist oyunu olduğu belirtilmiştir. ABD adına Dışişleri Bakanı Rex Tillerson tarafından yapılan açıklamada ise, Saad Hariri'ye "ABD'nin güçlü bir müttefiki olarak" saygı duydukları belirtilerek, Hariri'nin istifasının desteklediği ima edilmiştir. İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu da, Hariri'nin istifasına ilişkin "Suriye'yi ikinci Lübnan'a çevirmeye çalışan İran'ın saldırılarına karşı önlem alınması çağrısı niteliğinde"⁴⁴ açıklamasını yaparak, Hariri'nin kararını desteklemiştir.

42 Robert Fisk, Hariri'nin 3 Kasım Cuma günü kabine toplantısı esnasında Kral Selman'ın kendisiyle görüşmek istediğini belirten bir telefon aldığını ve aynı günün akşamında uçağı Riyad'a ulaştığında Suud polisi tarafından kendisinin ve korumalarının telefonlarına el konulduğunu aktarmaktadır. 6 Kasım Pazartesi günü Hariri'nin IMF ve Dünya Bankası yetkilileri ile görüşmesi olduğunu hatırlatan Fisk, istifa açıklamasında Hariri'nin daha önce hiç kullanmadığı kelimelere yer verildiğini iddia etmektedir. Yazı için bkz: Robert Fisk, "Saad Hariri's resignation as Prime Minister of Lebanon is not all it seems," The Independent, 9 Kasım 2017, <https://www.independent.co.uk/voices/lebanon-prime-minister-saad-hariri-resignation-not-all-seems-quits-resigns-surprise-saudi-arabia-a8045636.html>.

43 "Hariri resignation, US-Saudi-Zionist plot to heighten Mideast tensions: Iran," Press TV, 4 Kasım 2017, <https://www.presstv.com/Detail/2017/11/04/540985/Iran-Lebanon-US-Saudi-Arabia-Saad-Hariri-Bahram-Qassem-resignation-prime-minister-Foreign-Ministry>.

44 "Hariri'nin istifası sonra İsrail'den İran çağrısı geldi, İran ise Suudileri işaret etti," Hürriyet, 5 Kasım 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/haririnin-istifasi-sonra-israilden-iran-cagrısı-geldi-iran-ise-suudileri-isaret-etti-40634389>.

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ise, Hariri'nin istifasına ilişkin Suudi Arabistan'a yaptığı sürpriz ziyaret sonrasında "Hariri'nin özgür olduğunu, Suudi Arabistan'da ev hapsinde olmadığını" belirtip,⁴⁵ Lübnan'ın istikrarına vurgu yaparak 'arabulucu' rolü üstlendiği izlenimi vermiştir. Aynı görüşmede Macron'un İran'a ilişkin eleştiri dozunu yükseltmesi de yeni bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Neticede, Fransa, Hariri'nin istifasını geri alması sürecini başarılı bir şekilde yürüterek, hem Lübnan'daki etkinlik alanını yeniden inşa etmiş hem de 'arabulucu' rolüyle Ortadoğu'daki krizlerde inisiyatif alabileceğinin sinyalini vermiştir.

Rusya'nın Suudi Arabistan'la yakın dönemde gelişen ilişkileri sebebiyle, Moskova'nın Hariri'nin istifasına ilişkin açıklaması en fazla merak edilen açıklamalardan biri olmuştur. Rusya'nın Lübnan Büyükelçisi Aleksandr Zaspikin, Lübnan'da yaşanan siyasi belirsizliği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) götürebileceklerini söylerken, "Suudi Arabistan, Lübnan'da kurulacak yeni hükümete Hizbullah'ın dâhil edilmemesini istedi. Bu talep, Lübnan'ın içişlerine doğrudan müdahale anlamına gelmiyor mu? Suudi Arabistan'ın bu tutumu, Hizbullah'ın Lübnan hükümetindeki varlığının önemini artırıyor" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁶

Son tahlilde; Hariri'nin istifasına gelen tepkilerde, Lübnan denkleminin bölgesel/küresel taraflarının geleneksel pozisyonlarını sürdürdükleri görülmektedir. Açıklamalarda Fransa'nın, ABD-İsrail-Suudi Arabistan tepkisine yakın durduğu; Rusya'nın ise İran'a destek verir nitelikte ifadelere yer verdiği ortaya çıkmaktadır.

7.2. Hariri'nin İstifası Sonrası Muhtemel Senaryolar Nelerdi; İstifanın Geri Alınmasının Etkisi Nasıl Oldu?

Saad Hariri'nin istifası ile ne amaçlandığı ve sonrasında neler yaşanabileceğine dair 3 tahmin öne sürülmüştür:

a) Siyasi İstikrarsızlık: Hariri'nin istifasının ardından en muhtemel senaryoların başında 'siyasi kaos' gelmiştir. Siyasal istikrarsızlığın, ekonomik

45 "Fransa Cumhurbaşkanı Macron'dan Riyad'a sürpriz Lübnan krizi ziyareti," Hürriyet, 10 Kasım 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/fransa-cumhurbaskani-macron-dan-riyada-surpriz-lubnan-krizi-ziyareti-40640189>.

46 "Rusya'nın Lübnan Büyükelçisi Zaspikin: Lübnan'daki durumu BMGK'ya götürebiliriz," Sputnik Türkiye, 10 Kasım 2017, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201711101030943747-rusya-lubnan-buyukelcisi-zaspikin-bmgk/>.

ve sosyal istikrarsızlığı beraberinde getireceği hesaba katılarak, istifanın fatura edileceği adrese göre bu sürecin kimin faydasına/zararına olacağına dair öngörülerde bulunulmuştur. Hariri, istifa açıklamasında Hizbullah ve İran'ı istikrarsızlığın sebebi olarak öne sürerken, Lübnan siyasi aktörlerinin açıklamalarında Suudi Arabistan'ın bu sürecin sorumlusu olduğu kanaatinin öne çıktığı görülmüştür. Nitekim Lübnanlı tüm taraflar konuya ilişkin açıklama yaparken, Suudi Arabistan'a Hariri'yi serbest bırakma çağrısı yapmışlardır. Bu çağrılara kayıtsız kalamayan Suudi Arabistan, Fransa'nın arabuluculuğunda Hariri'nin ülkesine dönerek istifasını geri almasına razı olmuştur. Böylece Hizbullah'ın onayı olmadan Suudi Arabistan'ın istediği yeni bir Sünni başbakanın⁴⁷ seçilmesi ihtimalinin neredeyse imkânsız hale geldiği bir kez daha görülmüştür.

Öte yandan, en son 2009 yılında yapılan Lübnan genel seçimlerinin, Mayıs 2018'te gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Lübnan'da uzun süreli tartışmalar sonucunda kabul edilen 'nispi temsil esaslı seçim sistemi', ilk defa Mayıs ayındaki seçimlerde uygulanacaktır. Seçim sistemindeki bu değişikliğin Hizbullah ve müttefiklerine mecliste daha fazla sandalye kazandırması beklenmektedir. Hariri'nin istifasıyla gündeme gelen siyasi istikrarsızlık sürecinde, nispi temsil sisteminin tekrar sorgulanmaya açılma ihtimali, Suudi Arabistan'ın -doğrudan siyaset sahnesinden uzaklaştırmasa da- Hizbullah'ın var olan gücünü azaltmasına imkân tanıyacağı yorumları yapılmıştır. Ancak Hariri'nin istifasını geri almasıyla, genel seçimlerin planlandığı tarihte ve sistemde yapılacağı duyurulmuştur.

b) İç Çatışma Riski: Hariri'nin istifasıyla yaşanan boşluğun bir iç savaşı tetikleme ihtimali de gündeme getirilmiştir. Ancak, Hizbullah'ın Lübnan'daki tartışmasız askeri gücü ve diğer grupların askeri bakımdan eşdeğer bir güce sahip olmamaları, iç savaşta yaşanan acıları kolektif hafızasında hala taşıyan Lübnan toplumu ve siyasi aktörlerinin böyle bir çatışma sürecinin oluşmasına izin vermeyeceği ihtimalinin ağır basmasına yol açmıştır. Nitekim bu süreçte iç çatışmaya kapı aralayacak herhangi bir gelişme de yaşanmamıştır.

c) Askeri Müdahale İhtimali: İran ve Hizbullah karşıtı söylemin yoğunlaştığı bir vasatta, Hizbullah'a yönelik askeri bir müdahale seçeneğinin

47 Taif Anlaşması gereği; Cumhurbaşkanı Hristiyan, Başbakan Sünni, Meclis Başkanı Şii olmalıdır.

konusulması Hariri'nin istifa süreciyle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Suudi Arabistan ve bazı Körfez ülkelerinin, istifa sürecinde vatandaşlarına “Lübnan’ı terk edin”⁴⁸ çağrısı yapması ve İsrail’den gelen ilk açıklamaların tonunun sert olması, ilk bakışta bu ihtimalin kuvvetli olduğu izlenimi vermiştir. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah’ın “Suudiler, İsrail’den Lübnan’a saldırmasını istedi”⁴⁹ açıklaması da bu ihtimali güçlendirmiştir. Obama döneminde ABD’nin Tel Aviv Büyükelçiliği görevini yapan Daniel Shapiro da Haaretz Gazetesi’nde yayımlanan makalesinde “Suudi Arabistan, İsrail’i Hizbullah’la savaşa mı itiyor?”⁵⁰ diye sormuştur.

Ancak Lübnan üzerine çalışan bazı analistler; Hizbullah’a yönelik askeri müdahale seçeneğinin ABD, İsrail ve Suudi Arabistan’ın ‘nihai hedefi’ olduğunu söyleyebilmek mümkün iken, henüz 2006 savaşında yaşadığı yenilginin şokunu atlatamayan İsrail’in Hariri’nin istifası sonrası böyle bir adım atacağını öngörmenin pek olası olmadığını belirtmişlerdir. Neticede, bu tarz söylentiler medyada kısa süreli olarak gündeme gelse de, Hariri’nin istifasını geri almasıyla bu ihtimal de -şimdilik- devre dışı kalmıştır.

Hariri’nin tekrar başbakanlık koltuğuna oturmasına rağmen; yukarıda zikrettiğimiz üç seçenek arasından ‘siyasi istikrarsızlık’ seçeneğinin Lübnan’ın geleceği açısından kuvvetli bir ihtimal olarak yerini muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Hariri’nin, istifasını geri almasının ardından, 2012 yılında Baabda Deklarasyonu bağlamında gündeme gelen ‘ tarafların bölgesel çatışmalardan uzak kalması’ prensibini Hizbullah’a tüm taraflar üzerinden hatırlatması, ülkeyi yeni siyasi çalkantıların beklediğine işaret etmektedir. Yine, son günlerde gündeme gelen ‘bazı Hıristiyan askerlere dair kıdem yükseltme tartışmasında 8 Mart bloğunun bileşenlerinden Emel Hareketi lideri Nebih Berri ile Özgür Yurtseverler Hareketi lideri Mişel Avn’ın ‘Maliye Bakanı’nın imzası’⁵¹ bağlamında karşı karşıya gelmesi Lübnan’ın kırılğan siyasi yapısını ortaya koymaktadır. Taif Anlaşması ge-

48 “Suudi Arabistan: Lübnan’ı hemen terk edin,” Yeni Şafak, 9 Kasım 2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/suudi-arabistan-lubnani-hemen-terk-edin-2808876>.

49 “Nasrullah: Suudiler, İsrail’den Lübnan’a saldırmasını istedi,” Yakın Doğu Haber, 10 Kasım 2017, <http://ydh.com.tr/mobil/haber.php?id=15484>.

50 Daniel B. Shapiro, “Is Saudi Arabia Pushing Israel Into War With Hezbollah and Iran?,” Haaretz, 7 Kasım 2017, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/is-saudi-arabia-pushing-israel-into-war-with-hezbollah-and-iran-1.5463069>.

51 “Tensions between Aoun and Berri over officers decree simmer,” An-Nahar, 26 Aralık 2017, <https://en.annahar.com/article/720781-tensions-between-aoun-and-berri-over-officers-decree-simmer>.

reği önemli kararların altında sadece Hristiyan Cumhurbaşkanı ve Sünni Başbakanın imzasının olmasına itiraz eden Emel Hareketi, Şiilerin de Maliye Bakanlığı üzerinden imza yetkisinin olması gerektiğini savunarak⁵² ‘kıdem meselesi’ gibi güncel bir tartışma üzerinden Lübnan siyasal yapısını temelinden sorgulayan bir sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu örnek bile, Lübnanlı siyasal aktörlerin kırılğan atmosferi dengede tutmakta ne derece zorlandığını/zorlanacağını göstermeye başlı başına yetecektir.

8. Sonuç

Sosyal ve siyasal yapısı kırılğanlık arz eden Lübnan, bağımsızlığını el ettiği günden bu yana bölgesel ve küresel aktörlerin etki alanında kalmıştır. Lübnan gerçeğini göz önüne aldığımızda, ülke dışı aktörlerin müdahalelerinin engelleneceği bir siyasal sürecin pek de kolay olmadığını söylememiz gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı krizi ve yakın zamanda yaşanan Başbakan Saad Hariri’nin istifası meselesi bu tespiti doğrular niteliktedir.

Trump yönetimiyle birlikte ABD’nin İran ve Hizbullah’ı ‘en öncelikli konu’ olarak görmesi, Lübnan’da tansiyonun her geçen gün daha da artacağını işaretleri olarak okunmalıdır. Lübnan’da yoğun bir siyasi istikrar-sızlığı görebileceğimiz gibi, ülkeye yönelik dolaylı bir askeri müdahalenin eşliğinde de olabiliriz. ‘Rasyonel’ açıklama ve tahminlerin zor olduğu Lübnan’a ‘Küçük Ortadoğu’ denmesi de bu seçeneklerin her birinin kendi bağlamında eşit olasılıklar olarak görülmesi sebebiyledir.

Saad Hariri’nin istifasını geri alması sonrası Lübnan’ın nereye evrileceği sorusunun cevabı, Mayıs 2018’teki seçim sürecine kadar Lübnan’ı ne tür gelişmelerin beklediğiyle doğrudan ilişkilidir. Hariri’nin ülkesine geri dönmesinin ardından şekillenen iç siyasete dair gündem maddeleri, yakın zamanda Lübnan’da tekrar önemli gelişmelere tanıklık edeceğimizin habercisidir.

Kaynakça

Ahronheim, Anna. “Israel’s Defense Minister: Lebanon’s army ‘an integral part’ of Hezbollah,” The Jerusalem Post, 10 Ekim 2017.

52 Şiilerin imza yetkisi bağlamındaki iddialarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Are Knudsen ve Michael Kerr, Lebanon: After the Cedar Revolution, (Oxford University Press, Londra: 2012), 39-59.

Belenkaya, Marianna. "Lebanon explores potential roles with Russia," *Al-Monitor*, 19 Eylül 2017.

Blanford, Nicholas. "Cuts to US aid will affect support to Lebanese army," *The Arab Weekly*, 25 Haziran 2017.

Fisk, Robert. "Saad Hariri's resignation as Prime Minister of Lebanon is not all it seems," *The Independent*, 9 Kasım 2017.

Ghaddar, Hanin. "Are Shia Dynamics in Iraq and Lebanon Turning Against Iran?," *The Washington Institute*, 5 Ekim 2017.

Harel, Amos. "Who Will Russia Back in the Next Lebanon War: Israel or Hezbollah?," *Haaretz*, 14 Ekim 2017.

Knudsen, Are ve Michael Kerr. *Lebanon: After the Cedar Revolution*, Londra: Oxford University Press, 2012.

Macaron, Joe. "Aoun in Riyadh: A Test for Lebanon's Foreign Policy," *Arab Center Washington DC*, 25 Ocak 2017.

Macaron, Joe. "Will US, Saudi Pressure Deter Hezbollah in Lebanon?," *Arab Center Washington DC*, 12 Ekim 2017.

Majidyar, Ahmad. "Iran Steps up Efforts to Expand Its Influence in Lebanon," *Middle East Institute*, 9 Ocak 2017.

Ros-Lehtinen, Ileana. "U.S. Policy in Lebanon Must Scale Back Hezbollah, Iranian Influence and Promote Security, Stability and Prosperity," *Ros-Lehtinen's Media Center*, 11 Ekim 2017.

Saoud, Dalal. "A Saudi-Iranian tug of war over Lebanon," *The Arab Weekly*, 11 Aralık 2016.

Shapiro, Daniel B. "Is Saudi Arabia Pushing Israel Into War With Hezbollah and Iran?," *Haaretz*, 7 Kasım 2017.

İnternet Kaynakları

"30 aylık kriz çözüldü: Lübnan'da Cumhurbaşkanı seçildi," *Yeni Şafak*, 30 Ekim 2016.

"ABD'den Hizbullah'a yönelik yeni yaptırımlar geldi," *CNN Türk*, 26 Ekim 2017.

"ABD'nin BM temsilcisi Nikki Haley: BM barış gücünün Lübnan komutanı Hizbullah'ın silah kaçakçılığına göz yumuyor," *Star*, 26 Ağustos 2017.

“Arab League declares Hezbollah a ‘terrorist’ organisation,” Middle East Eye, 11 Mart 2016.

“Arap Birliği’nden İran’a kınama,” Al Jazeera Türk, 10 Ocak 2016.

“Briefing On U.S. Efforts to Counter Hizballah,” U.S. Department of State, 10 Ekim 2017.

“Donald Trump’s Saudi Arabia speech: eight key points,” The Telegraph, 21 Mayıs 2017.

“Finally Lebanon PM announces the formation of his new 30 member cabinet,” Ya Libnan, 19 Aralık 2016.

“Fransa Cumhurbaşkanı Macron’dan Riyad’a sürpriz Lübnan krizi ziyareti,” Hürriyet, 10 Kasım 2017.

“Geagea, Gemayel meet with Saudi Arabian crown prince,” The Daily Star, 28 Eylül 2017.

“Hariri resignation, US-Saudi-Zionist plot to heighten Mideast tensions: Iran,” Press TV, 4 Kasım 2017.

“Hariri, Putin discuss Lebanon’s presidential election,” An-Nahar, 1 Nisan 2016.

“Hariri’nin istifası sonra İsrail’den İran çağrısı geldi, İran ise Suudileri işaret etti,” Hürriyet, 5 Kasım 2017.

“Hezbollah, Syria army launch attack on Lebanon border,” Al Jazeera International, 22 Temmuz 2017.

“Iran FM, new Lebanon president meet in Beirut,” Press TV, 7 Kasım 2016.

“Iranian Protesters Attack Saudi Embassy After Prominent Shiite Cleric Executed,” Huffington Post, 2 Ocak 2016.

“Körfez İşbirliği Konseyi Hizbullah’ı terör örgütü ilan etti,” NTV, 2 Mart 2016.

“Kuwait, Qatar join GCC allies in Lebanon travel warning,” Al Jazeera International, 24 Şubat 2016.

“Lebanese PM Hariri resigns, stresses ‘Iran’s hands will be cut off,’” Al Arabiya, 4 Kasım 2017.

“Lebanese army gets two A-29 light-attack aircraft from U.S.,” Reuters, 31 Ekim 2017.

“Lebanon’s Aoun visits Riyadh to mend Saudi fences,” Middle East Eye, 9 Ocak 2017.

“Müstakbel Hareketi’nden Hariri’ye ülkeye dön çağrısı,” Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2017.

“Nasrullah: Suudiler, İsrail’den Lübnan’a saldırmasını istedi,” Yakın Doğu Haber, 10 Kasım 2017.

“Putin meets Lebanon PM Hariri in Russia visit,” TheNewArab, 13 Eylül 2017.

“Russia, Lebanon ink energy cooperation deal,” The BRICS Post, 11 Ekim 2013.

“Rusya’nın Lübnan Büyükelçisi Zaspikin: Lübnan’daki durumu BMGK’ya götürebiliriz,” Sputnik Türkiye, 10 Kasım 2017.

“Saudi Arabia cancels \$4bn in aid for Lebanon army over Hezbollah,” Middle East Eye, 19 Şubat 2016.

“Saudi minister slams Hezbollah as ‘party of Satan,’” Arab news, 6 Eylül 2017.

“Saudi unblocks military aid to Lebanon: Lebanese sources,” Middle East Eye, 10 Ocak 2017.

“Sheikh Nimr al-Nimr: Saudi Arabia executes top Shia cleric,” BBC, 2 Ocak 2016.

“Suudi Arabistan, ‘Hizbullah lideri Haşim Safiyyuddin’i” kara listeye aldı,” Hürriyet, 20 Mayıs 2017.

“Suudi Arabistan: Lübnan’ı hemen terk edin,” Yeni Şafak, 9 Kasım 2017.

“Tensions between Aoun and Berri over officers decree simmer,” An-Nahar, 26 Aralık 2017.

“Trump: Obama gerekeni yapsaydı, Suriye’de ne İran ne Rusya olurdu,” Sputnik Türkiye, 26 Temmuz 2017.

“U.S. Presses Saudi Arabia Not to Further Punish Lebanon Economically,” The Wall Street Journal, 8 Mart 2016.

“U.S. steps up pressure on Hezbollah, offers reward for two operatives,” Reuters, 10 Ekim 2016.

“Velayati Meets Hariri, Says Iran ‘Keen’ on Lebanon’s Stability,” Al-Manar, 3 Kasım 2017.

Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği mi Rekabet mi?

Kevser Aktaş*

Öz

2011’de halk gösterileri şeklinde başlayan ve kısa sürede iç savaşa evrilen Suriye krizi başladığı günden beri Türkiye-İran ilişkilerinde en önemli sorun haline gelmiştir. İki ülkenin tamamen farklı hedeflere yönelik politikalar izlemeleri ve iç savaşın hem kendileri hem de bölge açısından oluşturduğu zararların bilincinde hareket etmemeleri, krizin derinleşmesine yol açmıştır. Oluşan güç boşluğu ise ABD ve Rusya gibi bölge dışı aktörlerin soruna müdahalesine zemin hazırlamış ve iç savaş çok aktörlü bir krize dönüşmüştür. 2017 yılında başlayan Türkiye ve İran ilişkilerinde yumuşama döneminin nedenlerden biri Suriye krizinin çıkmaza girmesi olmuştur. Bir diğer neden ise 2017 yılında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi tarafından düzenlenen bağımsızlık referandumudur. Suriye örneğinin aksine, Irak’ta durumun kendileri için oluşturduğu ortak tehdidin farkına erken varan Türkiye ve İran bu meselede ortak hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Diğer sebeplerin yanında, iki önemli bölgesel güç olan Türkiye ve İran’ın ortak tutumu ve kararlılığıyla referandum sonuçları askıya alınmıştır. Bu iki örnek olay; tek başlarına oyun kurucu rolüne sahip olmasalar da ortak hareket etmeleri durumunda iki ülkenin, bölgeyi doğrudan etkileyecek olaylarda etkin rol oynayabileceklerini göstermektedir. Bölgede yaşanan krizlerin her iki ülke için de oluşturduğu zararlara bakıldığında rasyonel olan davranış da ortak hareket etmeleridir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İran İlişkileri, Suriye İç Savaşı, Irak, İKBY Referandumu

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, kevser.aktss@gmail.com

Turkey-Iran Relations Through Syria And Iraq Cases: Cooperation or Competition?

Kevser Aktaş*

Abstract

Started as a civilian protest in 2011 and evolved into civil war in a short time, Syrian crisis has become the primacy issue on Turkey Iran relations. Pursuing the policies that aimed completely different objectives and acting as not aware of damages that civil war had caused both themselves and the region deepened the crisis. Power vacuum set grounds to interference of non-regional actors such as the USA and Russia, the crisis has turned into a multi-agency conflict. One of the reason of detente period of Turkey Iran relations in 2017 was Syrian crisis that stuck into dead end. And the other reason of detente was Independence Referendum in Kurdish region in Iraq. Unlike the example in Syria, Turkey and Iran has been aware of the danger of referendum and acted against it. Among other reasons, joint position and determination of Turkey and Iran as the main regional powers against it has resulted as failure of the referendum. These two cases show that although they do not have a playmaker role on their own, Turkey and Iran will be able to play an active role in events that directly affect the region if they act jointly. When looking the damages that the crisis in the region has created, cooperation is the rational behavior for both states.

Keywords: Turkey-Iran Relations, Syrian Civil War, Iraq, Kurdish Referendum in Iraq

* PhD Student, Sakarya University, Middle East Institute, kevser.aktss@gmail.com

1. Giriş

Son yüzyıldır oldukça istikrarlı bir seyir izleyen Türk-İran ilişkileri, 2010 Arap devrimleri ve ardından patlak veren Suriye iç savaşı ile birlikte en sorunlu dönemini yaşamıştır. Suriye krizinde taban tabana zıt politikalar izleyen iki ülkenin karşılıklı suçlama ve ithamları, kriz çıkmaza girdikçe artarak devam etmiştir. Bu siyasi gerginlik süreci ekonomik ilişkilere de yansımış ve iki ülke tarafından 30 milyar dolara çıkarılması hedeflenen ticaret hacmi, 2013'ten 2017 yılına kadar sürekli bir düşüş eğiliminde olmuştur.¹

Bu gerginlik ortamından önce, Arap Devrimlerinin başladığı yıl olan 2010'a bakıldığında iki ülke ilişkilerinin, Türkiye'nin Batılı devletler tarafından "eksen kayması" ile suçlanacak kadar iyi olduğu görülmektedir. Nükleer çalışmaları nedeniyle İran'a uygulanan ambargoların giderek arttığı bir süreçte Türkiye, sorunun çözümü konusunda Brezilya ile birlikte arabulucu rolünü üstlenmiş ve bu amaçla 17 Mayıs 2010 tarihinde üç ülke arasında Takas Antlaşması imzalanmıştı. Ancak bu antlaşma yürürlüğe girmemiş, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde 9 Haziran 2010 tarihli İran'a yeni yaptırımlar getirilmesini öngören bir tasarı Türkiye'nin "hayır" oyuna rağmen kabul edilmişti.²

Türkiye'nin nükleer kriz meselesinde aldığı inisiyatif ve İran'ı destekleyen tutumuna rağmen iki ülke ilişkileri 2010 yılının sonundan itibaren olumsuz bir seyre girmiştir. Buna neden olan gelişme ise, NATO füze savunma sistemi çerçevesinde, 2011 sonuna doğru Malatya'nın Kürecik ilçesine radar sistemlerinin kurulmasının gündeme gelmesi olmuştur. Bu durumu kendisi için bir güvenlik tehdidi olarak algılayan İran tarafından olumsuz açıklamalar gelmiş ve 2010 yılının sonu Türk-İran ilişkilerinde olumsuz seyrin başlangıç noktası olmuştur.³

2011 yılı ise Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasını uygulamaya başlamasından itibaren, İran ile yaşanan en sorunlu yıl olmuştur. Bunda

1 Hakkı Uygur, "Yeni Dönemde Türkiye-İran ilişkileri," 9 Ekim 2017, Anadolu Ajansı, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/yeni-donemde-turkiye-iran-iliskileri/930892>.

2 Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, (Haziran 2010), 5.

3 Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2010," ed., Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, (Açılım Kitap, 2011), 13-16.

en fazla 2010 yılının sonunda başlayan ve 15 Mart 2011’de Suriye’ye sıçrayan “Arap Devrimleri” denen halk isyanlarının etkisi olmuştur. İki ülke Suriye dışında Bahreyn ve Yemen’deki isyanlar hakkında da farklı politikalar izlemişlerdir. Ancak 2011 yılında siyasi ilişkilerdeki olumsuzluk ekonomik ilişkilere yansımamış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi önceki yıllara nazaran en yüksek seviye olan 16 milyar dolara bu yılda ulaşmıştır.⁴

2012 yılı ve sonrası ise Suriye krizi derinleştikçe Türkiye ve İran ilişkileri de bu krizle doğru orantılı olarak gerilmiştir. İki ülkenin nüfuz mücadelesi yürüttüğü bir diğer ülke olan Irak’ta ise, Sünni Araplara karşı ayrılıkçı politikalar izleyen Maliki’nin 2006-2014 yılları arasında devam eden başkanlığı süreci, mücadelenin mezhep temelli yaşanmasına neden olmuştur. İlmli bir lider olan Haydar Abadi’nin başkanlığı da iki ülkenin Irak üzerindeki güç mücadelesinin azalmasını sağlayamamıştır. 2011’de ABD’nin Irak’tan çekilmesiyle oluşan güç boşluğu ise İran-Türkiye ilişkilerinin Irak ekseninde olumsuz seyretmesine neden olmuştur.

Türkiye-İran ilişkileri Kuzey Irak özelinde ele alındığında ise 1990’lı yıllarda Kürt grupların aralarındaki rekabette iki ülkenin farklı partilere destek vermesi bölgede dolaylı ancak yoğun bir Türk-İran mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Daha sonra İran’ın Şii gruplar üzerinde artan etkinliği ve Türkiye’nin dönem dönem değişmekle beraber Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’ne verdiği destek, iki komşu ülkenin Irak konusunda ortak politika izleyememelerini beraberinde getirmiştir. 2000’li yıllarda ise bir dönem 1990’lı yıllardan farklı olarak Ankara ve Tahran’ın, hareket sahaları Kuzey Irak’ta bulunan PKK ve PJAK terör örgütlerine karşı iş birliği geliştirmeleri mümkün olmuştur.⁵ Ancak ortak tehditle birlikte güvenlik konusunda sağlanan iş birliği iki ülkenin de Irak’ta kurmak istediği nüfuz nedeniyle diğer alanlara taşınamamıştır.

Terörle mücadele konusundaki iş birliğinden sonra Irak konusunda izlenen farklı politika ve tutumlara istisnai durumu, 25 Eylül 2017 tarihinde İKBY’nin tam bağımsızlık amacıyla yaptığı referandum konusundaki tutumları oluşturmaktadır. Referanduma her iki ülke de başından beri karşı

4 Kemal İnat, “Türkiye’nin İran Politikası 2011,” ed., Kemal İnat ve diğerleri, Ortadoğu Yıllığı 2011, (Açılım Kitap, 2012), 9.

5 Kemal İnat, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları,” ed., Davut Dursun ve diğerleri, Ortadoğu’da Siyaset, (Anadolu Üniversitesi, 2013), 196.

çıkarak ortak bir tavır sergilemişlerdir. İki ülkenin bu ortak tutumu, referandumun gerçekleşmesini engellememiş, ancak referandumun askıya alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışma Türkiye ve İran'ın olası rekabet ya da iş birliğinin bölgenin kaderini tayin edecek önemde olduğu savından hareket etmektedir. Çalışmada ele alınan örnek ülkeler Suriye ve Irak'tır. Bu iki ülke özelinde karşılaştırılan olaylar ise Suriye iç savaşı ve İKBY'nin 2017 yılında düzenlediği bağımsızlık referandumudur. İlk olayda Türkiye ve İran'ın farklı politika ve hedefleriyle iç savaş çok boyutlu bir kriz haline gelirken, ikinci olayda referandumun olası sonuçları engellenmiş ya da ötelenmiştir. Bu doğrultuda hem her iki ülkenin hem de bölgenin bekası için rasyonel olan davranış İran ve Türkiye'nin ortak hareket etmesidir.

2. Türkiye-İran İlişkilerinde Suriye İç Savaşı: Karşılıklı Tükenme

Mart 2011'de başlayan Suriye olayları, Arap Baharı-Arap Devrimleri denilen sürecin Suriye'ye sıçraması ile başlayan barışçıl gösterilere Esed rejiminin sert müdahaleleriyle giderek bir iç savaş haline dönüşmüştür. Ülkenin yaklaşık %12'sine dayanan bir nüfus ile 40 yılı aşkın süredir Suriye'de iktidarı elinde bulunduran Esed ailesine karşı, ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni nüfusun silahlanması ile çatışmalar başlamıştır. Bu noktadan itibaren ise bölgesel ve küresel aktörler krize müdahil olarak farklı pozisyonlar almışlardır. Bu çalışmanın özneleri olan Türkiye ve İran ise Suriye krizinde farklı gerekçelerle birbirlerine karşı politikalar belirlemişlerdir. Türkiye'nin politikası başlarda tamamen Esed rejiminin devrilmesi üzerine kuruluyken, İran'ın politikası ise Esed rejimini kayıtsız şartsız destekleme üzerineydi. İki ülkenin karşıt politikaları ise yedi yılı geride bırakan iç savaşın bir türlü sonuçlanmaması ve hem Türkiye ve İran hem de bölge için yıkıcı sonuçlara yol açmasının en büyük sebeplerinden biridir.⁶

Suriye İç Savaşında Tahran'ın aldığı konumu anlamlandırmak adına İran-Suriye ilişkilerinin tarihî seyrine bakıldığında, 1979 İran Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkilerinin sıkı olduğu görülmektedir. İki ülke bu tarihten sonra birbirleri için müttefik konumunda olmuşlardır. Bu duruma yol açan

6 Nebi Miş, "Suriye 2011," ed., Kemal İnat ve diğerleri, Ortadoğu Yıllığı 2011, (Açılım Kitap, 2012), 261.

birçok sebep vardır. Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalaması sonucu Kahire'nin desteğini yitiren ve Irak'la da iyi ilişkilere sahip olmayan Suriye, İsrail karşısında yalnız kalmıştı. 1979 İslam Devrimi ile birlikte İran'da oluşan Siyonizm karşıtı İslamcı rejim Suriye açısından bir müttefikin doğuşu olmuştur. Suriye yeni İran rejimini tanıdığını açıklayan ilk ülke olmuş ve 1980'de yaşanan İran-İrak savaşı sırasında da İran'a açık destek vermiştir. 1982'de İsrail'in Lübnan topraklarının bir kısmını işgal etmesiyle iki ülke tam anlamıyla bir ittifak ilişkisi içerisine girmiş, birbirlerine İsrail karşısında açık destek vermişlerdir.⁷

Suriye-Türkiye ilişkileri incelendiğinde ise; 2000'li yıllara kadar gerilimli bir seyir izlediği görülür. Hatta 1998 yılında iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmiş, bu gerginlik aynı yıl imzalanan "Adana Mutabakatı" ile son bularak ilişkiler giderek normalleşmiştir. 90'ların sonunda PKK'nın Suriye'den çıkarılması ile yumuşayan ilişkiler, AK Parti hükümeti sırasında ekonomik yakınlaşmaya evrilmiş ve iki ülke ilişkileri olumlu bir seyre girmiştir. Hatta bu olumlu seyir, 2009 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Antlaşması imzalanacak kadar ilerleme kaydetmiştir. 2011 itibarıyla Türkiye, Suriye'de olayların başlamasının ilk anından itibaren rejime reform ve demokratikleşme telkinlerinde bulunmuş, ancak görüşmelerin sonuçsuz kalması ile Esed yönetimiyle ilişkilerini tamamen keserek muhalefeti desteklemeye başlamıştır.⁸ Bu aşamada Türkiye, ulusal güvenliğine en büyük tehdit olarak güneyindeki uzun sınırdaki bir "haydut rejimin" bulunmasını tanımlamış ve Suriye politikasını bunun üzerine kurmuştur. Özellikle Rusya'nın 2015'te krize askeri olarak doğrudan müdahil olmasına kadar geçen sürede muhalifler sahada ciddi kazanımlar elde etmiş, Türkiye'nin muhaliflere verdiği destek ise İran'la ikili ilişkilerinde en büyük sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Suriye krizinin Türkiye'ye en büyük maliyetlerinden biri ise mülteci sorunu olmuştur. İç savaştan kaçan veya rejim tarafından yerlerinden edilen sivillerin Türkiye'ye sığınması ve Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikası oldukça kritiktir. Bu konuda insani bir politikayı önceleyen Türkiye,

7 Bayram Sinkaya, "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 33, (Eylül 2011), 39.

8 Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları," 206.

bunun sonucunda yaklaşık 3.5 milyon Suriyeli sığınmacıyı ülkesine kabul etmiştir. Mülteci sorunu Türkiye'ye sosyal ve ekonomik yönden oluşturduğu sorunlar ile önemli bir güvenlik sorunu olarak yer almıştır. Mültecilerin entegrasyon sorunu, yaşam şartlarının iyileştirilmesi, ekonomik sürekliliğin sağlanması ve savaş sonrası geriye dönüşlerinin sağlanması gibi meseleler iç savaşın Türkiye'de yol açtığı sorunlardandır.⁹

Suriye krizinde Türkiye için diğer güvenlik tehditleri ise DEAŞ¹⁰ ve YPG¹¹ olmuştur. Suriye iç savaşı sonrası ortaya çıkan otorite boşluğu, ülkeyi birçok terör örgütü için doğal bir yayılma alanına çevirmiştir. Bu durumdan istifade eden terör örgütleri ise nüfuzlarını artırarak devletleşme ve coğrafyada kalıcı olma gibi hedeflerini gerçekleştirmek için silahlı mücadeleye girişmişlerdir.

2014 itibariyle Suriye'ye giriş yapan ve girdiği andan itibaren büyük bir vahşet ve korku üreten DEAŞ, muhaliflerin kontrol ettiği bölgeleri ele geçirerek Türkiye-Suriye sınırına hâkim olmuştur. Bunun sonucunda örgüt, Türkiye'ye büyük bir güvenlik tehdidi oluşturmuş ve özellikle 2016 yılında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çok sayıda kanlı terör eyleminde bulunmuştur. YPG ise Türkiye'nin 40 yılı aşkın süredir mücadelesini sürdürdüğü PKK terörünün Suriye ayağı olarak otorite boşluğunu kullanarak varlığını pekiştirmiştir. Özellikle 2015 sonrasında Türkiye'nin sert tepkilerine rağmen ABD'nin verdiği askeri destekle güçlenmiştir. "DEAŞ'a karşı koalisyon"¹² adı altında toplanan ülkelerin, bir terör örgütünü yok etmek için başka bir terör örgütü ile ortak hareket etmesi ve hatta askeri olarak büyük yatırımlarda bulunması, ahlaki açıdan sorunlu olduğu kadar uluslararası ilişkiler açısından da büyük sorunlara yol açmıştır. ABD'nin, NATO müttefiki olan Türkiye'nin çekincelerini ve uyarılarını yok sayması,

9 Nurettin Altundöğür ve M. Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası," Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 21, (2016), 294.

10 Devlet'ül Irak ve's Şam (diğer adıyla Irak-Şam İslam Devleti)

11 YPG, PKK'nın Suriye'de konuşlanan kolu olan PYD'nin silahlı kanadına verilen isimdir. Tam açılımı Kürtçe "Yekineyen parastina gel" dir. Türkçe'de "halkçı koruma birlikleri" anlamına gelmektedir.

12 Fransa, İngiltere, Avustralya, Belçika, Danimarka, Norveç, Kanada ve Almanya'dan oluşmaktadır. Koalisyona destek veren Arap ülkeleri ise; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Ürdün olmuştur.

Türkiye'nin alternatif politikalar arayışının kıvılcımlarını oluşturmuştur.¹³

Yükselen DEAŞ ve PKK/YPG tehdidi, Türkiye'nin Suriye'de radikal kararlar almasını zorunlu kılmıştır. Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kalkanı Harekâtı ile Türkiye, hem DEAŞ'ı sınırından atmayı hem de güney sınırlarında bir terör koridoru kurulmasını engellemeyi hedefliyordu. ÖSO ile ortak yapılan bu operasyon ile Türkiye, krizde önemli bir aktör olarak yer almış ve gerektiğinde askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermiştir.

Fırat Kalkanı Operasyonu'nun Türkiye'nin Suriye politikasıyla ilgili gösterdiği en net durum, artık Türkiye için en büyük güvenlik tehdidin PKK/YPG olduğudur. Suriye politikasındaki bu kırılma, Türkiye için geleneksel müttefiklerinden kopuşu göstermesinin yanında farklı ülkelerle yeni iş birliği alanları oluşturması bakımından kritiktir. İran'ın bu operasyona tepkisi ise karşı çıkmak şeklinde olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Suriye topraklarında kalıcı bir nüfuz elde etmesinden endişe etmekteydi ve bu yüzden iş birliği yerine bölgesel nüfuz mücadelesine yöneldi. 2016 yılı 14-15 Nisan tarihlerinde İstanbul'da yapılan İslam İşbirliği Teşkilatı zirvesi ardından Ankara'ya geçen Ruhani ve Erdoğan, İran ve Türkiye arasında 2014'te kurulmuş olan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin üçüncü toplantısına başkanlık etmiştir. Ancak bu iki gelişme göstermektedir ki iki ülke uluslararası platformlardaki iş birliğini bölgesel sorunların çözümü konusuna yöneltememektedir. Halep'in kuşatılması sırasında da iki ülke arasındaki gerginlik iyice tırmanmış, ateşkes ise İran'la değil Rusya ile varılan mutabakat çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹⁴

2017'nin ilk ayında Türkiye, İran ve Rusya arasında başlayan Astana süreci, Suriye krizinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin Suriye politikasındaki değişimler ve Rusya ile İran'ın Türkiye'nin sahadaki konumu dolayısıyla ortak çalışma isteği, bu inisiyatifin oluşmasına yol açmıştır. Astana süreci ile Türkiye, Suriye'nin bütünlüğü konusunda söylemlerini güçlendirirken Esed rejimine karşı en azından söylem düzeyinde baskısını azaltmış, ayrıca merkezi tehdit algılamasını PYD/YPG üzerine kurmuştur.

13 Can Acun, "Türkiye'nin Suriye Politikası 2015," ed., Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Türk Dış Politikası Yıllığı 2015, (SETA, 2016), 182-184.

14 Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2016," ed., Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2016, (Kadim Yayınları, 2017), 6-10.

Bu ise Türkiye İran ilişkileri üzerinde Suriye krizi döneminde hiç görülmediği kadar yakınlaşmaya sebep olmuştur.¹⁵

İran'ın Suriye politikası ise Türkiye'nin tamamen zıttı eksende şekillenmiştir. Krizin başından itibaren muhaliflerin karşısında rejime sınırsız destekte bulunacağını gösteren İran, günümüze kadar bu politikasında diretmiş ve diretmeye de devam etmektedir. İran'ın Suriye krizine yaklaşımı, İran'ın Suriye ile olan tarihsel yakın ilişkilerinin yanı sıra mezhebi yakınlık ile de açıklanabilir. Yine de bu politikanın en temel noktası, İran'ın kendi ulusal güvenliğini Suriye hatta Lübnan'dan başlatmasıdır. Yani buna göre İran'ın ulusal güvenliği Lübnan'ın ve Suriye'nin güvenliğiyle eşdeğerdir ve bu ülkelerde kaybedilecek destekler, sonunda İran'daki rejimi de tehdit edecek boyutlara ulaşacaktır. Suriye'deki İran'la yakın ilişkilere sahip rejimin gitmesi ve Sünni çoğunluğa dayanan bir grubun başa gelmesi İran'ın Suriye'deki tüm nüfuzunu kaybetmesine ve Lübnan ile bağlantısının tamamen kesilmesine yol açacağı için kabul edilemezdir.¹⁶

Bu bilgiler ışığında İran, Suriye'yi Sünni çoğunluğa, İsrail'e (ABD'ye) veya Türkiye'ye kaybetmek istememektedir. Çünkü Suriye'deki karışıklıklar İran tarafından ABD ve İsrail destekli operasyonlar olarak görülmektedir.¹⁷ Bu da "Direniş Eksenini" adı altında Şii milisler, Hizbullah ve rejim ordusu ile muhalif gruplara karşı savaşmayı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin desteklediği muhalifler ile İran'ın kontrolündeki Şii milisler/Hizbullah'ın vekâlet savaşı şeklindeki mücadelenin Türkiye-İran ilişkilerini de etkilediği söylenebilir.

Türkiye ve İran'ın Suriye politikaları ekseninde ilişkileri değerlendirildiğinde ilk göze çarpan, iki ülkenin karşı kutuplarda saf tutması ve hedeflerinin birbiriyle çelişmesidir. İran'ın rejimin bekası için krize sert girmesi ve büyük askeri hamlelerde bulunması Türkiye ile yakınlaşmasını engellemiştir. Türkiye'nin ise Esed rejimi karşısında bu kadar net ve sert bir şekilde yer alması rejimi destekleyen İran'la yakınlaşmayı ve ortak politikalar üretmesini imkânsız kılmıştır. Ayrıca İran basını ve siyasilerinin özellikle

15 Abdullah Sayın, "Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Dönem," Yeni Şafak, 8 Kasım 2017.

16 Doğan Ertuğrul, "Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi," TESEV, (2012), 4.

17 "Amerika, Suriye'yi ve Direniş Eksenini yıkmaya çalışıyor," İslami Analiz, 31 Mayıs 2018, <http://www.islamianaliz.com/haber/iran-genel-kurmay-baskani-yardimcisi-amerika-suriyeyi-ve-direnis-eksenini-yikmaya-calisiyor-10127#sthash.2GOtd3rt.TEsv3mm0.dpbs>.

2011-2016 arasında Türkiye karşıtı söylemlerinin sertliği¹⁸ ve hatta İran basınındaki Türkiye'yi DEAŞ ve el Kaide ile iş birliği yapmakla suçlayan yayınlar,¹⁹ Türkiye için büyük bir rahatsızlık kaynağı olmuştur.

Türkiye'nin son dönemde rejim karşıtı söylemlerindeki yumuşama ve odağını YPG'ye yöneltmesi, İran ile yakınlaşmada en büyük etken olmuştur. Astana sürecine evrilen bu yakınlaşma ile iki ülke, 7 yıldır devam eden savaştan belki de en çok zarar gören bölge ülkeleri olarak ilk kez çözüm odaklı iş birliği yaklaşımına sahip olmuşlardır.

Türkiye ve İran'ın birbirinin karşıtı pozisyonlarda olması ve iş birliğine odaklanmaması iki ülke için de krizin maliyetlerini katlanılmaz derecelere yükseltmiştir. İran'ın rejime destek amacıyla yaptığı askeri desteğin verdiği ekonomik sıkıntılar ve uluslararası siyasette yarattığı baskı, 2017'nin sonunda İran'da büyük halk gösterilerine sebep olmuş ve halkın talepleri arasında ilk sırayı ekonomi ve dış politika almıştır.²⁰ Ayrıca, tüm bu ağır yüke rağmen İran, Suriye krizinde ciddi kazanımlar elde edememiştir. Özellikle 2015'te Rus müdahalesi ile Esed üzerindeki otoritesini kaybeden ve kendi tanımlamasıyla "direniş ekseninin" ana aktörü olmaksızın çıkan İran, buna rağmen sahadaki milis güçleri ile ağır bir yükün altına girmektedir. Bununla birlikte muhaliflerin beklenen başarıya ulaşamaması da Türkiye'nin Suriye'de İran karşısında elini zayıflatan unsurlardan biri olmuştur.²¹ Bu yüzden Türkiye, Suriye'de rejim değişikliğini önceleyen dış politikasını revize etmek zorunda kalmış, bu sayede İran ile yakınlaşabilecek bir zemin hazırlamıştır.

Türkiye tarafından PKK-YPG terör örgütüne yönelik olarak 20 Ocak 2018 tarihinde Afrin'e yönelik olarak başlatılan "Zeytin Dalı" isimli harekâta İran'ın tepkisi ise operasyona karşı çıkmak şeklinde olmuştur. Ancak bu defa net bir tutumla karşı çıkma yerine ikircikli bir tutum gözlenmiştir.

18 "İran'dan Ankara'ya Suriye suçlaması," Hürriyet, 13 Haziran 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-dan-ankara-ya-suriye-suclamasi-18019724>.

19 "İran Türkiye'yi IŞİD'i desteklemekle suçladı," Haberler, 8 Ekim 2014, <https://www.haberler.com/iran-turkiye-yi-isis-i-desteklemekle-sucladi-6566749-haberi/>.

20 Hakkı Uygur, "İran'daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor?," İRAM, 30 Aralık 2017, <https://www.iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor/>.

21 Soner Doğan, "Türkiye İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı," İNSAMER, (20 Haziran 2016), 4.

Yetkililer ağzından direkt olarak olumsuz bir açıklama gelmezken, İran medyasında operasyona karşı bir karalama kampanyası yürütülmüştür.²²

Yedi yılı geçen Suriye krizi göstermektedir ki, iki ülke bölgesel bir krizde karşı pozisyonlarda yer aldığı tek başlarına birbirlerine üstün gelebilecek kapasiteye sahip değillerdir. Bu yüzden Suriye’de uygulanan politikalar, sadece insani açıdan değil, siyasi ve ekonomik olarak da büyük bir yıkıma sebep olmuş ve kriz iki ülke için de sürdürülemez bir hal almıştır. Bu durumda iki ülke için de mevcut durumu sürdürmek rasyonel bir davranış değildir. İki ülke için de rasyonel olan farklı nihai hedeflere sahip olsalar da ortak tehditlere karşı beraber hareket etmeleri ve bölge dışı ülkelerin dizaynları/planlarına karşı iş birliğinde bulunmalarıdır. Bu makalenin iddia ettiği gibi, iki ülke için de rasyonel olan farklı nihai hedeflere sahip olsalar da ortak tehditlere karşı beraber hareket etmeleri ve bölge dışı ülkelerin dizaynları/planlarına karşı iş birliğinde bulunmalarıdır.

3. Türkiye-İran İlişkilerinde Kuzey Irak: Ortak Tehdide Rağmen Rekabet

Irak’ta etnik ve mezhepsel temelli çatışmalar, siyasi başarısızlık ve devam eden güvensizlik ortamı ülkeyi bölge dışı aktörlerin müdahalesine açık hale getirmiş, bölgesel aktörler açısından ise güç mücadelelerini yürütecekleri bir saha konumuna gelmesine neden olmuştur. Türkiye ve İran arasında da 1990’lı yıllardan itibaren Irak üzerinde bir güç mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele başta Irak Kürtleri üzerinden şekillenirken, ABD işgali ve sonrasında ise Bağdat’ta iktidara gelecek isim ve Şii-Sünni rekabeti üzerinden yürüdü.²³

İlk olarak 1991 Körfez Savaşı ile birlikte ayaklanan Kürt ve Şii gruplar, Irak üzerinde tahakküm kurmak isteyen aktörler açısından araç haline gelmişlerdir. Körfez Savaşı sonrasında oluşan güç boşluğuyla birlikte Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti oluşumunun gündeme gelmesi Türkiye ve İran’ı ortak tehdit konusunda aynı eksende buluşturmuştur. Ancak bu durum fiiliyata dökülmemiş ve iki ülke de Kuzey Irak’ta oluşan fiili özel yönetim-

22 Süleyman Gündede, “İran Medyasında Zeytin Dalı Harekâtı,” İRAM, (29 Ocak 2018), <https://www.iramcenter.org/iran-medyasinda-zeytin-dali-harekati>.

23 Cenk Tamer, “Türkiye ve İran’ın Irak’ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği,” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, (2016), 104.

de farklı taraflarda yer almışlardır. PKK'ya karşı Türkiye'nin yanında yer alan Kürt grupların ayrılmasıyla Barzani Türkiye'nin yanında yer almış, Talabani ise KDP'ye²⁴ karşı İran'ın desteğini almış, PKK da KYB'nin²⁵ yanında yer alınca bölgede dolaylı ancak yoğun bir Türk-İran mücadelesi başlamıştır.²⁶

İkinci olarak ise Amerika'nın 2003 işgaliyle birlikte oluşan kaos ortamı, ülkeyi dış müdahalelere daha da açık hale getirmiş, Türkiye ve İran'ın Irak üzerindeki güç mücadelesi de böylelikle artmıştır. Savaşın Saddam ordusu tarafından kaybedilmesinin ardından bu kez yönetimde yıllardır söz sahibi olamayan Sünni grupların ayaklanmaları başlamıştır. Ülkede mezhep temelli ayrışmanın devam ettiği bu süreçte Türkiye ve İran'ın tutumları ise yine farklı yönlerde olmuştur. Türkiye, tüm grupları temsil eden bir siyasi oluşumdan yanayken İran ise Şii egemenliğinde ve kendi yörüngesinde hareket edecek bir hükümet oluşturmaya çalışıyordu.²⁷

30 Ocak 2005 tarihinde yapılan seçimler Irak siyaseti açısından oldukça önemli olmuştur. Genel katılım oranının %58 olduğu seçimlerde, Sünni bölgelerde katılım, Şii ve Kürt bölgelerine oranla oldukça düşük kalmıştır. Türkiye seçimleri boykot eden Sünni Araplara karşı teşvikte bulunsa da bu çabası sonuçsuz kalmıştır.²⁸

Irak'ta işgal sonrası öngörülen siyasal yapılanma sürecindeki ikinci seçimler ise 15 Aralık tarihinde yapılmıştır. 30 Ocak seçimlerine kıyasla bu seçime Sünni Araplar büyük oranda katılım göstermiştir. Ancak seçimlerden İslamcı Şiiilerin oluşturduğu Birleşik Irak İttifakı birinci, KDP ve KYB'nin de yer aldığı Kürdistan İttifakı ise ikinci olarak çıktı.²⁹ Sonuç olarak 2006'nın Mayıs ayında Kürtler ve Şii Araplar arasında koalisyon kurulmuş ve Sünni Arapların Irak siyasetindeki rolü oldukça azalmıştır. Şii bir Arap olan Nuri el Maliki liderliğinde kurulan hükümet Irak'taki güç mücadelesinde İran'ı, Türkiye'ye kıyasla öne geçirmiştir.

24 Kürdistan Demokratik Partisi

25 Kürdistan Yurtseverler Birliği

26 Cenk Tamer, "Başika Örneği," 106.

27 Cenk Tamer, "Başika Örneği," 105.

28 Gökhan Çetinsaya, "30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak," SETA, 30 Ocak 2005, <http://www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/>.

29 Alptekin Dursunoğlu, "Irak ve 15 Aralık Seçimleri," Yakın Doğu Haber, 1 Ocak 2006, http://www.ydh.com.tr/YD17_ Irak-ve-15-aralik-secimleri.html.

Seçimlerden sonra oluşmuş mezhep temelli kırılğan tabloda Türkiye, Irak siyasetini Sünni Araplar üzerinden sürdürmüş ancak radikalleşmeyi önlemek adına da tüm kesimlere eşit mesafede durmaya çalışmıştır. Irak'ta 5 yıl içerisindeki üçüncü seçim ise 7 Mart 2010 tarihinde yapılmış ve seçime 6 büyük ittifak ile bazı önemli partiler katılmıştır. Sünniler bu defa Türkiye'nin yoğun ısrarlarıyla seçime İyad Allavi liderliğindeki "el-İrakiye" listesiyle dâhil olmuşlardır. Türkmenler de büyük oranla bu ittifaka dâhil olmuşlardır.³⁰

2010 seçimlerine gidilen süreçte İran ise, Türkiye'nin Sünni Arapları bir araya getirme konusunda gösterdiği çabanın benzerini Şii gruplar üzerinde göstermiştir. İran bu konuda Türkiye'ye nazaran daha başarılı olmuş ve Maliki'nin önderliğinde "Kanun Devleti Koalisyonu" etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Seçim sonuçlarına göre seçimden birinci çıkan liste el-İrakiye olmuş, ancak hükümeti kurma görevini yeniden Maliki üstlenmiştir. Devam eden Maliki iktidarı, İran'ın Irak üzerindeki nüfuzunu arttırıp, Türkiye'ninkini ise azaltmayı sürdürmüştür. Türkiye Maliki'nin politikalarını her fırsatta eleştirirken İran'ın ise Maliki'yi desteklemesi Türkiye-İran ilişkilerinin gerilimli seyretmesine neden olan etkenlerden biri olmuştur.

2014'te Maliki yerine, daha ılımlı bir lider olan Haydar Abadi'nin başbakan oluşu ve Abadi'nin başbakanlığına İran'ın destek vermesi olumsuz havayı bir nebze düzeltmiştir. Türkiye, Abadi iktidarıyla birlikte Irak üzerindeki nüfuzunu bir nebze arttırmıştır, ancak bu durum İran'la güç mücadelesinin sürmesine ve ilişkilerdeki olumsuz seyrin devam etmesine engel olmamıştır. 2011'in Aralık ayında, ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle Irak'ta artan güç boşluğu da, nüfuz mücadelesinin şiddetlenmesiyle sonuçlanmıştır.³¹

ABD askerlerinin çekilmesi sonucu ülkede oluşan güç boşluğu aynı zamanda mezhep çatışmalarını da arttırmıştır. Şiiler ile Sünniler arasında tırmanan gerilimin sembol isimlerinden biri olan Sünni politikacı Tarık el Haşimi'nin,³² Irak'ta hakkında çıkarılan tutuklama kararının ardından Türkiye'ye sığınması söz konusu dönemde İran ve Türkiye ilişkilerinin

30 Mete Çubukçu, Taha Özhan, "İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri," SETA Analiz, Sayı 20, (Nisan 2010), 18.

31 Cenk Tamer, "Başika Örneği," 111.

32 "Portre: Tarık El Haşimi," Aljazeera, 20 Şubat 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-tarik-el-hasimi>.

Irak bağlamında gerilmesine neden olan olaylardan biridir. Bu olayla açığa çıkan Şii-Sünni gerginliğinde artık Türkiye ve İran kendilerine net bir konum belirlemek durumunda kalmışlardır. Bu durum Türkiye'nin merkezi hükümet ile arasının açılıp, Kürt yönetimiyle daha iyi ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Bu denklemde İran ise kendini Maliki hükümetinin yanında konumlandırmış ve Irak siyasetinde etkisini arttırmıştır.³³

2014 yılında Bağdat yönetiminin, İran desteği ile görev süresi dolan Barzani'nin liderliğini tartışmaya açması Türkiye tarafından, İran'ın Kuzey Irak'ı da domine etme çabası olarak okunmuş ve eleştirilmiş, bu durum medyaya İran'ın Barzani'ye karşı PKK ile birlikte hareket ettiği şeklinde yansımıştır. Buna karşılık İran ise, Türkiye'nin Barzani ile kurduğu yakın ilişkileri ve Irak yönetiminden izin almadan, Kuzey Irak'ta PKK'ya yönelik gerçekleştirdiği saldırıları eleştirmiştir. Bu karşılıklı eleştiriler iki ülkenin birbirlerinin kamuoyu nezdindeki algılarının daha da bozulmasına sebep olmuştur.³⁴

2016 yılında, İran ve Türkiye arasında Irak'a yönelik en önemli iki tartışma konusu Başika kampı ve Musul operasyonu üzerinden olmuştur. 2015 yılı sonunda Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Başika askeri üssü konusunda Bağdat yönetimi ile yaşadığı krizde Tahran, Bağdat'ı desteklemiştir. Haydar Abadi'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye ve Irak arasında imzalanan çeşitli güvenlik anlaşmalarına binaen Türkiye'nin Başika kampına yaptığı asker sevkiyatı, İran tarafından olumsuz karşılanmış ve eleştirilmiştir. Türkiye'nin Başika'nın DEAŞ ile cephe hattına yakın bir mesafede bulunması nedeniyle yaptığı bu sevkiyat Irak merkezi hükümeti tarafından eleştirilmiş ve İran tarafından da, Türkiye'nin bölgede güç tahkim etme çabasına bir örnek olarak algılanmıştır.³⁵

İran, 2016 yılı içerisinde gerçekleştirilen Musul'un DEAŞ'tan kurtarılmasına yönelik operasyona Türkiye'nin katılımına karşı çıkarken Türkiye ise operasyona İran menşei Haşdi Şabi birliklerinin katılımına itiraz etmiştir. Irak yönetiminin DEAŞ'a karşı mücadelede yararlandığı Haşdi Şabi milislerinin faaliyetleri genel olarak da Türkiye'nin rahatsızlığına ve bu açıdan

33 Cenk Tamer, "Başika Örneği," 109.

34 Kemal İnat ve Abdullah Yegin, "Türkiye'nin İran Politikası 2014," ed., Burhanettin Duran ve diğerleri, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, (SETA, 2015), 151.

35 Cenk Tamer, "Başika Örneği," 112.

İran'a eleştiri yöneltmesine neden olmuştur. Bu güçlerin DEAŞ'a karşı yapılan operasyonlar sırasında ve sonrasında bölgedeki Sünni halka yönelik saldırıları Türkiye için endişe verici olmuş ve Ankara bu konuda İran'ı uyarmıştır.³⁶ İki ülkenin bölgede birbirlerinin gücünün artacağı endişesiyle uyguladığı irrasyonel politikalar Musul'un DEAŞ'ın eline geçmesindeki etkenlerden biri olmuştur.

2017 yılında Türkiye ve İran arasında Kuzey Irak ekseninde başlayan yakınlaşmanın ilk adımını Kerkük'te yaşanan "bayrak krizi" oluşturmuştur. İKBY'nin Irak Meclisi'nin aldığı karara uymayarak Kerkük'te kamu binalarına İKBY bayrağı asmasıyla yaşanan krizde Ankara olaya karşı çıkarak Kuzey Irak yönetimine sert mesajlar göndermişti.³⁷ Bayrak krizine Tahran'dan gelen tepki ise olayın "kaygı verici" ve "gerginlik yaratacak" bir hareket olduğunun belirtilmesi oldu.³⁸ Bu olay Ankara ve Tahran'ın ortak tehdit algılamaları söz konusu olduğunda ortak tutum sergileyebileceklerinin ispatı olmuş ve daha sonra bu ortak tutum bağımsızlık referandumu konusunda da sergilenebilmiştir.

Bayrak krizinde gösterilen ortak tutumdan sonra 2017'de İran-Türkiye ilişkilerini Irak ekseninde etkileyen en önemli gündem maddesi, Mesut Barzani tarafından 7 Haziran'da duyurulan bağımsızlık referandumu kararı olmuştur. Referandum kararının İsrail dışında hiçbir ülkeden açık destek almadığı söylenebilir. ABD ve İngiltere gibi Batı ülkeleri referanduma karşı oldukları yönünde açıklamalar yapmış, Rusya ve Çin ise konuda pasif kalmayı tercih etmiştir. İki önemli bölgesel aktör olan Türkiye ve İran ise bu konuda ortak bir tavır takınarak başından beri referanduma karşı olduklarını açıklamışlardır. Referandum tüm itirazlara rağmen 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Referandum sonrasında ise söylem bazında karşı çıkma fiiliyata da dökülmüş ve İran destekli Haşdi Şabi milisleri Irak hükümeti ile birlikte operasyon düzenleyerek peşmergelerin tartışmalı bölgelerden çekilmesini sağla-

36 Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2016," 14.

37 Deniz Kilislioğlu, "Kerkük'teki 'bayrak' ve 'referandum' krizinin perde arkasında neler yaşanıyor?" NTV, 5 Nisan 2017, https://www.ntv.com.tr/dunya/kerkukteki-bayrak-ve-referandum-krizinin-perde-arkasinda-neler-yasaniyor,U0cBbOJ7jUuJxfgD8HjE_A.

38 "İran, Kerkük'te Kürt Bayrağı Asılmasına Tepki: Kaygı Verici," Haberler, 3 Nisan 2017, <https://www.haberler.com/iran-dan-kerkuk-te-ikyb-bayragi-asilmasina-tepki-9454408-haberi/>.

mıştır. Bağdat yönetimi ise referandum sonrası Erbil ve Süleymaniye’ye uluslararası uçuşları akıya almış, sınır kapılarının kontrolünü de geri istemiştir. Referandumu “Türkiye’ye ihanet” olarak niteleyen Ankara, Silopi-Habur bölgesinde yaptığı tatbikat ve çeşitli söylemlerde askeri harekâtın uzak bir seçenek olmadığını ortaya koymuş oldu.³⁹ Bölge ülkelerinin çeşitli yaptırımları ve beklediği desteği görememenin sonucunda Mesut Barzani istifa ettiğini ve referandum sonuçlarının askıya alındığını açıklamıştır.⁴⁰ Bu gelişme bölgenin iki önemli aktörü olan Türkiye ve İran’ın “ortak hedef” olmasa da “ortak tehdit” konusunda iş birliği sergilediklerinde bölgenin kaderini tayin edecek olayları etkileme gücüne sahip olduklarını ispatlar niteliktedir.

Türkiye ve İran’ın referandum konusunda ortak tavır sergileyebilmelerinin nedeni ise; bu adımın Pan-Kürdizme ve PKK’ya hizmet ettiğinin farkına varmış olmaları oldu. Referandumun Barzani’nin hedeflediği biçimde bağımsızlıkla sonuçlanması tüm bölge aktörleri için olumsuz bir durum yaratacaktı.⁴¹

4. Sonuç

Türkiye ve İran arasında cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar hiçbir zaman sıcak çatışma yaşanmamış olmasından yola çıkılarak iki ülke ilişkilerinin görece istikrara sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu “barış” ortamı beklenen düzeyde iş birliğini çoğunlukla sağlayamamış ve bazı istisnai dönemlerin dışında iki ülke ilişkilerine çoğunlukla gerginlik hâkim olmuştur. Bu duruma sebep olan faktörler olarak; dinin farklı yorumlanması, ideolojik farklılıklar, teröre destek suçlamaları sayılabilir. Bu sebeplerden en önemlisi ve belki de sayılan sebeplerin kaynağı olarak ise iki ülkenin bölgesel rekabeti gösterilebilir. İki ülkenin hâkimiyet kurmak istediği alanların çakışması aralarında sürekli bir nüfuz mücadelesi yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

39 “IKBY Referandumuna İran’la Irak ve Türkiye’nin Tepkisi Ne Oldu?,” Amerikanın Sesi, 27 Eylül 2017, <https://www.amerikaninsesi.com/a/ikby-referandumuna-iran-irak-ve-turkiye-nin-tepkisi-ne-oldu/4047012.html>.

40 Abdullah Sayın, “Türkiye-İran İlişkilerinde Yeni Dönem,” Yeni Şafak, 8 Kasım 2017.

41 Fahrettin Altun, “Türkiye ve İran Yakınlaşmasının Anlamı,” SETA, 2 Ekim 2017, <http://www.setav.org/turkiye-ve-iran-yakinlasmasinin-anlami/>.

Türkiye ve İran arasında yaşanan nüfuz mücadelesine son zamanlarda en fazla sahne olan ülkeler Suriye ve Irak olmuştur. İki ülke ilişkilerinin 2010'dan 2017'ye kadar gerilimli bir seyir izlemesinde de Suriye iç savaşında karşıt taraflarda konumlanmaları ve Irak'ta birbirleriyle uyuşmayan çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri etkili olmuştur. 2017 yılında Türkiye ve İran ilişkilerinde yumuşamayı sağlayan ise yine kendilerine yönelik ortak tehditler doğrultusunda iş birliği sağlanabilmesidir.

Irak ve Suriye konusunda yaşanan tüm gerilimlere rağmen Türkiye ve İran son zamanlarda Kuzey Irak referandumu gibi konularda iş birliği yapabilmişlerdir. Bu iş birliğini sağlayan faktörlerin başında ise, referandum ile birlikte iki ülke açısından tehlike arz eden grupların yalnızca PKK ve türevleriyle sınırlı olmadığına görülmesi gelmiştir. Bunun dışında DEAŞ'ın bölgede etkisiz hale gelmesinin ardından devam eden güvensizlik ortamının kendileri için tehlike oluşturduğunu iki ülkenin politika yapımcıları da özümsemiştir.⁴²

Suriye özelinde ise Türkiye'nin değişen güvenlik öncelikleri Rusya önderliğinde İran'la masaya oturmayı mümkün kılmıştır. 2017 yılında yaşanan Astana ve Soçi süreçleri iki ülke arasındaki diyalog kanallarını açmış ve görüşmelerden “çatışmasızlık bölgelerinin” oluşturulması gibi önemli kararlar çıkmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki iş birliği bölge istikrarı açısından önemli sonuçlar sağladığı gibi ekonomik ilişkilere de olumlu yansımaktadır. İki ülkenin siyasi konularda iş birliğine gitmeye başladıkları 2017 yılında ticaret hacmi, son beş yılda ilk kez artmış ve 10 milyar 752 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.⁴³ Bölgenin iki güçlü ekonomisi olmaya aday iki ülke olan Türkiye ve İran'ın, güçlü ekonomi hedeflerine ulaşmak için ekonomik ilişkilerini geliştirmeleri elzemdir. Bunun için de ideolojik, mezhepsel farklılıklar bir kenara bırakılmalıdır ve “ortak tehdit” çevresinde sağlanabilen iş birliği tüm alanlara yayılmalıdır.

Türkiye İran iş birliği, eğer gerçekleşirse yerel veya bölgesel eksenden çıkarak küresel bir etkiye de sahip olabilecektir. Böyle bir bölge-

42 Kemal İnat, “Türk-İran İlişkileri -I-: Güvenlik,” Türkiye Gazetesi, 4 Ekim 2017.

43 Mehmet Çetingüleç, “Türkiye-İran Ticaretinde Trend Değişimi,” Al Monitor, 2 Mart 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/03/turkey-iran-syria-trade-revived-amid-rapport.html>.

sel iş birliği hem Ortadoğu için imkânsızın başarılması hem de küresel anlamda tıpkı Avrupa Birliği projesi kadar önemli bir örneklik sergileyecektir. Bunun yanında Türkiye ve İran, iki ülkenin de etki havzaları düşünüldüğünde iş birliği sayesinde tüm Ortadoğu çapında büyük kırılmalara yol açabilir. Örneğin; Lübnan’da son 50 yıldır kilitlenen siyasi sistem Türkiye ve İran’ın inisiyatif alması ile çözüme kavuşturulabilir ve bir “başarısız devlet” formunu almış Lübnan’a siyasi istikrar sağlanabilir. Bir diğer nokta olarak bu iki ülkenin iş birliği, Suriye krizinin nihai çözümü açısından da büyük öneme haizdir ve Sünni-Nusayri gerginliğinin yok edilmesinde bu iki ülkenin arabuluculuğu etkili olabilir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası ABD ile gerilen ilişkiler ve Suriye krizi ekseninde NATO’dan beklediği yeterli desteği alamayan Türkiye, Batıyla ilişkilerinde büyük kırılmalar yaşamaktadır. Bu durum İran ile iş birliği konusunda Türkiye’nin önemli bir dönüşüm geçirdiğini ve iş birliği potansiyelinin Türkiye açısından arttığı yönünde okunabilir.

Ancak Türkiye tarafındaki bu olumlu gelişmelere rağmen İran, kısa ve orta vadede dış politikasında önemli bir değişim emaresi göstermemektedir. Tahran’ın bölgede uyguladığı yayılmacı politikalar, Esed gibi otoriter rejimlere verdiği güçlü destek ve Hizbullah gibi Şii milis yapılanmalarıyla kurduğu ilişkiler Türkiye’nin İran dış politikasında rahatsız olduğu konulardır. Bu konularda İran’ın keskin olmasa da yapacağı ufak değişiklikler ve vereceği küçük tavizler bile Türkiye’nin İran’a yaklaşımında olumlu değişimlere neden olacağı söylenebilir.

Türkiye İran ilişkileri, iki ülke arasında olduğu kadar bölgesel ve küresel etkilere sahip olabilecek kadar önemli bir konudur. İki ülke arasında sağlanacak ortak çıkar üzerine kurulmuş bir iş birliği, hem bu ülkelerin siyasi ve ekonomik olarak faydalarına olacak hem de bölgesel olarak Ortadoğu’da “barış” olacaksa bunun ilk adımını oluşturacaktır. Tüm engeller ve sorunlu noktalara rağmen bu iki ülke için de rasyonel olan, sadece tehdit odaklı kısa süreli iş birlikleri değil, uzun vadeli ve ortak çıkar odaklı iş birliğini kurmanın yollarını aramaktır.

Kaynakça

Acun, Can. “Türkiye’nin Suriye Politikası 2015.” İçinde Türk Dış Politikası Yıllığı 2016, editör Kemal İnat, Burhanettin Duran, ve Mustafa Caner. SETA, 2017.

İnat, Kemal. “Türkiye’nin İran Politikası 2010.” İçinde Ortadoğu Yıllığı 2010. Açılım Kitap, 2011.

İnat, Kemal. “Türkiye’nin İran Politikası 2011.” İçinde Ortadoğu Yıllığı 2011. Açılım Kitap, 2012.

İnat, Kemal. “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları.” İçinde Ortadoğu’da Siyaset, 1. baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.

İnat, Kemal. “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 2016.” İçinde Ortadoğu Yıllığı 2016. Kadim Yayınları, 2017.

İnat, Kemal ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2012. Açılım Kitap, 2014.

İnat, Kemal ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2014. Açılım Kitap, 2015.

İnat, Kemal ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2015. Açılım Kitap, 2016.

İnat, Kemal ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2016. Kadim Yayınları, 2017.

İnat, Kemal, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci. Ortadoğu Yıllığı 2010. Açılım Kitap, 2011.

İnat, Kemal ve Burhanettin Duran. Türk Dış Politikası Yıllığı 2015. SETA, 2016.

İnat, Kemal, Burhanettin Duran ve Ali Balcı, ed., Türk Dış Politikası Yıllığı 2013. SETA, 2015.

İnat, Kemal, İsmail Numan Telci ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2013. Açılım Kitap, 2015.

İnat, Kemal ve Abdullah Yeğin. “Türkiye’nin İran Politikası 2014.” Türk Dış Politikası Yıllığı 2014. SETA, 2015.

İnat, Kemal, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2011. Açılım Kitap, 2012.

Kollektif. Türk Dış Politikası Yıllığı 2016. Editör Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Mustafa Caner. SETA, 2017.

Miş, Nebi. “Suriye 2011.” Ortadoğu Yıllığı 2011. Açılım Kitap, 2012.

Sinkaya, Bayram. “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı.” *Ortadoğu Analiz 2*, sayı 18 (y.y.): 66–78.

Sinkaya, Bayram. “İran-Suriye İlişkileri ve Suriye’de Halk İsyanı.” *Ortadoğu Analiz 3*, sayı 33 (y.y.): 38–48.

Tamer, Cenk. “Türkiye ve İran’ın Irak’ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği.” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3*, sayı 6 (08 Mayıs 2016): 103-18.

İnternet Kaynakları

“İKBY Referandumuna İran’la Irak ve Türkiye’nin Tepkisi Ne Oldu?” *Amerika’nın Sesi | Voice of America - Turkish*. Erişim 02 Haziran 2018. <https://www.amerikaninsesi.com/a/ikby-referandumuna-iran-irak-ve-turkiye-nin-tepkisi-ne-oldu/4047012.html>.

“İran Genel Kurmay Başkanı Yardımcısı: Amerika, Suriye’yi ve Direniş Ekseni’ni yıkmaya çalışıyor!” *İslami Analiz*. Erişim 02 Haziran 2018. <http://www.islamianaliz.com/haber/iran-genel-kurmay-baskani-yardimcisi-amerika-suriyeyi-ve-direnis-eksenini-yikmaya-calisiyor-10127#sthash.Hxxdoq6P.dpbs>.

“İran, Kerkük’te Kürt Bayrağı Asılmasına Tepki: Kaygı Verici.” *Haberler.com*, 03 Nisan 2017. https://www.haberler.com/iran-dan-kerkuk-te-ikyb-bayragi-asilmasina-tepki-9454405-haberi/?utm_source=facebook&utm_campaign=tavsiye_et&utm_medium=detay.

“İran, Türkiye’yi IŞİD’i Desteklemekle Suçladı.” *Haberler.com*, 08 Ekim 2014. https://www.haberler.com/iran-turkiye-yi-isis-i-desteklemekle-sucladi-6566749-haberi/?utm_source=facebook&utm_campaign=tavsiye_et&utm_medium=detay.

“Portre: Tarık El Haşimi.” *Al Jazeera Turk*. Erişim 02 Haziran 2018. <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-tarik-el-hasimi>.

Altun, Fahrettin. “Türkiye ve İran yakınlaşmasının anlamı.” *Sabah*, 02 Ekim 2017. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/fahrettinaltun/2017/10/02/turkiye-ve-iran-yakinlasmasinin-anlami>.

Altundeğer, Nurettin ve M. Ertuğrul Yılmaz. “İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası.” *Süleyman Demirel*

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21, sayı 1 (2016), <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduiibfd/article/view/5000182880>.

Çetingüleç, Mehmet. “Türkiye-İran ticaretinde trend değişimi.” Al Monitor. Erişim 02 Haziran 2018. <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/03/turkey-iran-syria-trade-revived-amid-rapport.html>.

Çubukçu, Mete ve Taha Özhan. “İşgal Altında İstikrar Arayışları: Irak Seçimleri.” İstanbul: SETA, 12 Nisan 2010, <https://www.setav.org/ısgal-altında-istikrar-arayışları-irak-seçimleri/>.

DHA, “İran’dan Ankara’ya Suriye suçlaması.” Hürriyet. Erişim 02 Haziran 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iran-dan-ankara-ya-suriye-suçlaması-18019724>.

Doğan, Ertuğrul. “Türkiye Dış Politikası için bir Test: Suriye Krizi.” TESEV, 2012, <http://tesev.org.tr/tr/yayın/türkiye-dis-politikası-icin-bir-test-suriye-krizi/>.

Doğan, Soner. “Türkiye-İran İlişkilerinde Suriye Faktörü: Risk Üçgeninde İstikrar Arayışı.” İNSAMER, 2016, http://insamer.com/tr/türkiye-iran-iliskilerinde-suriye-faktörü-risk-üçgeninde-istikrar-arayışı_315.html.

Dursunoğlu, Alptekin. “İrak ve 15 Aralık Seçimleri.” YDH - Yakın Doğu Haber. Erişim 02 Haziran 2018. http://www.ydh.com.tr/YD17_ıрак-ve-15-aralık-seçimleri.html.

Gökhan Çetinsaya. “30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak.” SETA, 30 Ocak 2005. <https://www.setav.org/30-ocak-2005-ıрак-seçimleri-sonrası-ıрак/>.

Gündede, Süleyman. “İran Medyasında Zeytin Dalı Harekâtı İran Araştırmaları Merkezi.” İran Araştırmaları Merkezi. Erişim 02 Haziran 2018. <https://iramcenter.org/iran-medyasında-zeytin-dalı-harekâtı/>.

İnat, Kemal. “Türk-İran İlişkileri -I-: Güvenlik.” Türkiye Gazetesi. Erişim 02 Haziran 2018. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-kemal-inat/598713.aspx>.

Kilislioğlu, Deniz. “Kerkük’teki ‘bayrak’ ve ‘referandum’ krizinin perde arkasında neler yaşanıyor?” NTV. Erişim 02 Haziran 2018. https://www.ntv.com.tr/dunya/kerkükteki-bayrak-ve-referandum-krizinin-perde-arkasında-neler-yasaniyor,U0cBbOJ7jUuJxfgD8HjE_A.

Sayın, Abdullah. “Türkiye-İran ilişkilerinde yeni dönem.” Yeni Şafak, 08 Kasım 2017. <https://www.yenisafak.com/hayat/turkiye-iran-iliskilerinde-yeni-donem-2808461>.

Uygur, Hakkı. “İran’daki Protesto Gösterileri ve Sloganlar Ne Anlama Geliyor? İran Araştırmaları Merkezi.” İRAM Center, 30 Aralık 2017. <https://iramcenter.org/irandaki-protesto-gosterileri-ve-sloganlar-ne-anlama-geliyor/>.

Uygur, Hakkı. “Yeni dönemde Türkiye-İran ilişkileri.” Anadolu Ajansı. Erişim 02 Haziran 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yeni-donemde-turkiye-iran-iliskileri/930892>.

Book Review/ Kitap Tanıtımı

A Philosophy of Israel Education: A Relational Approach

Barry Chazan, Palgrave Macmillan, 2016.

Reviewed by Muhammad Yaseen Naseem*

Barry Chazan is a Professor Emeritus at Hebrew University of Jerusalem. He gives lectures at Spertus Institute of Jewish Learning and Leadership. He wrote a very brief book on Israel Education that provides very specific information about its aim, principles, content, and pedagogy. This book is based on only three papers, titled, *A Relational Philosophy of Israel Education; Making Israel Education Happen; A Culture of Israel Education*; and an *Epilogue*. The subject of Israel Education promotes national cohesion through teaching Israeli national narrative to its citizens and Jewish visitors there. Author describes the target subject by a Relational Approach with an objective for building a response to the challenge of Jewish life in 21st century, which must remain loyal to its past, conversant to its present and progressive to its future¹. The whole content of the book is written with basic ideas of Zionist Israeli nationalist approach, which calls Theodore Herzl as its hero.

Author emphasizes that relational philosophy of Israel Education is based on two Educational approaches, such as; Humanist and Culturalist.

* MA Student, Sakarya University, Middle East Institute, muhammadyaseennaseem@gmail.com

1 Barry Chazan, *A Philosophy of Israel Education: A Relational Approach*, (Palgrave Macmillan, 2016), 1.

Humanist approach highlights the significance of the “person” as the prime focus of Israel Education. Culturalist approach highlights the “culture” as a driving force for shaping that individual in a certain social framework. Therefore, Israel Education claims as nourishing a “culture”, which gives right importance to the “person”². Relational Education is a term that highlights a point(s) of reference(s) or core values of a tradition, which shapes a life. In Israel Education, it is consisted on Hellenistic and Hebraic times. This model of Education is based on four approaches, such as; Person & Present-oriented approach, Dialogic approach, Essentialist approach and Constructivist approach while considering the Land of Israel as a significant value for Jews around the world. Proponents of this vision believe upon educating the (Jewish) students for interaction with everything that is associated with the Land of Israel. Besides of these concepts, the author specially designed some important terminologies to define this interaction, such as; Cognitive Emotions, Ethnic Education, Homeland, Identity, Israel, Teaching Israel, Jewish Education, Narratives and Relational Education³. All these terminologies revolve around the same concept i.e. the Land of Israel.

Further, the author describes eight principles of Relational Approach of Israel Education such as; first: Israel Education is person/student-centric education more than Israel-centric; second: its content (about history, religious values and story of contemporary state) connects individual with Israel; third: it aims to explore “core ideas” and meanings which connects a person with Israel; fourth: it does an effort for creating an Israeli culture in the learning process beyond classroom learning; fifth: Jewish heritage, experiences and narratives are part of Israel Education. It envisioned to achieve four tasks of Israel Education such as; to teach students for commitment to the Land of Israel, to learn that different meanings and understandings in Israel are part of Jewish life since centuries, to realize that diverse narratives in Israel are part of Jewish experience, and to help students to create their own narrative and construct about the state of Israel; sixth: person-centred Israel Education interlinks the “vision, proximate aim, content and pedagogy” with Talmud Torah; seventh: the model pedagogue is an integral part of Israel Education, who must be passionate,

2 Chazan, A Philosophy of Israel Education, 35.

3 Chazan, A Philosophy of Israel Education, 3-7.

committed, and conversant of all of the narratives of Israel. She/he must have capability to create an environment for relational learning with zeal; eighth: Israeli teacher is a force, who makes Israel Education real from abstracts⁴.

Author mentions that there are diverse texts, definitions and explanations of narratives about the value of the Land of Israel for Jews in the past and present. The Conventional Narrative is based on Biblical reference to the Land of Israel, when Prophet Ibrahim (PBUH) migrated there. Then, this piece of land was blessed to them. The Spiritual Narrative is based on a post-Biblical rabbinic transformed idea of Israel from “Jerusalem-cultic-centered religion” and historical birthplace of Jews. The Emancipatory Narrative is based on conflict between Jews and Modernity, which affected their social facts and preferences in the modern age, particularly their ideas for governing and administering the State of Israel. Consequently, these social transformations led reforms, conversions, assimilations, Bundism, Ultra-Orthodoxy, Jewish Culturalism, socialism, and Zionism. The Zionist Narrative is based on Theodore Herzl’s idea of Jewish nationalism for establishing a state at the Land of Israel as the only solution to the Jewish problems in all over the world. The Jewish State Narrative is based on political, religious and spiritual stance of Jews for establishing their sovereign state, where its inhabitants may live with peace and freedom. The Peoplehood Narrative is based on historical and contemporary civilizational elements of Jews in the world. Proponents of this concept are convinced that their civilization can only flourish at Palestinian territory⁵.

Surprisingly, author is confident while writing that there is no definite explanation around these core narratives about the Land of Israel, but these are efforts of academicians, content specialists and expert educationists. Despite of lack of consensus, all of the above-mentioned narratives are alive in the State of Israel and in Jewish communities around the world. These ideas frequently interact on daily basis along with inter-personal and intra-personal Jewish interaction.

The reader of this book may feel a significant hesitation from the content of the book and subject of Israel Education, which has confidently excluded

4 Chazan, A Philosophy of Israel Education, 7-11.

5 Chazan, A Philosophy of Israel Education, 19-22.

the ideas, stances and will of non-Zionist Jews, Muslims, Christians and other significant ethnicities living in Israel such as; Behai and Qadiyanies (mostly at Haifa). Reviewer call it one of the limitations of the book, which might acquaint its readers about the views of those communities, which interact with Israel Education with or without having that level of association as Zionist Jews have at the Land of Israel.

Despite of giving a considerable space to other Jewish discourse and narratives, the content of the book is mostly conversant of Zionists perspective about Jewish Education. Therefore, this very precise book frequently acquaints its readers that the Land of Israel was awarded only to Jews by their God forever. It might be a limitation of this book that it does not talk about those civilizational credentials and claims of custodians of other civilizations than Jews, who challenge this idea. Hence, a reader of this book continuously remains in search of answers of some very basic questions, such as; Why did God award the Land of Israel only to Jews, when he did not stop sending more prophets for completing his religion on earth? How can be the claim of Jews for inheritance of Holy Land (Land of Israel) remain valid for all times? Even they establish a secular rule on Holy Land? Therefore, reviewer is uncertain to be convinced from author's limited explanation about associating the Land of Israel only to the Jews around the world. Despite of deficiencies in its content, the book has worth to be recommended to the students of Educational theories, interfaith dialogue, comparative religion studies and Middle East Studies.

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Lübnan, Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler

Veysel Ayhan-Özlem Tür, Dora Yayınları, Bursa, Kasım 2009.

Değerlendiren: Nazlı Koca*

Ortadoğu'nun yüzölçümü ve nüfus bakımından küçük fakat çevresini etkileme kapasitesi bakımından fazlasıyla önemli bir ülkesi olan Lübnan, bölgedeki farklı krizleri farklı boyutlarda gündeme getirebilmekte hatta krizlerin seyrini değiştirebilmektedir. Suriye iç savaşının büyük güçler arasında vekâlet savaşına dönmesi üzerine, bu taraflardan biri olan İran ve Lübnan'daki faaliyetleri son dönemlerde gündemin üst sıralarında yerini korumaktadır. İsrail ve İran arasında Hizbullah kaynaklı düşük yoğunluklu gerginlikler ve çatışmalar ise İsrail'in İran'a direkt bir müdahale yerine Lübnan üzerinden askeri planlar yapması ihtimalini gündeme getirdi. Öte yandan Kudüs'ün ABD Başkanı Donald Trump tarafından başkent ilan edilmesi sonrası Filistin-İsrail sorununda yeni bir evreye geçilmişken, Güney Lübnan'da güçlü bir askeri-ekonomik alt yapısı bulunan Hizbullah'ın İsrail ile adeta savaş öncesi karşılıklı pozisyon almaları ve Filistin-İsrail sorunun Lübnan sahasından tanımlanması Lübnan'ı dünya ve Ortadoğu sahnesinde tekrar üst sıralara taşımıştır.

Türkiye gibi çok kimlikli ve çok kültürlü fakat aynı zamanda ulus devlet olan ve kimliklerin bir potada eridiği bir ülkeden Lübnan'daki siyasi yapının ve aktörlerinin anlaşılması epey güçtür zira Lübnan'da bütün farklı

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, nazli_koca@hotmail.com

kimlikler kendi çevreleri ile birlikte siyasal hayata katılmaktadır ve siyasal sistem mezhepler ve farklılıklar üzerine inşa edilmiştir. Bu sistemin Lübnan'da uzun yıllar devam eden çatışmalı süreçlerin temeli olup olmadığı ve Ortadoğu ve Avrupa'daki alternatif sistemler tartışılmakla birlikte, bu karmaşık yapının anlaşılması Lübnan siyasetini ve aktörlerini anlamada kilit rol oynamaktadır.

Bu bağlamda genel anlamda bölgedeki, özel anlamda ise Lübnan'daki dengeleri ve Türkiye ile ilişkilerini anlamak adına akademisyenler Veysel Ayhan ve Özlem Tür tarafından yapılan kitap çalışması dikkate değerdir. Akademik çalışmalarına ODTÜ Uluslararası İlişkiler bölümünde devam eden Prof. Dr. Özlem Tür ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde devam eden Prof. Dr. Veysel Ayhan Lübnan'da son dönemde yaşanan çatışmalı süreçlerle ilgili pek çok akademik dergilere makaleler yazmışlardır ve nihayetinde bu çalışmalarını bir bütün olarak topladıkları ve devam ettirdikleri 'Lübnan, Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler' kitabını yayınlamışlardır. Çalışma bu yanı sıra akademik bir niteliğe sahip olup, olayların anlatımında kronolojik bir yöntem tercih edilmiş, böylelikle son süreçte yaşanan gelişmelerin tarihsel arka planı okuyucuya aktarılarak ve bu bilgilerin göz önüne alınması sağlanarak konunun anlaşılması hedeflenmiştir. 2009'da gerçekleştirilen seçimlere kadar olan süreci inceleyen kitap, spesifik olarak Lübnan ile ilgili araştırmalar yapan kesimler için ilk başvurulacak eserlerden biri olma özelliğine sahiptir.

Toplamda altı bölümden oluşan kitapta ilk beş bölüm Lübnan'ın kökeni ve ilk yerleşimcilerinden, 2009 yılında gerçekleştirilen seçimlere kadar detaylıca anlatılmakta, son bölümde ise Lübnan-Türkiye ilişkilerine değinilmektedir. Kitapta demografik yapının siyasal sisteme şekil verdiği Lübnan'ın kökeninden ve ilk yerleşimcilerinden itibaren anlatılmaya başlanması okuyuculara ilerideki gelişmeler için alt yapı oluşturma amacındadır ve fazlasıyla aydınlatıcıdır. Lübnan tarihinin Fenike uygarlığı kadar eski bir dönemden itibaren ele alınmasının sebebi yazarların günümüzde hala Lübnan'daki aktörler arasında var olan çatışmaların kökeninin bu tarihlere kadar eskiye dayandığını anlatmak istemeleridir. Buradan hareketle, kitabın birinci bölümünde Fenike uygarlığı, ardından gelen Roma ve Arap egemenliği sonrası başlayan Osmanlı hâkimiyetinin Fransız mandasıyla son bulmasının tarihsel olarak Lübnan halklarında bıraktığı izler kronolojik bir şekilde ve detaylıca okuyuculara aktarılmaktadır.

Lübnan tarihi aktarılırken, aktörlerin detaylı profilinin yanı sıra İsrail, Suriye gibi ülkelerin aktarılan dönemdeki siyasi iklimi ve politik arka planları da aktörler ile birlikte detaylı bir şekilde aktararak, konunun okuyucu tarafından daha geniş bir çerçevede anlaşılmasına çaba harcanmıştır. Bu çerçevede, kitabın ikinci bölümünde Lübnan'daki aktörlerin kendi içlerindeki iktidar mücadelesi ve çatışmalarda Suriye ve İsrail ile kurdukları ilişkiye odaklanılmış, 1975 yılında başlayan Lübnan İç Savaşı'nın önce-
sindeki dönem ve nasıl başladığı detaylıca aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise İsrail'in 1978 yılındaki Lübnan işgali, yarattığı etkiler ve şu anda halen Lübnan'da güçlü bir siyasi, askeri aktör olan Hizbullah'ın doğuşu anlatılmıştır. 1989 yılında imzalanan Taif Anlaşması'nın güncellenmesi tartışmaları günümüzde dahi sürerken, yazarlar çalışmalarında anlaşmanın önce ve sonrasındaki süreçleri sahadaki gözlemleriyle birlikte anlaşılır bir şekilde aktarmışlardır.

1990'lardan itibaren 2005 yılında yaşanan ve bölgeyi uzun süre etkileyecek bir sürecin başlangıcı kabul edilen Refik Hariri suikastının ele alındığı dördüncü bölüm, özellikle Ortadoğu üzerine çalışmalar yapanlar için oldukça aydınlatıcıdır. Suikaste uzanan sürecin arka planını ve suikasten sorumlu tutulan Suriye'nin suikast öncesi ve sonrası tutumunu detaylıca aktaran yazarlar bu anlamıyla okuyucular için fazlasıyla karmaşık görülen bir dönemi basit bir dille sadeleştirerek aktarmışlardır. Kitabın Lübnan tarihi bakımından son bölümü olan beşinci bölümde ise, 2006 yılında yaşanan İsrail-Hizbullah savaşı ve bölgedeki etkileri aktarılmıştır. İsrail'in Güney Lübnan'dan geri çekilmesi ve Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde daha da güçlenmesi ile sonuçlanan İsrail-Hizbullah savaşı, ileriye dönük bölgedeki hassas dengeleri etkilemesi bakımından oldukça önemlidir ve yazarlar tüm detaylarıyla savaş sonrasını okuyuculara sade bir dille aktarmışlardır.

Kitabın son bölümü olan altıncı bölümde ise Lübnan ve Türkiye ilişkilerinin kısa bir tarihsel arka planı sunulmuş, özellikle 2006 Lübnan-İsrail savaşı sonrası ilişkilerde açılan yeni pencereye ve gelişmelere odaklanılmıştır. Lübnan'daki her mezhebin ve inancın Türkiye ile ilişkilerinin tarihsel süreçlerinin de ayrı ayrı ele alınması ise konu ile ilgili fazlasıyla aydınlatıcı ve yol gösterici olmuştur. Öte yandan her bölümün sonuna o bölüm ile ilgili kaynakçaların sunulması ise, konu ile alakalı daha geniş çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için çok yararlı olmuştur.

Çalışma daha önce bu alanda yapılan yerli yabancı akademik çalışmalar, dönemin gazeteleri ve araştırmacıların sahada bizzat yaptığı gözlem ve

mülakatlara dayanılarak ortaya çıkarılmıştır. Yazarlar 2009 seçimlerine gözlemci olarak katılmışlar ve bu sayede bölgede yaptıkları gözlem ve mülakatlarla çalışmalarını derinleştirmişlerdir. Her ne kadar akademik alt-yapısı olsa da, kitap sadece konu ile ilgili araştırmacılara değil, daha önce Lübnan ve bölge ile ilgili okuma yapmamış kesimlere de hitap etmektedir. Yazarların kullandıkları dilin sade ve akıcı olması, bu kadar karışık bir konunun anlaşılmasını daha kolay kılmıştır. Tarihsel sürecin doğru periyotlar halinde bölümlenmesi ve atılan başlıkların içerik ile uyumlu olması bir diğer anlaşılmayı kolaylaştıran unsurdur.

Türkiye'deki ulaşılabilen Lübnan ile ilgili yapılan akademik veya akademik olmayan çalışmaların birçoğu çıkış noktası kabul edilirse, diplomat anılarından, gezginlerin derlediklerinden ve akademik dergilere hazırlanan makaleler hariç, Lübnan tarihi ve siyaseti ile ilgili bu kadar kapsamlı benzer bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alanda Zahide Tuba Kor her ne kadar İHH bünyesinde Lübnan'a yaptığı ziyaretlerden yola çıkarak Lübnan tarihi ile ilgili bir derleme yapmışsa da, bilimsel manada kaynaklardan yararlanılarak ve bilimsel bir alt yapı ile yapılan bir çalışma değildir. Bunun yanı sıra Lübnan'ın çeşitli dönemleri ile ilgili hazırlanan çeşitli makalelerin dağınıklığı ve ulaşımda zaman zaman yaşanan sıkıntılar, konunun bir bütün olarak anlaşılmasına engel teşkil ederken, yazarların eserinde olduğu gibi nitelikli ve bilimsel bir derleme benzeri yazılmamıştır. Bu anlamda literatürdeki kısıtlılıktan kaynaklı 'Lübnan, Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler' kitabı alanında bir eksikliği kapatmaya ve toparlayıcı bir başucu kitabı olmaya adaydır.

İnternette veyahut sahaflardan kolayca temin edilebilen çalışma, fiyat itibari ile almaya elverişlidir. Kapak fotoğrafı olarak Lübnan'da yaşanan savaşları anlatan bir görüntünün kullanılması, Lübnan gibi çatışmalardan başını kaldıramamış bir ülkenin tarihini anlatan bir eser için yerindedir ve içerik ile uyumludur.

Diğer yandan, kitabın yazımında izlenen kaynakça yöntemi olumsuz bir eleştiri olarak yer almaktadır. Kitabın sonunda yer verilen geniş kaynakçadan hariç, her bölümün sonuna dipnot yerine ayrı bir kaynakça hazırlanıp, koyulması her bölüm ile ilgili spesifik araştırma yapacak araştırmacılar için büyük kolaylık sunmaktadır fakat bölüm içlerinde geçen ve dipnot olarak işaretlense de bölüm sonundaki kaynakçada verilen bilgiler, Lübnan gibi karışık bir konuda sürekli bölüm sonuna dönmeyi gerektirmektedir.

Yoğunlaşmış bir okuyucunun okumayı yarıda bırakıp, bölüm sonundaki kaynakçadan verilen bilgiyi bulup, tekrar metin içindeki yere dönmesi ilgiyi dağıtmaktadır. Bu bakımdan sayfa sonu dipnot yöntemi aynı sayfada istenilen bilgilere ulaşmada daha pratik olacaktır ve olayların karmaşasının anlaşılmasında daha fazla yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra, kitabın arka kapak yazısı editoryal hatadan kaynaklı eksik yazılmıştır ve bu konuda gerekli özen yayınevi tarafından gösterilmemiştir. Ayrıca alanında geniş bir açığı dolduran ve sadece tek baskı yapan bu çalışmanın, -Lübnan'ın da güncelliğini her dönem koruduğu göz önüne alınırsa-, yeni baskıları yapılmalıdır.

Sonuç olarak, gerek literatüre yaptığı katkılar ve alanında bir boşluğu doldurup başucu kitabı olmaya aday olduğu için, gerek kullanılan dil ve üslubun okuma ve anlamayı kolaylaştırdığından, ayrıca her kesime hitap ettiği ve fiyat bakımından elverişli olduğundan daha büyük bir yayınevi tarafından ve yeni bir gözden geçirilmiş baskı ile raflarda hak ettiği yeri almalıdır.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 5, No: 1, ss. 195-199
Geliş Tarihi: 18.04.2018
Kabul Tarihi: 14.05.2018
DOI: 10.26513/toecd.416415

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti

Vivek Chibber, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2016

Değerlendiren: Rumeysa Köktaş*

Türkiye’de akademik camiada Postkolonyal Çalışmalara yönelik artan ilgiyle birlikte son yıllarda bu alanda yazılmış birçok kitap yayın dünyamıza kazandırılmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse Arif Dirlik’in *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi* isimli kitabı 2010 yılında, Dipesh Chakrabarty’nin *Avrupa’yı Taşralaştırmak* isimli kitabı 2012’de, Robert J. Young’ın *Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş* isimli kitabı da 2016 yılında Türkçeye tercüme edilerek akademik dünyaya önemli bir katkı sunulmuştur. Yine 2016 yılında Vivek Chibber’in *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti* başlığını taşıyan kitabının da İletişim Yayınları tarafından basılması özellikle Postkolonyal Çalışmalar üzerine çalışan araştırmacılar için büyük bir kazanım oldu. Chibber’in kitabının ayırt edici tarafı, postkolonyal teorisyenlerin ortaya koydukları fikirleri Marksist bir çerçeveden eleştirerek, bu alanda çalışanların perspektifini geliştirecek farklı bir ufuk açmasıdır.

Chibber bu kitabında Postkolonyalizm alanında öne çıkan ve bu alanın en önemli temsilcilerinden olan Maduniyet Çalışmalarına odaklanmakta ve Maduniyetçi teorisyenlerden Ranajit Guha, Partha Chatterjee ve Dipesh Chakrabarty’nin fikirlerinin eleştirel analizini sunmaktadır. Kitap on bö-

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, rumeysakoktas@sakarya.edu.tr

lünden oluşmakta ve yazar, her bölümde öncelikle Guha, Chatterjee ve Chakrabarty'nin görüşlerini anlatarak devamında bu görüşlere yönelik eleştirilerini ortaya koymaktadır.

“Postkolonyal Teori ve Maduniyet Çalışmaları” başlıklı ilk bölümde Chibber, Postkolonyalizm ve daha özelde Maduniyet Çalışmalarının temel çerçevesini çizmekte ve kitabın yazılış amacını açıklamaktadır. Chibber öncelikle Maduniyetçi teorisyenlerin 3. Dünya toplumlarının tarihleriyle ilgili Avrupa merkezci, Marksist geleneksel tarih yazımına eleştirilerini altı sav ile özetlemektedir. Sonrasında ise kitabı yazmaktaki amacının söz konusu altı savın öne sürdüğü fikirleri çürütmek olduğunu ifade etmektedir.

Chibber, “Hegemonyasız Hakimiyet: Argümanın Açıklanması” başlıklı ikinci bölümde Ranajit Guha'nın “Hegemonyasız Hakimiyet” kavramını açıklamakta ve bu kavrama eleştirilerini sıralamaktadır. Guha'nın kavramını açmak gerekirse, Guha bu kavramı Hindistan tarihinin egemen liberal tarih yazımı ile yazılmasına itiraz etmek için ortaya koymuştur. Guha'ya göre Hindistan'da toplumun tamamı adına konuşan, madunları siyasal ulusa dahil eden ve sermayenin evrenselleşme eğilimini somutlaştıracak bir burjuva devrimi gerçekleşmediği için Hindistan tarih yazımı liberal kapitalist tarih yazımı kapsamında açıklanamaz. Çünkü Hindistan'da Guha'nın deyimiyle “hegemonyasız bir hakimiyet” kuran burjuvazi liberal bir düzen yerine geleneksel hiyerarşi ve yapıları sürdüren otokratik bir düzen kurmuştur. Chibber ise Marx'ın görüşünde sermayeye özgü ekonomik ilişkilerin yayılmasının zora dayalı devlet yapıları ile gayet tutarlı olduğunu belirterek Guha'nın tezine tamamen karşı çıkmaktadır.² Ayrıca Chibber, sermayenin temel ihtiyaçlarının geleneksel kültürel formlara ve ekonomi politiklere, çağ dışı sosyal hiyerarşi ve tabiiyet tarzlarıyla kaplanmış kültürel formlara dayanarak da giderilebileceğini ifade etmektedir.³

“Hegemonyasız Hakimiyet: Argümanın Değerlendirmesi” başlıklı üçüncü bölümde yazar, Guha'nın İngiliz ve Fransız Devrimlerinde rol alan burjuvaziye dair görüşlerini anlatarak bunları çürütmeye çalışmaktadır. Guha, Hindistan'daki burjuvazinin hegemonyasız bir hakimiyet kurması ve bunun sonucunda liberal bir düzen inşa etmedeki başarısızlığını İngiliz ve

2 Vivek Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2016), 89.

3 Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, 90.

Fransız Devrimlerinde burjuvazinin rolü ve eylemlerini örnek göstererek ispatlamaya çalışmaktadır. Chibber ise İngiliz ve Fransız Devrimlerini ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra Guha'nın görüşünün aksine bu devrimlerin tek sonucunun kapitalizmin ya da demokrasinin gelişmesi değil; devletin büyümesi ve güçlenmesi olduğunu iddia etmektedir.⁴

“Hegemonyasız Hakimiyet: Bağlam İçinde Argüman” başlıklı dördüncü bölümde Chibber, Hindistan’da Guha’nın başarısız olarak gördüğü burjuva sınıfının faaliyetlerinin İngiltere ve Fransa’daki burjuvazinin faaliyetleri ile ne kadar tutarlı olduğunu göstermeye çalışmakta ve bir kez daha Guha’nın tezini çürütmeye girişmektedir.⁵

“Sermayenin Evrenselleşme Eğilimi” başlıklı beşinci bölüme gelindiğinde ise bu bölüm yine Guha’da sık sık karşılaştığımız “sermayenin evrenselleşme eğilimine” odaklanmaktadır. Chibber, Guha’nın, burjuvazinin rızaya dayalı ve madunların da sesini kapsayabilen liberal bir düzen kurmadıkça sermayenin evrenselleşmesinden bahsedemeyeceğimize yönelik tezine karşı çıkmaktadır. Chibber, sermayenin siyasi misyonu emekçi sınıfların rızasını almaya adanmamış olsa bile sermayenin evrenselleştğini kabul edebileceğimizi söyleyerek, aktörlerin kendilerini yeniden üretim stratejileri piyasanın kurallarına bağlılık yönünde değiştirse evrenselleşme sürecinin başladığını öne sürmektedir.⁶

Chibber “Sermaye, Soyut Emek ve Aralarındaki Fark” başlıklı altıncı bölümde Guha ve Chakrabarty’nin Marx’ın soyut emek kavramını öne sürerek Hindistan’daki emek sürecinin kapitalist çerçevede açıklanamayacağı tezine karşı argümanlarını sıralamaktadır. Guha ve Chakrabarty, Hindistan’da işverenlerin kişiler arası zorlama yöntemlerine başvurması veya madun sınıflar arasındaki toplumsal ayrımların varlıklarını sürdürmesi⁷ gibi geleneksel ilişkilerin devam etmesini liberal tarih içerisinde bir sapma olarak görüyor. Bu sebeple Hindistan’da emek sürecinin kapitalist, liberal tarih, ekonomik ve politik kavramlarla açıklanamayacağını iddia ediyor. Buna karşılık Chibber, bu geleneksel ilişkilerin kapitalizmle uyumlu olduğunu ve sermaye birikiminin soyut mantığı ile açıklanabileceğini

4 Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, 127.

5 Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, 146.

6 Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, 179.

7 Chibber, Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, 226.

söylemektedir. Ayrıca sermayenin, kendini evrenselleştirmek için toplumsal farklılıkları imha etmek zorunda olmadığını sadece toplumsal yeniden üretimin kendi işleyişine esas olan boyutlarını kendisine tabi kılması gerektiğini öne sürmektedir.⁸

“Kültür, Çıkarlar ve Eyleycilik” ve “Çıkarlar ve Öteki Evrensellik” başlıklı yedinci ve sekizinci bölümlerde Chibber, Batılı teorilerin Hintli köylülerin ve işçilerin siyasal psikolojilerini anlayamayacağını öne süren Chatterjee ve Chakrabarty üzerine yoğunlaşmaktadır.⁹ Her iki isme göre de Batılı teoriler rasyonel burjuva bilinci ve maddi çıkarlar temelli işçi sınıfı bilincini temel aldıkları için daha çok cemaate bağlılık ve dini duygular ile hareket eden Hintli köylüler ve işçilerin psikolojisini anlamakta başarısız olmaktadır. Chibber ise bu görüşün aksine Chatterjee ve Chakrabarty’nin verdiği örneklerdeki Hintli köylüler ile işçilerin eylemlerinin aslında ne kadar da rasyonel bilince uygun olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Chibber, Chatterjee ve Chakrabarty’nin aksine rasyonel birey temelli Batılı teorilerin Hintlilerin psikolojilerini açıklayabileceğini ileri sürmektedir.

Dokuzuncu bölüme gelindiğinde “Problem(siz) Tarihselcilik” başlığı altında yazar, bu bölümdeki amacının Chakrabarty’nin *Avrupa’yı Taşralaştırma* isimli kitabında öne sürdüğü argümanları ele alarak onunla kavramsal düzeyde tartışmak olduğunu ifade etmektedir. Chakrabarty bu kitabında, kapitalizmin dünyaya yayıldıkça tüm alanları kendi ilkelerine göre dönüştürdüğü ve tüm dünya halklarının da artık aynı baskılara ve çoğunlukla aynı pratiklere tabi olmaları sebebiyle onları ortak bir analitik çerçevenin içine yerleştirmenin meşru olduğu görüşünü reddetmektedir.¹⁰ O, sermayenin evrenselleştiği iddiasına karşı çıkmakta ve yerel pratiklerin hala özellikle 3. Dünyada varlığını sürdürdüğünü savunmaktadır. Bu sebeple Marksizm başta olmak üzere evrenselleştirici soyut kategoriler ortaya koyan teorilerin 3. Dünyayı anlamakta ve açıklamakta başarısız olacaklarını iddia etmektedir. Chibber, Chakrabarty’nin hatalı bir analiz ortaya koyduğunu söylemekte ve Doğu ve Batı’nın evrensel tarihini -kapitalist tarihi- yazmanın son derece meşru olduğunu ifade etmektedir. Chibber’e göre sermayenin evrenselleşmesi her toplumsal pratiğin tabiiyetini gerektirmiyor;

8 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 235.

9 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 240.

10 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 377.

yalnızca ekonomik yeniden üretimi yöneten belirli toplumsal ilişkilerde bir değişim olması yeterlidir.¹¹

Son olarak yazar, “Zincirlerinden Kurtulan Ulus” başlığı altındaki onuncu bölümde Chatterjee’nin sömürge milliyetçiliği üzerine 1986 yılında yayınlanan *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası* adlı çalışmasını inceleyerek eleştirilerde bulunmuştur. Chatterjee bu kitabında sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin sömürgeci ideolojinin iddialarını reddederken bile, bunu sömürgeci efendilerin tahakkümlerini sürdürerek yaptığını ileri sürmektedir.¹² Bu iddiasını savunduğu temel ise sömürgecilik sonrası devletlerin ulus devlet için modernleşme gündemini benimsemiş olmalarıdır. Chibber ise Chatterjee’nin iddiasına onun milliyetçilik teorisinin büyük ölçüde kapitalist kısıtlamaların gerçekliğini reddettiği için başarısız olduğu cevabını vermektedir.¹³ Chibber’e göre kapitalizmin küresel ilişkiler üzerinde etkisini hissettirmeye başladığı modern dönemde devletlerin daha üretken ve istikrarlı bir ekonomik düzen kurabilmek için modernleşmeyi benimsemekten başka çareleri yoktu.¹⁴

Sonuç olarak, Chibber bu kitabında, temel hareket noktası Doğu ve Batı arasındaki farklılığın altını çizmek ve Doğu’nun özgüllüğünü ortaya koyarak Batı’nın evrenselleştirici yaklaşımları altında Doğu’nun incelenemeyeceğini savunan Maduniyetçi teorisyenlerin tezlerine Marksist bir bakış açısıyla cevaplar vermektedir. Chibber’in en temeldeki eleştirisi, bu teorisyenlerin yapının -kapitalist ekonominin- zorunlu kıldığı ilişkileri görmezden gelerek yerel unsurları öne çıkartmaları ve bunlara çok fazla önem atfetmeleridir. Fakat Chibber, bu kitabında sunduğu son derece önemli eleştirilerinin yanı sıra, bütüncü ve evrensel tarih yazımı sayesinde Batı’nın iktidarını ve bilgi üretimi üzerindeki hegemonyasını güçlendirdiği gerçeğinin üzerini örtmektedir. Ayrıca genel anlatıların içerisine halkın iradesini yerleştirmeye çalışan, evrenselleştirici ve bütüncü tarih anlatısının içinde özgün ve tikel anlatıların da olması gerektiğini savunan Maduniyetçi teoriyi ekonomik ilişkiler konusuna ve Marksizm karşıtlığına indirgeyerek söz konusu teoriyi değersizleştirmektedir.

11 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 377.

12 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 380.

13 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 381.

14 Chibber, *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*, 399.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

(ISSN: 2147-7523, EISSN: 2630-5631)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **10000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500**, vaka analizleri ise **3000-5000** kelime olmalıdır. Makalelerde en fazla **200** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve her iki dilde makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Microsoft Word** dosyası formatında, **Times New Roman** yazı karakterinde, **12** punto boyutunda ve **tek satır** aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar ise aynı yazı karakterinde, **10** punto boyutunda ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, “**Kaynakça**” başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde “**Bibliography**” kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanıldığından, makalelerinizde kullandığımız; atıfların yazımı, atıf tekrarlarında uygulanacak yöntem ve kaynakça yazımında aşağıdaki şablon esas alınmalıdır.

Chicago Atıf ve Kaynakça Yazım Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

- Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.
Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

- Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .
Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

- Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.
Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184
Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

- Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.
Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.
Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

- Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” in *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.
Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.
Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” In *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” in Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.

Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.

Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In Rome: Late Republic and Principate, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; or, The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.

Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.

Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; or, The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

Dipnot: Herman Melville, Moby-Dick; or, The Whale (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Dipnot Tekrarı: Melville, Moby-Dick, 722–23.

Kaynakça: Melville, Herman. Moby-Dick; or, The Whale. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvuru kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin)

Dipnot: Susan Satterfield, "Livy and the Pax Deum," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, "Livy," 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. "Livy and the Pax Deum." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., "Predicting Responses," 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve dergilerdeki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

Dipnot Tekrarı: Mead, "Dystopia," 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera" *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”

Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”

Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

4. TEZLER

Dipnot: Cynthia Lillian Rutz, “King Lear and Its Folktale Analogues” (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

Dipnot Tekrarı: Rutz, “King Lear,” 158

Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “King Lear and Its Folktale Analogues.” PhD diss., University of Chicago, 2013..

5. MÜLAKATLAR

Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.

Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot: Rachel Adelman, “ „Such Stuff as Dreams Are Made On“: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Kaynakça: Adelman, Rachel. “ „Such Stuff as Dreams Are Made On“: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”

Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, April 17, 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, April 17, 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılmaması durumunda The Chicago Manual of Style’in http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies (ISSN: 2147-7523, EISSN: 2630-5631)

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

- The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish or English.
- Articles submitted to the journal of Turkish Journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.
- Articles should be between 6,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 750-1500 words. Case analyses should be between 3000-5000 words including footnotes.
- Articles should include Turkish and English max. 200 words abstract and maximum 5 keywords in both languages.
- All quotation are preferred as "Chicago Style" in our journal.
- Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Turkish Journal of Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

- Papers should be written in a considerable level of academic Turkish or English.
- Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.
- References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the *Chicago Manual of Style*. Please see the style for examples.
- The section titles and subtitles in the manuscripts should be numbered. (*i.e.* 1. Introduction, 2. Title xxx, 2.1. Subtitle xxx, etc.)

- If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.
- The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Submission:

Manuscripts must be submitted via: <http://dergipark.gov.tr/journal/868/submission/start>

Note: If you encounter any problems with writing citation or bibliography, the data on the web page of The Chicago Manuel of Style,” <http://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html> should be taken as basis.